جملہ حقوق محفوظ ہیں

NATIONAL ACADEMY KARACHI. 10 PAKISTAN

آئینۂ عجم

منوبرکل نیشنل بک ایجنسی لاہور

یعنی

انتخابات نثر و نظم فارسی برائے طلبائے میٹریکولیشن

مرتبہ و مؤلفہ

ڈاکٹر سر محمد اقبال ایم اے پی ایچ ڈی بیرسٹر ایٹ لا

سنہ ۱۹۲۷ء

پبلشرز

مرزا عطر چند کپور اینڈ سنز۔ انارکلی لاہور

IQBAL ACADEMY PAKISTAN
KARACHI.
۱۰۸

فہرستِ مضامین

مضمون	صفحہ
حصّۂ نثر	
ملّت و دولتِ ایران	۱
ما طلیہ	۹
سرگزشت شاہ قلی میرزا تیاتر	۲۷
سیاحت نامۂ ابراہیم بیگ	
نمبر ۱ تزوین	۵۵
نمبر ۲ مراغہ	۶۸
حصّۂ نظم	۷۹
مناظرۂ تیر و کمان	۸۱
کشیدن موش شترا	۸۲
شکایتِ ایّام	۸۴
نے و چنار	۸۵
کدو و چنار	۸۷
موش و گربہ	۸۸
اعرابی طامع	۹۰
طائرِ باہمّت	۹۳
سکندر و دیوجانس کلبی	۹۵
شبلی و مور	۹۷
عمرؓ و مردِ گدا	۹۸
خود بینیٔ عقاب	۹۹
مور و عقرب	۱۰۰
دخمۂ شاپور	۱۰۲
پند نامۂ نوشیرواں	۱۰۳
باد	۱۰۶

آئینۂ عجم

مِلّت و دَولتِ ایران

ایرانیہا عُمُوماً مُتوسّطُ القامۃ و گندُم گوں ہستند، زیاد حرف میزنند و کم کار میکُنند۔ خیلے خُوش مزہ و خندہ دوشت ہستند ولے رگریہ بسیار میکُنند۔ زباں دارند کہ مار را از سُوراخ بیروں مے کشد۔ ولے یک چیز غریبے کہ در ایں مملکت است این است کہ گویا اصلاً زن در آنجا وُجُود ندارد۔ تُوئے کُوچہا دُخترہاے کوچک چہار پنج سالہ دیدہ مے شوَد ولے زن ہیچ درمیان نیشت۔ در ایں خُصُوص ہر چہ فکر میکنم عقلم بجائے نمیرسد۔ من شنیدہ بُودم کہ در دُنیا "شہر زناں" وُجُود دارد کہ در آں ہیچ مرد نیشت۔ ولے "شہر مردان" بعُمرم نشنیدہ

بُودم - در فرنگستان میگویند ایرانیها ہر کُدام یک حرمخانہ دارند کہ پُر از زن است الحق کہ ہمنوطنان من خیلے از دُنیا بے خبر ہستند! در ایرانیکہ اصلاً زن پیدا نمیشود چطور ہر نفر میتواند یک خانہ پُر از زن داشتہ باشد؟ یک رُوز دیدم توے بازار مردُم دور یک کسے را کہ موے بلند دارد و صُورت بے مُو و لباس سفید بلند و کمربند ابریشم داشت گرفتہ اند گفتم یقین یک نفر زن است و باکمال خوشحالی دویدم کہ اقلاً یک زنِ ایرانی دیدہ باشم ولے خیر معلوم شد درویشے است - درویش یعنی آواز خواں - چوں در ایران "اوپرا" و "تیاتر" ندارند آواز خوانہا توے کوچہا آواز میخوانند و بجاے بلیطِ کہ در فرنگستان برائے داخل شدن در تیاتر لازم است در ایران آواز خواں یک پر سبزے بمردُم میدہد - قیمتِ اوپرا ہم خیلے ارزان است و اصلاً مجبوری ہم نیست دادی دادی نہ دادی نہ دادی *

یک روز از یکے از ایرانیانے کہ خیلے با من رفیق بُود و دارائے چشمِ بس اولاد بُود پُرسیدم پس زنِ تو کجا است فوراً دیدم سُرخ شد و چشمہایش دیوانہ وار از حدقہ بیرُوں آمد و حالش دیگر گوں شد۔

فہمیدم خطاے بزرگے کردہ ام عذر خواستم و از
آں روز فہمیدم کہ در ایں مملکت نہ فقط
زن وجود ندارد بلکہ اسم زن را ہم نمے توان
بر زبان آورد +

چیز دیگرے کہ در ایران خیلے غریب است
این است کہ یک قسمت عمدۂ مردم کہ تقریباً نصف
اہل مملکت میشود خود شاں را سرتا پا توے کیسۂ
سیاہے مے بندند و حقے برائے نفس کشیدن ہم
روزنۂ نمیگذارند و ہمینطور در ہماں کیسۂ سیاہ توے
کوچہ رفت و آمد میکنند - ایں اشخاص ہیچ وقت
نباید صداے شاں را کسے بشنود و ہیچ حق ندارند
در قہوہ خانۂ یا جائے داخل شوند - حمام شاں ہم
حمام مخصوصے است و در مجلسہاے عمومی ہم از قبیل
مجلس روضہ و عزا جاے مخصوص دارند - ایں اشخاص
تا وقتے تک تک ہستند ہیچ صدا و ندائے از آنہا بلند
میشود و ہمینکہ باہم جمع میشوند غلغلۂ غریبے
راہ میاندند +

حالا چند کلمہ از مردہا حرف بزنیم - مردہاے
ایران بکلاہ شاں شناختہ میشوند و سہ دستۂ عمدہ
ہستند کہ ہر دستہ حالات و کیفیات مخصوصی دارد -
از بقرار - زرد کلاہ ہا، سفید کلاہ ہا، سیاہ کلاہ ہا +

دستهٔ اوّل کہ آنہا را عموماً "مشهدی" و "کربلائی" مینامند و اغلب رعیّت و نوکر باب هستند نمیدانم چہ سبب نذر کردہ اند کہ در تمام مدّت عمر شان هر چہ میتوانند بیشتر کار بکنند و نتیجهٔ زحمت خود را بآن دو دستهٔ دیگر مردم یعنی سفید کلاه ها و سیاه کلاه ها تقدیم کنند +

+ تمام فکر و خیال سفید کلاه ها و سیاه کلاه ها این است کہ از بین زرد کلاه ها بیشتر در تماس خود داشته باشند و مدام در کار خرید و فروش آنہا هستند و قیمت آنہا بقدری ارزان است کہ در تمام مدّت اقامتم در ایران هیچ وقت ندیدم آنہا را تک تک بخرند یا بفروشند بلکہ همان طور کہ در فرنگستان ما زنبور عسل را با گندویش یکجا معامله میکنیم در ایران هم زرد کلاه ها را با خانه و لانه و ده و قصبه یکباره بطور چکی خرید و فروش میکنند و مثلاً میگویند امروز فلان کس فلان ده را کہ صد خانوار زرد کلاه داشت بفلان مبلغ قباله کرد +

این طائفهٔ کلاه زردها کاملاً از نعمت آزادی برادری و برابری کہ در فرنگستان حرفش همه جا در زبان است و خودش هیچ جا نیست متمتّع هستند مثلاً آزادی آنہا بحدّی است کہ میتوانند دار و ندار و عرض و ناموس و حتّی جان خود و کسان خود را فدای سیاه کلاه ها

و سفید کلاه ها بگذند و کسے مانع شان نیست ،
و همچنین است در خصوص برابری که راستی اگر
میان هزار تا ے آنها بگذدی یکے پیدا نمیشود که
چیزے داشته باشد که دیگرے نداشته باشد و در
تهیدستی و نداری از نعمت برابری کامل برخوردار
هستند و حتے وقتے میمیرند ، برا ے آنکه همه باهم
برابر باشند هیچ سنگ و آجر و نشانهٔ روے قبر خود
نمیگذارند و طولے نمیکشد که باد و باران اثر قبر
آنها را هم محو نموده و همه با خاک هم مساوی میشوند ،
اما در باب برادری ، طبقهٔ مذکور برادری را بجاے
رسانده که همدیگر را " داش " صدا میکنند که بمعنی
برادر است ٭

حالا بریسیم بر سر سفید کلاه ها که به " شیخ " و
" آخوند " معروف هستند - اینها درمیان مردم احترام
مخصوصے دارند و چون بکلاه شان شناخته میشوند هرچه
پارچه گیر میاورند مے پیچند دور سرشان و حالت مناری
را پیدا میکنند که بر سر آن لانهٔ لکلکے باشد ، یک
روز محرمانه از یک نفر ایرانی پرسیدم اینها چرا اینطور
کلوخ خود را میپوشانند - گفت ندیده ای وقتیکه انگشت
معیوب میشود سر آنرا کهنه مے پیچند شاید اینها هم
مغز شان عیب دارد و میخواهند نگذارند از خارج

ہوائے آزاد بآں رسد ٭

ایں سفید کلاہ ہا باندازۂ مؤقر و متین ہستند کہ وقتے از کوچہ میگذرند انسان ناگزیر بآنہا سلام میکند ولے باوجود ایں در سال یک دو ماہے ہست کہ جنون بسر اینہا میزند و سوار اسب و الاغ و قاطر شدہ و بیشت و چہار ساعت شبانہ روز رکاب کش در کوچہ و بازار میگردند و بحدّے داد و فریاد میکشند کہ حال آنہا مردم را برقت میآورد و رفتہ رفتہ از ہمہ جا صدائے گریہ و نالہ بلند و کار بجائے میرسد کہ زرد کلاہ ہا کہ در ہر آنے برائے خدمت بدو طبقۂ دیگر حاضر بفدا کردن جان و مال خود ہستند کفنہا بگردن انداختہ و با شمشیرہائے کوتاہ مخصوصی کہ "قمہ" مینامند سر و کلۂ خود را میشگافند و در کوچہ و بازار خون جاری میشود ٭

در تمام مدت اقامتم در ایران خیلے دلم میخواست بفہمم شغل و کار ایں طائفۂ سفید کلاہ ہا چیست ولے عاقبت معلوم نشد - اما ہر چہ ہست باید شغل محرمانۂ باشد کہ دور از انظار مردم بعمل میاید و گمان میکنم صنعتے است دستی چہ مردم عموماً دست آنہا را میبوسند - روزے بیکے از آشناہائے ایرانی گفتم من میدانم کہ ایں کلاہ سفید ہا - یک صنعت دستی

دارند ولے نمیدانم چہ صنعتے است گفت صنعت بزرگیست کہ مملکت ایران از سایۂ آں زندگانی میکند و باقیست و الّا اگر ایں صنعت نبود بسیارۂ کارہا از ہم میگسیخت - پرسیدم اسم ایں صنعتِ عالی چیست ؟ گفت "رشوہ" خجالت کشیدم بگویم معنیِ ایں کلمہ را نمیدانم وزیر سبیل در کردم و ہنوز ہم معنیٔ آں دستگیرم نشدہ چوں در دنبالۂ ہماں صحبت گفتم آرے دیدہ ام کہ عموما دست ایں گلاہ سفیدہا سرخ است لابد اثر آں صنعتے است کہ گفتی جواب داد نہ ایں سرخی خونِ دلِ مردم است ولے بعدہا فہمیدم کہ بیخود گفتہ و سرخیٔ دست آنہا از حنا است و لہذا عقیدہ ام دربارۂ حرفہاے دیگرش ہم سست شد - بہر کیف صنعتِ مزبور ہرچہ باشد انگشت شست و سبابہ درآں باید مدخلیت تام داشتہ باشد چہ مدام سعی دارند کہ ایں دو انگشت را ورزش و مشق بدہند و بدیں قصد ریگہاے گردے را سوراخ کردہ و ریسمان دوانیدہ روز و شب درمیانِ ایں دو انگشت میگردانند کہ انگشتہا قوت بگیرد +

حالا برسیم بطائفۂ سوم یعنی گلاہ سیاہ ہا کہ در خود ایران بآنہا "خان" میگویند - ہمہ ادارات دولتی چہ در مرکز و چہ در ولایات و ایالات در دست ایں

طائفه است - اینها یک انجمن بزرگی دارند که
مثل فراموش خانه میباشد و مخصوص خود این طائفه
است - اسم این انجمن "دیوان" است - این
کلمه از لفظ دیو میآید که در افسانه های ایرانی
مشهور است و معروف است که میگویند کار
دیو کج است یعنی مثلاً اگر بدیو خوبی بکنی لقمهٔ اولش
میشوی - اگر با او راست بگوئی دشمنت میشود دروغ
بگوئی دوستت میگردد - این سیاه کلاه ها هم چون
همین طورند و کار شان کج است بهمین مناسبت
اسم انجمن خود را "دیوان" گزاشته اند ؛
برای اینکه کسی بتواند جزو این انجمن بشود
اول باید اسمش را عوض کند و اغلب اسمهای
تازه که بآنها داده میشود اسم حیوانات و اشیای
حرب و جنگ است مانند کلب الدوله و مقراض السلطنه -
این طائفهٔ سیاه کلاه ها بموجب یکی از مواد نظامنامهٔ
انجمن شان مجبورند قدمی بر ندارند مگر در راه
نفع و سخنی نرانند مگر در راه فائدهٔ شخصی خودشان،
در فرنگستان شنیده بودم که فلسفهٔ نفع پرستی را
یک فیلسوف انگلیسی کشف کرده ولی باید دانست
قبل از آنکه جدّ فیلسوف انگلیسی هم بدنیا قدم
گزارده باشد این فلسفه در ایران باوج ترقی

رسیدہ بُود و ایں ہم باز دلیلے اشت کہ تمام نُور و تمدّنِ فرنگستان از مشرق زمیں آمدہ اشت ؛

تمام سعی ایں سیاہ کُلاہ ہا در ایں اشت کہ در تمام صفحۂ ایران سُکون و آرامے برقرار باشد و چُوں میدانند کہ تمام مُخالفتہا و بد بختیہا از پول برمے خیزد تمام جدّ و جہدِ خُود را مصرُوف میدارند کہ پول در دشت کسے نماند و ہر کجا پولے سُراغ میکنند ضبط میکنند و برائے اِجرائے ایں مقصُود مُدام مامُورین باطراف و اکناف مملکت فرستادہ و بہر وسیلہ ہشت نمیگذارند در پیش کسے پولے جمع شود ؛

سید مُحمّد علی جمال زادہ

(رومانِ کوچک)

(بلائے ہوسِ زیور و زینتِ عاریت)

ماطلیہ

ماطلیہ نام یک دُختر پری پیکر کہ بجز حُسن و جمالِ سادۂ خُداداد دِگر ہیچ یک زیور و زینتِ ظاہری

و مصنوعی را مالکہ نبود - یعنی طالعِ ناساز او را از صُلبِ یک پدرِ فقیر و بیچیزے بدُنیا آوردہ بُود- گاہے کہ در بعض جمعیّت ہاے بزرگے مانند عروسی و یا ضیافت و امثال آں دعوت میشد زیور و زینتے کہ حُسن و جمالِ او را بداں دو بالا نماید نداشت - از اُمید ازدواج با توانگرانِ ذیشاں نیز بمناسبت عدم زر و دینار سراسر نا اُمید بُود ٭

بیچارہ چہ کند ؟ آخر با یک افسر کوچکے از فرقۂ عسکریہ عقد ازدواج نمود - و چوں بمقصدِ آرزوہا و ہوسہاے خود نرسید از انرو بیک معیشت بسیار سادہ، و پوشاک و خوراک خیلے حقیرانہ و مغمومانہ بگزرانِ اوقاتِ حیاتِ خود آغاز نہاد ٭

وقتیکہ بر سرِ سفرۂ طعام مے نشست و میز پوش سفرۂ خودش را کہ از سہ روز ہیچ تغیّر و تبدیل نیافتہ ملاحظہ میکرد، و کاسۂ شوربائیکہ شوہرش آنرا با قاشق حرکت دادہ و بہ اشتہاے تمام شکر گویاں میخورد دراں وقت طعامہاے رنگا رنگ نفیس، و سفرہ ہاے با تزئین و ظروف مقرّبین توانگراں را تخیّل نمودہ اشتہایش بفرسخہا میگریخت - الحاصل ایں زنِ بیچارہ از جنسِ جواہرات و البسۂ فاخرہ و سائر لوازمات زیور و زینت بر ہیچ چیزے مالکہ نبود -

و شب و روز ایں مسئلہ را بیاد آوردہ محزوں مے بود ۔

ماطلید بیچارہ را یک رفیقۂ شفیقہ بود کہ در یک مکتب باہم درس خواندہ بودند و دختر مذکورہ از زمرۂ توانگراں بود ۔ ماطلید ہیچ آرزو مند ملاقات رفیقۂ خود نبود ۔ زیرا ہرگاہے او را میدید مستغرق الماس ، و تزئینات بے قیاس مے یافت از آنرو ہوا و ہوس و تفکراتِ بے غایات مفلسیش زیادہ میگشت ، و آں شب راحتش را سراسر گم مے کرد ۔ از شدتِ غم و کدر میگریست ۔

یک شبے شوہرش مسرورانہ بخانہ در آمد ۔ و ماطلید را مخاطب نمودہ گفت :۔" جانم ماطلید بنگر کہ ترا چہ خوب ہدیہ آوردہ ام " ایں را گفتہ و کاغذے را کہ بدستِ خود داشت بدست زوجۂ مہ چہرۂ خویش بداد ۔ ماطلید بکمال ہیجان خواندن گرفت ۔ در کاغذِ مذکور چنیں نوشتہ شدہ بود ۔

" جناب .... !! در ہنجدہم ہمیں ماہ در خانۂ ما اجرائے رسم عروسیست لہذا رجا میشود کہ جناب بمعہ جناب مادام ماطلید در شب موعود بخانۂ ما تشریف بیاورند "

وقتیکہ مادام ماطلید مکتوب را خواندہ بآخر رسانید آثارِ حزن و کدر بر رخسارہ چوں قمرش نمایاں گردیدہ

مکتوب مذکور را بیکسو افگند و شوہرش را بنام مخاطب نمودہ گفت :-

"مرا با چنیں دعوت نامہ ہا چہ کار !"

شوہرش چوں بگمان آنکہ زوجہ اش از مدت مدید بچنیں دعوت ہا و جمعیت ہا - نرفتہ است ، حالا بدیں دعوتنامہ خیلے ممنون و مسرور خواہد شد - حالانکہ بر خلاف گمانِ خود از ماطلید بجاے فرحت و شادمانی حسرت و اسف خوانی شنید - پس ماطلید را مخاطب نمودہ گفت :- "محبوبہ ، زوجۂ من ! من بگمان آنکہ ازیں خبر رکہ ترا آوردہ ام خیلے ممنون و شادماں خواہی گشت - چونکہ از مدت مدید بہیچ یک جمعیت و مجلس سور و سروری نرفتۂ - حالانکہ بالعکس ، تو ازیں خبر محزون و مغموم گشتی - اے زوجۂ دلربائے من ! بدیں جمعیت عروسی میرویم - و یک چند ساعت بفرحت و مسرت میگذرانیم ، چونکہ ہر گاہے رکہ من ترا مسرور و شادماں بہ بینم برائے من ازاں بہتر ساعتے نیست" +

شوہر ماطلید در حالتیکہ ایں سخن ہا را بزوجۂ خویش میگفت زوجہ اش نیز متعجبانہ بروے او نگاہاے متحیرانہ مینمود - نہایت گفت :- "بلے بسیار خوب میرویم رفتن آسان است ولے ایں یک را ہیچ بخاطرے آری رکہ آیا من چہ خواہم پوشید" ؟ ایضاً -

حقیقتاً ایں مسئلہ بخاطر شوہرش نیز ہیچ نرسیدہ بود۔ دانہ ہائے گوہر آسائے اشکِ حسرت بر رُخسارۂ چوں برگِ گل ماطلید بیچارہ دویدن گرفت۔ شوہرش نیز خودش را ضبط ننمودہ با او بگریستن دمساز گردید۔ بعد از لحظۂ شوہر ایں قدر گفتہ بتوانست :۔

"چرا جانم! دلبرم! گریہ مکن کہ دلم را چاک چاک مینمائی۔ ماطلید نیز جبر نفس نمودہ۔ کوشش نمود تا اضطراب خودش را ستر نماید، و چشمانِ نمناک خودش را پاک نمودہ گفت :۔

"چساں نہ گریم۔ چونکہ برائے رفتنِ ایں جمعیت از جنسِ البسہ و سائر تزئینات مالک نیم پس چساں در ایں قدر جمعیت بہ لباس کہنہ و فرسودۂ خود عرضِ وجود نمایم۔ دعوت نامۂ مذکورہ را بہ یکے از احبابت بدہ کہ زوجہ اش برفتن مقتدر باشد آقائے من!"

شوہرش بغایت متاثر گردیدہ گفت :۔

"ماطلید من! ہیچگاہے نمیتوانم کہ ترا محزون و مکدر بنگرم پس حسابے بکن کہ برائے رفتنِ ایں جمعیت آیا لباسے کہ ترا بکار آید بچند طلا حاصل خواہد آمد۔ امّا چناں حساب بکن کہ موافق با حال و احوالِ ما باشد"۔

ماطلید، قلباً ازیں سخن شوہرِ خویش غرقۂ مسرت گردید۔ و بحساب قیمتِ لباسِ خویش ابتدا نمود۔ ولے چوں حال مفلسیٔ شوہرِ خودش را میدانست حسابِ خودش را متسلطانہ اجرا ننمود۔ آخر مترددانہ شوہرش را مخاطب نمودہ گفت :۔

"خوب نمیدانم، امّا گمان میبرم کہ بچار صد فرانق کارِ ما انجام پذیرد ؛

افسرِ نوجوان برائے خریدنِ تفنگ شکاری از مدتے بجمع آورئے ایں قدر مبلغ موفق شدہ بود، و آں مبلغ را در پک جائے حفظ نمودہ بود۔ و چوں از زوجۂ خویش ہمیں قدر مبلغ را بشنید گفت :۔

"خیلے خوب، من ہمیں قدر مبلغ را بزحمتِ بیشمار برائے خریدنِ تفنگ شکار اندوختہ بودم۔ برخیز آنرا بگیر۔ و کارِ خود ترا انجام دہ ولے سعی کن کہ قماش خوب و متینے بگیری۔ تا دیگر وقت نیز بکارت آید ؛

ماطلید نیز بکمال مسرت از جبینِ شوہرِ مہربان خویش بوسۂ تشکرے گرفتہ بصورت بندئے لوازم خویش ابتدا نمود ؛

جمعیتِ عروسے کہ بورود آں انتظار کشیدہ میشد روز بروز تقرب مے نمود۔ و ماطلید لباسِ خویش را

اکمال نمودہ بود ولے باز ہم مایوس و مکدر و اندیشہ ناک مے بود۔ شوہرش یک شبے کہ شب آیندہ وعدۂ رفتن شانشت ماطلید را مخاطب نمودہ گفت :۔

"ماطلید من! دو سہ روز است کہ باز ترا مکدر و مایوس مے نگرم۔ فردا شب ہم بجمعیت عرس خواہیم رفت۔ درانجا خیلے خوش خواہی گزرانند، چونکہ ہر نوع اسباب و آلاتِ سرود و طرب موجود است لکن اسباب موجبۂ یاس و کدرت را ہیچ نمیدانم ۔

ماطلید گفت :۔ ہرچساں مایوس نباشم! کہ از جنس جواہر ہیچ یک چیزے ندارم کہ بر سر روئے خویش بزنم۔ لاجرم دریں جمعیت خیلے عاری و سادہ بنظر خواہم خورد ۔

شوہرش گفت :۔ جواہر چہ ضرورت دارد۔ حسن خود را بگلہائے طبیعی بسیار خوش رنگی تزئین نما۔ دریں موسم ہم مناسب تر و ہم زیبندہ تر است، و برخسارۂ مہ پارہ ات خیلے لطافت میدہد ۔

ماطلید گفت۔ نے نے! درمیان ایں قدر جمعیت کہ ہمگی مستغرق الماسہا و جواہر باشند ازینکہ من فقیر و بیچارہ بنظرہا درآیم نہ رفتن را زیادہ تر خواہشمندم ۔

شوہرش گفت۔ پس چوں چنین شد بخاطر من

یک وسیلۂ آمد در نزد رفیقۂ خود مکتب مادام فروستیر
برو جواہر انیکہ دریں جمعیت ترا لازم است عاریتاً
ازو بگیر امید است کہ بنا بر محبتے کہ درمیان تانست
ایں آرزویت را رد نکند ٭

ماطلید از شنیدن ایں سخن خیلے مسرور گشت ،
و فریاد مسرتانۂ زدہ گفت :- "وائے راست گفتی
خیلے راست - من ایں مسئلہ را نیندیشیدہ بودم حالا
میروم ٭

و الحاصل مادام ماطلید برخاستہ بہ نزد رفیقۂ خویش
برفت و بیانِ حال نمود - مادام فروستیر از شنیدنِ
ایں استدعاے رفیقۂ خویش بکمال ممنونیت برخاستہ
یک صندوقچۂ مقفلے برآورد و سرش را باز نمودہ گفت :-
"انتخاب کن رفیقۂ عزیزۂ من - ازیں صندوقچۂ پر از
جواہر ہر کدام را کہ آرزو داری بگیر ٭

(ماطلید اولاً بر یک گردۂ الماس نشان ، و بعد
ازاں بر یک گردن بند مروارید ، و دیگر زیور ہاے
مرصع یک نظرے گردانید ، و یکان یکان را بر سر
و گردن خویش بریزد و در نزدِ آئینہ دویدہ خودش
را تماشا مینمود و باز آنرا کشیدہ دیگرے را مے زد
تا آنکہ درمیان قطعۂ مخطیں بسیار مزینے بیک گردن بند
الماس نشان بینظیرے برخورد و آنرا برداشتہ بر

گردن خویش برنہاد - و لطافتیکہ از وضعِ ایں گردن بند برحسنِ خداداد آں پری پیکر علاوہ گردید ماطلبد را نیز برحسنِ خود والہ ساخت - لاجرم بررفیقۂ خویش برگشتہ گفت :-

"تنہا ایں را پسندیدم - آیا تا فردا عاریتاً احسان خواہید فرمود ؟"

گفت - "خیلے خوب ہر کدام را کہ پسندت مے آید بگیر ۔"

ماطلبد چوں گردن بندِ مذکور را خیلے عالی و گراں بہا میدانست گمانش بود کہ مادام فردستیر آنرا نخواہد داد وچوں برخلاف معمول از لسان رفیقۂ شفیقۂ خویش ایں سخن را بشنید بکمال بشاشت دست بگردنِ رفیقۂ شفیقۂ خویش انداختہ و از ہر دو رخسارہ ہایش بوسۂ تشکرے گرفتہ محفظہ را باخود گرفتہ بخانہ آمد ۔

شب موعودہ در رسید - افسرِ نوجوان با زوجۂ خویش در جمعیت مذکور حاضر گشتند - درمیاں ایں قدر جمعیتِ مرد و زن اوّل شخصے کہ نظرِ حسن پرستانِ انجمن را جلب مینمود ہمانا مادام ماطلبد بود ۔

الحاصل در تمام جمعیت ازو بہتر و ازو ظریف تر و دلربا تر کسے بنظر نمے آمد - ہر کس بسوئے او نگاہِ حیرت مے کرد - و ہر کس از اسم و نشانِ او

میپرسید در اثنائے رقص ہمہ کس بہ آرزوئے آں میبود کہ خود را بدو تقدیم نماید ٭

تا آنکہ وقت پراگندگئ جمعیت تقرب ورزید۔ یعنی سپیدۂ صبح بطلوع آغاز نمود۔ مردماں آہستہ آہستہ بہ برآمدن رو نہادند۔ ماطلبید نیز با دہر خویش راہ عزیمت گرفتند۔ بالا پوشش را کہ شوہرش در دست گرفتہ بود بسرعت تمام از دست شوہر گرفتہ و خود را بداں پوشانیدہ بسرعت تمام برفتن آغاز نمود۔ و مقصدش آں بود کہ بالا پوش گہنۂ خود را از نظر مادامہائے آراستہ و پیراستہ کہ ہمگی بہ بالا پوشہائے سنجاب و سمور مخملین ذی قیمت پوشیدہ شدہ بودند پنہاں دارد۔ بسرعت تمام از میان مردماں در گذشتند و بہ جستجوئے عرابہ آغاز نمودند ولے عرابہ نیافتند۔ از سردئے ہوا لرزیدہ لرزیدہ یکسر از کنار نہر بسوئے اقامتگاہ خویش پیادہ برفتن مجبور شدند۔ تا عرابۂ کہنہ فرسودہ برخوردند کہ بسبب کہنگی و فرسودگیش بغیر از شبہا در روزہا برآمدہ نمیتوانست۔ لاجرم اجرت عرابۂ مذکور را فصل نمودہ بسوئے اقامتگاہ خویش روانہ شدند ٭

ہنگامیکہ عرابۂ شاں در نزد در اقامتگاہ شاں توقف ورزید زوج و زوجہ از عرابہ فرود آمدہ بر

نزدیکان خانهٔ خویش برآمدند - داخل اوتاق خویش گردیدند و بمجرّد داخل شدن شان در اوتاق ماطلید در نزد آئینهٔ قد نمائیکه در دیوار منصوب بود دویده حسن و جمال خویش را تماشا کردن گرفت، و بکشیدن لباس خویش آغاز نمود - اما درین اثنا دفعتاً فریادے زده بیهوش بیفتاد - زیرا گردن بند عاریتی را در گردن خود ندید ؛

شوهرش که هنوز البسهٔ خودش را تماماً نکشیده بود ازین حالت زوجه خویش بتحیّر افتاده پرسید که :-

"خیر باشد چرا چنین شدی ؟

ماطلید دستهایش را برداشته بحالت بیخودانه چنین جواب داد ؟

"گردن بندے را که از مادام فردستیر گرفته بودم گم کرده ام" ؛

شوهرش نیز ازین خبر دهشت اثر بحال مجنونانه جنون زدهٔ درآمده گفت :-

"آه ! .... چه گفتی ؟ اینچه سخن است ؟ ....."

بعد ازان درمیان بالاپوش، و درون اوتاق، و زینه ها و میان کوچه را بدقت تمام جستجو نمودند - ولے از گردن بند اثرے نجستند - شوهرش گفت :-

"آیا در وقت خروج، از خانهٔ میزبان ما میدانی

رکہ در گردنت بُود یا نہ ؟"

ماطلید گفت - "بلے - بلے در وقتیکہ از نزد بان دالان فرو مے آمدم خوب میدانم در گردنم بُود "

شوہرش گفت - پس معلوم است کہ در عرابہ اُفتادہ است - زیرا اگر در راہ مے اُفتاد صدایش را مے شنیدیم "

زوج و زوجہ بروے ہمدیگر نظر دوختہ مدتے مدہوش و مبہوت ماندند ٭

پس برخاستہ کیفیتِ مسئلۂ خود شاں را بنظارتِ ضبطہ اخبار نمودند ٭

ماطلید بچارۂ خلاص ایں بلیۂ ناگہ ظہور بچار چشم انتظار منتظر میبود - تا آنکہ وقتِ شام شوہرش بخانہ بیامد - چہرۂ گلگونش از اول زیادہ تر زرد گشتہ، لبہاے خشکش زیادہ تر تفسیدہ بُود - چونکہ جملۂ تدابیرِ او ناکارگر و بے ثمر اُفتادہ بُود ٭

شوہرش ماطلید را بگفت - حالا میباید کہ تذکرۂ از براے رفیقۂ خودت بنویسی و بگوئی کہ گردن بندتاں شکست یافتہ یکچند روز محتاج تعمیر است - ہر گاہے کہ از نزدِ زرگر بیاید اعادہ خواہد شد ٭

ماطلید نیز بر موجب گفتۂ شوہرش تذکرہ را نوشتہ بر رفیقۂ خویش بفرستاد ٭

بریں واقعہ یکہفتہ مرور نمود - از گردن بند ہنوز یک اثرے ظہور نہ نمود - پس سراسر قطع امید کردند +

در صرف ایں مدت افسر نوجوان بحالت پیر ناتواں رجعت نمودہ بود - ماطلیہ پیر پچہرہ نیز مانند گلے کہ از یک ہفتہ از ساق گلبن خویش جدا شدہ افتادہ باشد پژمردہ و آزردہ گشتہ بود +

شوہرش گفت - ماطلیہ من ! حالا برائے ما ہیچ چارہ باقی نماند مگر اینکہ مثل آنرا خریدہ تاوان بدہیم +

روز دوم محفظہ گردن بند مذکور را باخود برداشتہ بسوے بازار روانہ گشتند - و از دکان بدکان گردیدن گرفتند - و برائے یافتن نظیرہ گردن بند مذکور ہیچ یک دکان جواہر فروش را نگذاشتند +

نہایت الامر در یکے از دکان ہائے بازار جوہریاں نظیر گردن بند گم کردہ خود شاں را یافتند - از قیمتش سوال نمودند چہل ہزار فرانک طلب نمود +

بزحمت بسیار بہ سی و شش ہزار فرانک فرو آوردند - و بہ جواہر فروش بنیاز آوردند کہ تا تدارک نمودن پول سہ روز گردن بند مذکور را بکسے نفروشد +

جمیع ثروت و اقتدار شوہر ماطلیہ کہ از پدر بمیراث یافتہ بہ ہجدہ ہزار فرانک بالغ نمیشد کہ ما بقیے آنرا نیز باید بقرض تدارک بکند +

روز دیگر بوام گرفتن مشغول گشتند - در صرف دو سه روز بسودهای بسیار فاحش از هر گونه مرزوم مقروض گشتند - بسے سندها برخود نوشتند، و الحاصل بهزار گونه جانکنی پول مذکور را تدارک نموده توانستند- اینقدر قروض خود شانرا چسان ادا خواهند توانست محض از برائے بدنام نشدن از هر گونه سعادت و رفاهیت محروم گشتن خود شان را بچشم گرفتند تا آنکه سی و شش هزار فرانکے که جمع کرده آورده بودند شمارید گردن بند مذکور را بگرفتند ٭

روز دوم ماطلید گردن بند تاوان خریده را برداشته بخانهٔ مادام فروستیر رفیقهٔ خویش برفت و بصاحبش تسلیم نمود ٭

رفیقه اش بے آنکه محفظه را باز کند برداشته در صندوقچه اش بنهاد - قلب ماطلید بشدت مضطرب میبود، زیرا که اگر رفیقه اش تبدیل شدن گردن بند خویش را فرق و درک میکرد آیا چه خواهد گفت ؟

طبعاً دزد خواهد گفت : .....

ماطلید بیچاره ازین تاریخ به ایام نافرجام ضرورت و احتیاج قدم بنهاد - لکن بصورت بسیار مردانه بدین مصیبت و فلاکت ناگهانی سینه اش را سپر نمود - همه خواهشاتش را فراموش کرده بود - چه چاره ؟ برائے

ادا کردن قرضے کہ بداں گرفتار آمدہ بودند بدیں
حال پُر ملال تحمّل شاں لازم بود - خدمتگار ہاے
خود شاں را جواب دادند - اقامتگاہ شاں را تبدیل
نمودہ در محلۂ فقرا یک خانۂ بسیار محقر کرایہ نمودند
ہرگونہ خدماتِ بیتیہ را حتّٰے آش پزی را نیز ماطلیہ
خود اجرا مے نمود ہر شب قبل ازانکہ خواب کند بہ
آں دستہاے پُر زور دیگہا و کاسہ ہاے آلودہ را مے شست -
و صافی ہا و لتہ ہا را خشک میکرد - صبحہا زود از خواب
برخاستہ خاک جاروبہاے خانہ را بکوچہ مے انداخت -
و آبے کہ لازم میبود بالا میکشید - امّا وجود نازنینش
چوں بدینقدر خدماتِ شاقہ مالوف نبود لاجرم در دو
سہ درجۂ زینہ یکبار آفتابہ ہاے آب را گزاشتہ نفس
راشت مے نمود - در حالتیکہ یک البسۂ کہنہ دہاتیاں
در بر میداشت سبدے بدست گرفتہ نزد نانبا و
بقال و قصاب میرفت - و اشیاے لازمۂ خودش را
مے خرید - و بسببے کہ یکدو فلوس ارزاں تر بخرد
مجادلہ دور و دراز با دکانداراں مے نمود - شوہرش نیز
بعد ازانکہ از خدمت عسکریۂ خویش فارغ مے گشت
شبہا تا بصبح کوشش نمودہ بہ اجرت دفترہاے بعضے
تجار را مینوشت *

و الحاصل مدت ہفت سال بدیں حال پُر ملال

زندگانی کردند - در ظرف ایں مدت قرضے کہ بداں گرفتار بودند بمعۂ سودہاے فاحش آں ادا گردید ٭

یک روز یکشنبہ بود کہ بمناسبت لطافت ہوا ہرکس بہ تفریح مے برآمد - ماطلید نیز برائے کسب تنفس بسوے جادۂ عالی (شانزہ لیزہ) کہ از جادہ ہاے باصفاے شہر پاریس است برآمد - درانجا یک زنے بسیار آراستہ و پیراستہ را بدید کہ با پسرکوچک خویش گردش مے نمود - ماطلید، زن مذکور را بیک نظر بشناخت - مگر آں زن رفیقۂ او مادام فروستیر بود - امّا ماطلید در اوّل امر خواست تا خود را بدو نشناساند - درین خصوص قدرے تامّل نمود - ولے دانست کہ ایں تردّد او نا بجاست - چرا خود را بدو نشناساند؟ زیرا گردن بندش را دادہ و قرضیکہ ازاں رہگذر جمع آمدہ بود ہمہ را ادا نمود - حالا ہمہ سرگزشت خود را بے قیدانہ حکایہ مے تواند کرد ٭

بنابریں بہ مادام فروستیر نزدیک شدہ گفت :-

"مادام! صباح شریف تاں بخیر باد!"

مادام فروستیر ماطلید را نشناخت - و از چنیں خطاب لاابالیانۂ زن دہقاں نما بحیرت ماندہ گفت :-

"مادام! من شما را نے شناسم - بلکہ مرا بدیگرے غلط کردہ باشید" ٭

ماطلید گفت "خیر - خیر ! چرا غلط کرده باشم - من رفیقهٔ مکتب شما ماطلیدم ۔"

رفیقه اش ازیں سخن بکمال حیرت افتاده فریاد بر آورده گفت :-

"آه ! بیچاره ماطلیده - احوالت چه قدر تبدّل کرده !"

"گفت - بلے بلے ! از وقتیکه شما را ندیده ام تا بحال بسے بد روزیها کشیده ام - بانواع فلاکتها گرفتار آمده ام - و ہم سبب ہمهٔ فلاکت ہاے من توئی ۔"

مادام فروستیر گفت "ایں چه سخن است ؟ من چساں سبب فلاکت گردیده ام ؟"

ماطلید گفت "آیا بیاد تاں نے آید که از شما گردن بندے عاریت کرده بودم ۔"

فروستیر گفت - "بلے ! چه شد !"

ماطلید گفت - "این است که من آں گردن بند را گم کرده بودم ۔"

فروستیر گفت - "چساں گم کرده بودی ! آیا فراموش کرده که گردن بند مرا آورده بمن اعاده نمودی ؟"

ماطلید گفت - "بلے راستست ! ولے آں گردن بند شما نبود - بلکه یک دانه نظیر و مانند آنرا بتاوان خریده بشما دادم ۔ حالا تمام ہفت سال ست که ازیں رہگذر بفلاکت گذر اوقات مے نمایم - ما چونکه

توانگر نبودیم البتہ خواہید دانست کہ برائے تاوان
آں چہ قدر مشکلات کشیدہ خواہیم بود - بہر حال
الحمد للہ حالا ہمہ آں قرضہا را ادا نمودیم - چہ
باید کرد بہ قسمتِ خویش راضی ایم"۔

مادام فروستیر بحیرت افتادہ بعد از قدرے
تامل و تفکر گفت "وائے! مگر آں گردن بندے کہ
بمن اعادہ نمودید از من نبود - تاوان آں بود؟"

ماطلید گفت "بلے! بلے! شما بفرق آں نفہمیدید
و نہ پرسیدید - چونکہ بگردن بند شما خیلے مشابہت داشت"۔

مادام فروستیر ازیں سخن سراسر متغیر و متاثر گشتہ
ہر دو دست ماطلید را گرفت و بصورت متاثرانہ گفت :-

"آہ ماطلید بیچارۂ من! چرا در آنوقت ایں سخن
را بمن نگفتی و دریں قدر مدت چرا یک بار ایں
حوادث را بمن اخبار نہ نمودی! چونکہ گردن بندیکہ
از من عاریت گرفتہ بودی الماس اصل نبود - بلکہ از
سنگہائے الماس نما ساختہ شدہ بود من آں را بہ پنج
صد فرانک خریدہ بودم!"

حال مادام ماطلید در یک روز بگرفتن گردن بند
و فروختن آں و پنج صد فرانک مادام فروستیر را
دادن باز از فلاکت بسعادت مبدل شد۔

محمود طرزی

تباتر

سرگذشتِ شاہ قلی میرزا

اسامیٔ اعضائے مجلس

شاہ مُراد میرزا - حاکمِ کرمانشاہ -
شاہ قلی میرزا - برادرِ مہتر و مہمانِ او -
ایرج میرزا - پسرِ حاکمِ کرمانشاہ -
نامور خاں - از ارکانِ کرمانشاہ و کلانتر عملی -
شریف آقا - رفیق و ندیم و ہم شکار ایرج میرزا و کدخدا مرضائے عملی -
شفیع بیگ - پیش خدمتِ حاکم -

مجلسِ اوّل

شاہ مُراد میرزا حاکم (بشفیع بیگ پیش خدمت) -
شفیع بیگ شاہزادہ مہمانِ ما است - دُرست متوجّہ باشید بد نگذرد بشاہزادہ ٭
شفیع بیگ - بلے قربان چشم البتہ کارِ نوکر خدمت است ٭
شاہزادہ حاکم - خیر، بلے، قربان، تنہا کافی نیست -

ایرج میرزا میداند ایں شاہزادہ مرد بیست بسیار
مشکل پسند و باریک بین امّا احمق و زود رنج۔
باید باحتیاط حرکت بکنی برادرِ من است مہمان
است مبادا رنجش بہم رساند ٭

شفیع بیگ۔ قربان بیست سال است در ظلِّ
رأفتِ سرکار نوّاب والا تربیت یافتہ ام و
اُمیدوارم کہ ایں قسم خدمات ازیں بندہ برآید
انشاء اللہ در کمال خوشنودی و امتنان تشریف
خواہند برد خاطر جمع باشید ٭

شاہزادہ حاکم۔ خوب است۔ برو سرِ خدمت و
دُرست متوجّہ باش ٭

شاہ قلی میرزا۔ (از خواب برمے خیزد صدا مے کند)۔
بچہا ٭

شفیع بیگ۔ بلے قربان ٭

شاہ قلی میرزا۔ آقا شفیع بگو چائے بیاورند ٭

شفیع بیگ۔ بلے قربان ٭

شاہ قلی میرزا۔ (ہمیں کہ چشمش بہ اسباب چائے میافتد)۔
بہ بہ شاہ مراد میرزا عجب اسباب ہائے خوب قطعہ
تحصیل کردہ است ایں پسرہ از طفولیت ہمیں
طور حریص و دُنیا دار بود ٭

شفیع بیگ۔ بلے قربان شاہزادہ بسیار سلیقۂ خوب دارند ٭

شاہ قلی میرزا۔ بلے البتہ دولت و مداخل مرد را با سلیقہ و ورشتکار میکند۔ دہ سال حکومت کرمانشاہ شوخی نیست من سال دوازدہ ماہ یا با شخص اول دولت کشاکش تیول دارم یا با مستوفی ہائے گرگ آدم خوار زد و خورد رسوم دارم آہ آہ وای وای چاے بدہ * (چاے مے دہد)

شاہ قلی میرزا۔ آقا شفیع ما چاے پر رنگ میل میکنیم بزودار چاے بریز بسر فنجان و ہم پر شیریں *

شفیع بیگ۔ قربان آقاے ما ہم چاے را ایں طور پر شیریں میخورد *

شاہ قلی میرزا۔ بچہا قلیان بیارید *

شفیع بیگ۔ قلیان حاضر است *

شاہ قلی میرزا۔ عجب نارجیل قشنگ و ملوس است ایں قلیان برائے راہ بغداد خوب است نہ برائے اینجاہا کاش شاہ مردان میرزا ایں را بما ہدیہ میداد *

(قلیان را مے کشد)

اُہ اُہ اُہ بگو از آبدار خانہ شربت دان ما را بیاورند *

شفیع بیگ۔ قربان آقاجان ایرج میرزا استدعاے

شرفیابی حضور دارد ٭

شاہ قلی میرزا - آفتابہ لگن بیار ٭

شفیع بیگ - قربان حاضر است ٭

شاہ قلی میرزا - آقا شفیع بیا جام را بردار و نزدیک ریش ما بنگاہ دار ایں طور گردن ما درد میآید ٭

ایرج میرزا مرخص است بیاید ٭ (ایرج میرزا را بے بیند) بسم اللہ آقا ایرج بنشیں احوالت خوبست پدرت چکار میکند ؟

ایرج میرزا - شاہزادہ دیوانخانہ تشریف بردند دو فوج از طہران خواستہ بودند امروز جیرہ مواجب آنہا را میپردازند ٭

شاہ قلی میرزا - بخورید مداخلہا ے کرمانشاہان را بخورید تنہا تنہا ٭

ایرج میرزا - خان عمو مگر گرگہاے طہران امان میدہند کہ کسے بتواند مداخل ہا را تنہا تنہا بخورد یکے میگیری دہ تا باید داد - الحمد للہ سرکار شما از حالت طہران بہتر از ہمہ اطلاع دارید ٭

شاہ قلی میرزا - آقا ایرج حالا ایں حرفہا بگوش ما میکشی کہ پدرت با ایں عذرہا قرض مارا ندہد و در ایں سفر مدد ے بحالت ما نکند و از سوغات و توشۂ راہ چشم بپوشم و حال آنکہ ایں

اوقات برائے ما بسیار کار مشکل شدہ است -
و دو سہ ہزار تومان قرض داریم ٭

ایرج میرزا - (آہستہ) - خیلے خوب کم نہ دو سہ ہزار
تومان ٭

شاہ قلی میرزا - ہاں میروی خوش آمدی از حالت
ما اگر موقع شد بہ پدرت شرح حالے بگو ٭

(میرزا میرود و از یک جانب شاہزادہ حاکم داخل مے شود)

شاہزادہ حاکم - ایرج میرزا بیا بہ بینیم نزدیکتر بیا
بگو بہ بینیم خان عمو در چہ کار است و چہ
خیالے از برائے ما دارد ؟

ایرج میرزا - قربان خان عمو را میفرمائید عجب خیالہا
بافتہ است - الآن میفرمود شاہزادہ باید امسال از ما
مراعات بکند دو سہ ہزار تومان قرض بالا آوردیم
البتہ بقدر ہزار تومان ہم سوقات و خرج راہ توقع داشت ٭

شاہزادہ حاکم - چہ میگوئی ایرج میرزا دو سہ ہزار
تومان !

ایرج میرزا - واللہ بسر مبارک سرکار ہمین طور
است کہ عرض کردم خلاف ندارد و مشکل ہم
باین طور ! حالاہا دست از شما برندارند از شفیع
بپرسید معلوم خواہد شد کہ خان عمو چہ خیالہا
بافتہ است ٭

شاہزادہ حاکم۔ عجب گیر اُفتادیم نمیدانم چہ باید کرد اگر ببدھی ایں قسم ہا ممکن است و اگر ندھی برادر است مہمان است اے بابا چہ برادری چکاری چہ روزگاری آخر من خودم ہم آدم عیال دارم زندگی دارم ٭

ایرج میرزا۔ حالا دیگر غصہ ایں چیزہا را نباید خورد اگر مرخص بفرمائید من خان عمو را شوخی شوخی بطور خوب از سر شما رفع میکنم ٭

شاہزادہ حاکم۔ یقین از آں بازیہاے کار عمل نہ خیر ایں مردکہ سفیہ است میرود در طہران قصہ خوانی از براے من میکند ٭

ایرج میرزا۔ قربان قصہ خوانی کدام است ایں موجودیکہ من دیدم ہر چہ بدہید از شما راضی نخواہد رفت در ایں صورت چہ لزومے کردہ است عبث ہم پول برود ہم آبرو ٭

شاہزادہ حاکم۔ خوب حالا بگو ببینم چہ خواہی کرد ؟

ایرج میرزا۔ ہیچ چند روزے خان عمو را بہواے شکار و گردش میبرم بطرف سنقر و بلوکات در آں جاہا البتہ کارے پیش خواہد آمد کہ خان عمو مشغول بشوند و از ایں خیال بیفتند ٭

شاہزادہ حاکم۔ ہا ہا ہا ہا فہمیدم پیر مرد بیچارہ را

ببری میان مردم اوضاع از برایش بچینی ٭

ایرج میرزا - خیر شما عرض مرا بشنوید ضرر نخواهید دید امشب بعد از شام درمیان صحبت از شکارگاههای سنقر گفتگو درمیان بیاورید خان عمو مائل خواهد شد همینکه باریں صرافها افتاد آن وقت هزار تومان هم از مالیات سنقر از بابت خرج راه بشاهزاده حواله بفرمائید ایں فقره ایشاں را بیشتر حریص مینماید میل میکند باید آن وقت خدمت از بنده خنده از سرکار ٭

(پرده انداخته مے شود)

مجلس دوم

ایرج میرزا - شفیع بیگ هیچ نگو - الحمدلله چند روزے مشغولیت و اسباب خنده از برائے ما پیدا شد خان عمو را میبریم به سنقر - هشیار باش - هر کاریکه من باشاره نشاں میدهم معلوم است که چه خواهد بود شما پشت سرش را بیاورید بطور پختگی دانستی چه گفتم یا نه حالا زود نامور خاں و شریف آقا را حاضر کن ٭

ایرج میرزا - (به نامور خاں و شریف آقا) - اے رفقا بیائید مژده خوب دارم خیلے دلتنگ بودیم خداوند اسباب

مشغولیات رسانیده خان عمو را میبرم سنقر کارها باهم داریم ٭

نامور خان - بلے خداوند همیشه یکے دوتا ازینها میرساند عیب ندارد - ایں هم کاریست ٭

ایرج میرزا - نامور خان چه میگوئی هیچ کس مثل ایں ریش دراز احمق نمے شود ها ها ها ها به مرگ تو تماشائے میشود بازیها بسرش در بیاوریم که نقل مجالس بشود حتے میرزاها قصه نویسی نمایند همیں الآن برخیزید شما سوار شوید بروید سنقر بآقا جان یاور هم بگوئید که سه دسته سرباز با بالاچیها و موزیکانچیها عصری روانه نمایند سرراه شما هم آنجا باشید تا ما برسیم - نامور خان در آنجا کلانتر و شریف آقا کدخدا ممرضا نامیده خواهند شد ٭

شریف آقا - قربان روزیکه وارد میشوید دستور العمل و تکلیف چه چیز است ٭

ایرج میرزا - روزیکه وارد میشویم شما و کلانتر با دویست نفر سوار در یک فرسخے استقبال میکنید - نزدیک به آبادی سربازها از دو طرف صف میکشند و رعیتها نیز بهمان طور دو صفه در کنار راه میایستند به محض رسیدن سربار بطور نظام سلام و پیش فنک میزنند و رعایا دو راس

گوشفند در ہمانجا قربانی میکنند و دو گوشفند ہم دم در وقت پیادہ شدن میکشند و السلام الآن بروید ٭

(شاہ قلی میرزا داخل مے شود)

ایرج میرزا - (بہ شاہ قلی میرزا) - خان عمو بسم اللہ ہمہ منتظر سرکارند نوکر و اسب و بار و بنہ ہمہ آمادہ است ٭

شاہ قلی میرزا - بلے ہر چہ زود تر سوار بشویم زود تر منزل خواہیم رسید با اللہ بسم اللہ الرحمن الرحیم ٭

ایرج میرزا - خان عمو سنقر بسیار خوب جائے است و خیلے مداخل دارد چہ فائدہ مردمان مفسد تا شریر دارد و ہر روز در صدد افساد ہستند تا یک دو نفر بکشتن بدہند و اگر این یک عیب را نداشت چقدر خوب بود ٭

شاہ قلی میرزا - پس پدر تو چہ کارہ است از عہدہ چہار نفر رعیت بے سر و پا ہم نمیتواند بیاید پس چہ مصرف دارد ٭

ایرج میرزا - خان عمو جان پدر مرا میفرمائید کہ دل من از دست مسامحات ایشاں یک پارچہ خونست ہر چہ آں پدر سوختہ سنقریہا افساد و شرارت میکنند ہمہ را بسکوت و مدارا میگذراند شما تصور بفرمائید حالا آخر سال است سنقریہا

نصف مالیات را نپرداخته اند هر روز شرارت و معرکه و چوب بهیچ جا نمیرسد ؛

شاه قلی میرزا - چه فائده ما که در نظم و نسق عدیل نداریم در طهران میخوابیم و پدر تو با آن بیعرضگی حکمران کرمانشاهان میشود داد بیداد چه دنیاے سفله پرستی تف بر تو ؛

ایرج میرزا - خان عمو جان الحمد لله خوب شد که سرکار تشریف آوردید من از غصه دق کش شده بودم حالا میرسیم منزل شما دورشت ملاحظه بفرمائید به بینید میشود که عمارت و اوضاع و زندگی یکنفر کلانتر پدر سوخته از جمیع جهات بیشتر و بهتر از اوضاع حاکم ولایت باشد همین یک فقره عمارت خالی کلانتر را مشاهده بفرمائید آن وقت بدانید بنده چه میکشم ؛

شاه قلی میرزا - ایرج میرزا شرط باشد یک ماه حکومت این جا را بما بدهند اگر اطفال در گهواره از ترس ما بخواب رفتند هر چه میخواهی بمن بگو حاکم ترس و ملاحظه از رعیت یعنی چه ؛

(بتغیر تمام مے پرسد)

آیا میر غضب همراه است ؟

ایرج میرزا - خان عمو جان تصدقت برم فراش و

میر غضب ہر چہ بفرمائید حاضر است ایں قدر
ہست کہ پدرِ من میداند حکومتِ سنقر و کلیائی
بموجبِ فرمانِ شاہ مال من است پیشکش مے کنم
بسرکار ہر چہ مصلحت میدانید بفرمائید اقلاً مالیات
من وصول مے شود از دشت اشرار چندے آسودہ
پئے عیش خود میروم ٭

شاہ قلی میرزا۔ خیر تو آسودہ باش در ایں سفر من
درس ببدر تو و رعیت بدہم تا دنیا ہست حاکم
و رعیت تکلیف خود شاں را بدانند و یاد بگیرند
حاکم کیست و حکومت چہ ٭

ایرج میرزا۔ (از اسپ پیادہ میشود مے آید دو دشت
شاہ قلی میرزا را مے بوسد)
تصدق سرکار خان عمو ہمیں طور است کہ میفرمایند
سنقر و کلیائی ہمہ پیشکش خاکپائے سرکار بلکہ
انشاء اللہ امسال در ظلِ تربیتِ سرکار نواب
والا بصیرتے از برائے ایں خانہ زاد حاصل شود۔
و عموم اہالی آسودہ بشوند ٭

(در یک فرسخے شہر سرسوار پیدا و نمایاں کلانتر و کدخدا
ممرضا با دویست نفر سوار رسیدہ از دو طرف صف کشیدہ
میشود تا شاہزادہ میرسد) ٭

ایرج میرزا۔ (پیش مے آید و معرفی مے نماید)۔ خان عمو

ایں کلانتر و آں یکے کدخدا ممرضا است پیشوا
آمدہ اند ٭

شاہ قلی میرزا - احوالت خوبست کلانتر شاہزادہ
ایرج میرزا تعریف و توصیف شما را در راہ زیا
کردہ است انشاء اللہ ما نیز التفاتہا خواہیم فرمود
بشرطیکہ خدمات دیوانی بصدق بانجام برسد ٭

کلانتر و کدخدا ممرضا ہر دو باہم - خداوند سایہ
سرکار نواب والا را از سر ایں فقرا کم نہ گرداند
و بر عظمت و شوکت و اقبال بیفزاید ٭

(نزدیک بہ آبادی رعایا از دو طرف راہ صف کشیدہ
سربازہا سلام نظامی کردہ و رعیتہا قرابانیے گوسفند
میکشند دعا و ثنا گویاں در کمال شکوہ و جلال شاہزادہ
را داخل عمارت مے کنند) ٭

شاہ قلی میرزا - (خطاب بایرج میرزا) - ایرج میرزا
اوضاع ایں ولایت بنظر ما منظم نمے آید - بوے
شرارت و افساد از اینجا بدماغ میرسد - ایں فقرہ
باہالی سنقر پوشیدہ نماند کہ مثل شاہ مراد میرزا
ما از تقصیرات ایں مفسدین اغماض نخواہیم داشت
و سکوت نخواہیم کرد بلکہ یک تقصیر را دو تنبیہ
خواہیم نمود بے نظمی در ولایت یعنی چہ ما قانونہا
در باب نظم ولایت مے نویسیم و اجراے آں را

از کلانتر میخواہیم و اِلّا آدم کُشتن اشکال ندارد و ثانیاً کلانتر اِیں را ہم بداند کہ تا دہ رُوز مالیاتِ اِمسال تا دِینارِ آخر بلا حرف باید وصُول شود۔ تمام و کمال بِدُون نقص و نُقصان عُذرے نمے پذیریم البتہ حُکماً میگیریم ٭

کلانتر و کدخدا ممرضا۔ (ہر دو بآواز بلند مے گویند)۔ اِنشاء اللہ تعالےٰ در کمال عُبُودِیت و بندگی اِطاعت خواہد شد ٭

نامور خاں و شریف آقا۔ (ہر دو در خلوت مے آیند خدمتِ ایرج میرزا)۔ قُربان بد بازی بسرِ ما آوردۂ اِیں مردکہ واقعاً سفیہ است انگار میکنی راستی راستی فرمان قتل ما آوردہ است ٭

ایرج میرزا۔ ہا ہا ہا ہا رُفقا ہیچ نگوئید بخُدا خُوب آوردمش ٭

نامور خاں و شریف آقا۔ سفاہت تماشا کُنید اِیں بابا باور کردہ است کہ عمارت شاہی مال کلانتر است خُوب اگرچہ اینجا را ندیدہ است آخر عقل ممیز اِیں چیزہا ست کے رعیّت اِیں طور عمارت شاہانہ دارد بہمیں خیالہا دُور نیست بد سُلوکی نماید فحش محش بدہد بہاہا ٭

ایرج میرزا۔ اے بابا فحش محش چہ چیز است مگر

شما بچہ ہستید بگذارید چند روزے شاہزادہ بآں دماغ
و ما باایں خیالہا خوش باشیم چہ عیب دارد ٭
(صدا مے کند بچہا یکے شفیع بیگ را بیاورد)
شفیع بیگ - (تبسم کناں داخل میشود سر فرود مے آورد) -
قربان بد اوضاعے پیش کشیدہ اید بخدا دور
نیست ایں مرد آدم طناب بیندازد ایں قدر
ہم آدم سفیہ مے شود ٭
ایرج میرزا - شفیع بیگ آں موقع کہ من منتظر
بودم رسیدہ است حالا دیگر اوّل بازیست -
کاریکہ از شما میخواہم این است میروی خدمت
خان عمو صحبت متفرقہ میداری و درایں بین ہا
گفتگوے عیش و عشرت و آوازہ و رقص
سوزمانیہا را تعریف بکن طورے باشد کہ
خان عمو میل بکند یکشب مشغول عیش و
تماشاے رقص سوزمانی ہا را بکند ہمیں کہ کار
باینجا کشید بگو ایرج میرزا طاؤس نام رفیقے
دارد کہ در رقص و آواز عدیل ندارد - خان عمو
بوساطت تو اورا حکماً از من بخواہد بعد ازاں
تو کار نداشتہ باش و تماشا کن ٭
شفیع بیگ - ماشاء اللہ دماغ دارید شاہزادہ جان
ایں پیر مرد سوزمان میخواہد چہ بکند ٭

ایرج میرزا - برو خام مشو اینهمه اوضاع از برای
این روسے کار آمده است رکه بخندیم ٭
(شفیع بیگ بیرون مے آید یکسر مے رود خدمت
شاه قلی میرزا سر فرود مے آورد) -
شاه قلی میرزا - ہاں شفیع بیگ کجا بودی در شہر
چه خبر است مردم از آمدن ما چه میگویند تازه
کهنه چه هست ؟
شفیع بیگ - قربان مردم را میفرمائید از نظم سرکار
والا و از فرمایشات رکه شنیدند چنان تزلزل
دارند رکه گویا اینها از اول حاکم ندیده بودند و
این اولش است نفس نے کشند از ترس ٭
شاه قلی میرزا - ها ها ها ها هنوز چه دیده اند من
میگذارم این کلانتر فلان فلان شده باین دماغ
باشد تو ببین آقاے تو رکه شاهزاده است و
حاکم بقدر یک کلانتر اوضاع دارد ؟ این عمارت
باید مال حاکم ولایت باشد نه از کلانتر پس اینها
همه از سستی و بے حالی آقاے تو است ٭
شفیع بیگ - قربان بسر مبارک سرکار درست میفرمائید
ماشاء الله اثگار سی سال است اینها را میشناسند
این کلانتر رکه بنظر شریف مے رسد سالے شش
هزار تومان فقط از سوزمانیها میگیرد تا چه رسد

بدیگراں البتہ از مداخلہائے دیگر و عوارض و شر و شلتاق اقلاً سی ہزار تومان زد و بند دارد۔ آدم بہ ایں طورہا صاحب اوضاع مے شود و الا از کجا جمع مے کند ؛

شاہ قلی میرزا۔ اے راستی از سوزمانیہا بگو چہ طور ند آدم قابل درمیان ایشاں ہست کہ در نظر ما پسندیدہ آید ؛

شفیع بیگ۔ قربان سوزمانیہائے ایں ولایت را ہیچ جا ندارد تقریرے نیست باید دید اگر یک شب بنظر مبارک برسند معلوم خواہد شد ؛

شاہ قلی میرزا۔ بلے مدتے است کہ ما عاری از کار ہستیم و مشغول عیش نشدہ ایم شبے را مشغول باشیم گویا عیب ندارد ؛

شفیع بیگ۔ خیر چہ عیب دارد دنیا محل خوش گذرانی است ہمہ عمر را بامر حکومت و زحمت مردم نمیتواں گذرانید گاہے فراغت و عشرت ہم لازم است اما بشرطیکہ بفرمائید شاہزادہ ایرج میرزا طاؤس رفیق خودش را کہ بسیار دوست دارد و خوب میزند و خوب مے خواند و خوب میرقصد بیاورد اگرچہ مشکل است ؛

شاہ قلی میرزا۔ یعنی طاؤس اینقدرہا قابل است ؛

شفیع بیگ - طاؤس حقیقتہً طاؤسِ قیامت است ٭
شاہ قلی میرزا - پس واجب شد دیدنش، ہمیں الآن برو
پیش ایرج میرزا بگو شاہزادہ فردا شب مخصوصاً
مہمان شماست سوزمانیہا خبر بدہند بیایند مخصوص
طاؤس ہم باید باشد عذر نمے پذیریم ٭
شفیع بیگ - (بتعجیل بیروں مے آید خوشحال مے رود نزد
ایرج میرزا) -
قربان کار درست شدہ سرکار خان عمو درست
شق کردہ حکماً فردا شب طاؤس را میخواہد ٭
ایرج میرزا - حالا خوب شد حالا خوب شد شفیع بیگ
زود تر بفرست یاروہا را خبر کنند نامور خاں و
شریف آقا را ہم مژدہ بدہ بگو حاضر باشند
برائے خندہ ٭

(پردہ انداختہ مے شود)

مجلسِ سوم

ایرج میرزا - (وقتیکہ شاہ قلی میرزا سرگرم بادہ بود خودرا
بہ پہلوئے طاؤس رسانیدہ مے گوید) -
ہمیں کہ مجلسِ خلوت شد سہ دفعہ قائم سرفہ بکن
ہر وقت از حیاط صدا بلند شد چراغہا را خاموش
کن و خود را بینداز بیرون در رو ٭

شاہ قُلی مِیرزا - بچّہا شب گذشتہ یک قلیان ہم بیاورید بکشیم و بخوابیم ٭

ایرج مِیرزا - (اِشارہ بہ پیش خِدمت میکُند کہ قلیانِ چرس چاق کُنید) -

بلے قُربان قلیان مَیل بفرمائید بندگان ہم مُرخّص بشوند - خُدا حافِظ شُما ٭

(بیرُون آمدہ نامورخان و شریف آقا را حاضِر کردہ دستُورُ العمل میدہد ہماں طَور درمیان حیاط منتظر وقت اشت) -

شاہ قُلی مِیرزا بہ طاؤس - برخیز لباسہاے مرا بکن ٭

طاؤس - بچشم ٭

(برمیخیزد زمزمہ کناں پا را برمیدارد و با رقص آہستہ رختہاے شاہزادہ را یکے یکے میکند و مے انداز دُور - رسہ دقعہ سُرفہ بلند میکُند ناگاہ باشارۂ ایرج مِیرزا از توے حیاط سی چہل تیر تفنگ خالی مے شود واز بالاے پشت بام خوابگاہِ شاہزادہ پانزدہ نفر چوبہاے کلفت در دست بزمین میزنند و پا بر زمین میکوبند از ایں طرف بآنطرف بام میدوند - صداے - آی دُزد آی دُزد بلند و طرپ طرپ صدا مے پیچد توے خلوت کہ در و دیوار بلرزہ درمے آید طاؤس جلد برخاستہ چراغہا را خاموش مے کُند و رختہاے شہزادہ را برمے دارد و

(در میرود شاہزادۂ دلاور از ترس اُفتادہ و غش میکُند) ٭

ایرج میرزا - (چراغ بدست مے آید) - اَے پدر سوختہا چہ خبر است چہ معرکہ است ؟

ایرج میرزا بشفیع بیگ - آخر ایں چہ صدا بود چہ شدہ است باید فہمید ٭

شفیع بیگ - خیر قُربان نقلے نبُودہ است من تحقیق کردم وقتیکہ سرکار تشریف بُردید - بہ قراولہا میسپارید کہ در خلوت را بستہ دُرست مُتوجّہ باشند - دُزدی دغلی مبادا در اوّل ورُود شاہزادہ و چنیں شبے اتّفاقے بیُفتد - از قضا قراول بہمیں خیال خوابش میبرد و تنفّس مے شنود چشمش را باز میکُند یک سفیدی مے بیند - سگ سفیدے از دیوانخانہ میآید و میرود بآنطرفہا چوں قراول خواب آلود بُودہ بخیالش آدم است یا دُزد است ایں بُود کہ چنیں شدہ است ٭

(بایں حرفہا شاہ قُلی میرزا بحال مے آید)

ایرج میرزا - خان عمُو چوں اِمشب از اینجا صدائے بلند شدہ است فردا انشاء اللہ سلام نشستہ یک قدرے مردُم را بترسانید ٭

شاہ قُلی میرزا - بلے بلے بلے یک ہمچو چیزے ضروری است ٭

ایرج میرزا - جا هم دارد این پدر سوخته کدخدا ممرضا باکلانتر بد شده است در ایصال مالیات اخلال مے کند ٭

شاه قلی میرزا - بلے وقت است باید پدر این دو نفر را در آورد شفیع بیگ صبح زود کدخدا ممرضا را حاضر کن ٭

(یکدفعه کدخدا ممرضا از دور پیدا میشود شاهزاده بصدائے بلند)

اے پدر سوخته مفسد از این کارها دست بردار و الاّ بجان ایرج سرت را میبرم ٭

کدخدا ممرضا - خیر قربان بسر مبارک ..... بنده .... آخر ..... خلوت عرض میکنم ٭

شاه قلی میرزا - اینجاها ..... تا من ..... تو را .....

(ایرج میرزا بر میخیزد برود که مردم پراگنده شوند)

کدخدا ممرضا را بگوئید بیاید ٭

(کدخدا ممرضا مے آید)

عرض کن چه میگوئی ٭

کدخدا ممرضا - قربانت شوم من نوکری کرده ام چنین نیست که من از این رسومات بے اطلاع بوده باشم امّا چه کنم تقصیر سرکار ایرج میرزاست که از اوّل باین کلانتر رو داده است حالا باو هم اعتنائے نمے کند مالیات را بمن واگذارید بفرمائید چهار صد تومان

بسرکار نواب والا پیشکش میدہم صد تومان بایرج
میرزا پنجاہ تومان بشفیع بیگ نوشتہ میدہم تا
بیست روز دیگر دیناری از مالیات نماند ٭
شاہ قلی میرزا - بردار نوشتۂ شش صد تومان باسم
من بنویس بدہ بیست روز زیاد است تا پانزدہ
روز باید برسانی البتہ بدون خلاف ٭
(کد خدا مرضا قلم برمیدارد نوشتۂ ششصد تومان بہ
اسم شاہ قلی میرزا مینویسد و مہر میکند بے دہد-
شاہزادہ نوشتہ را بگیرد و ضبط بے کند) ٭
ایں کلانتر بسیار آدم بد ذاتے بودہ است ٭
شفیع بیگ - بلے ہمیں طور است کہ میفرمائید - نظر
سرکار والا کیمیاست خوب میشناسد آدم را انصافاً
کد خدا مرضا آدم است چہ دخل دارد ٭
شاہ قلی میرزا - ہاں آقا شفیع دیدی دنیا چہ خبر است
برو بہ آقات بگو مردم ایں قسم حکومت میکنند -
نہ مثل شما یاد بگیرید ٭
شاہ قلی میرزا - (خطاب بحاضرین) - حضرات شما کلانتر و
کارگذار سنقر و کلیائی را ملاحظہ بکنید سوائے تغلب
و افساد و خیانت بدیوان خیالے ندارد و آخر
خود را بکشتن خواہد داد خدا بکند در دست ما
اتفاق نیفتد ٭

کلانتر۔ قربان بخدا سرکار را مشتبہ کردہ اند من دشمن دارم در کار دیوانئے من اخلال میکنند ایں کدخدا ممرضا نمیدانم ..... چہ عرض ..... تا (شاہ قلی میرزا پا میشود قدرے راہ میرود کہ مردم پراگندہ و خلوت بشود کلانتر پیش مے آید و عرض مے کند) ٭

قربانت شوم بفرمائید شفیع بیگ ہم حاضر بشود آنہم عرائض خانہ زاد را بشنود ٭

شاہ قلی میرزا۔ عیب ندارد شفیع بیگ را صدا کنید ٭

(شفیع بیگ مے آید)

کلانتر۔ آقا شفیع بیگ شما خوب از وضع امورات ایں ولایت اطلاع دارید بنمک سرکار شاہزادہ آیا مے شود کہ مثل ممرضا آدمی بیاورند با من ہم چشم قرار بدہند من کسے ہستم کہ مالیات دو سالہ را از جیب خود میتوانم بدہم و بکسے محتاج نباشم آما ممرضا ٭

شفیع بیگ۔ خیر من بارہا در خیر خواہی عرض کردہ ام شما کجا ممرضا کجا آنہم داخل آدمہا شد ٭

کلانتر (بشاہزادہ)۔ قربانت شوم مختصر ایں خانہ زاد را بہ ممرضا نفروشید ہزار تومان بسرکار دویست تومان بایرج میرزا صد تومان ہم بہ شفیع بیگ

پیشکش میدہم و پنجروزہ ہم میرسانم بشرطیکہ تا آخر ماہ دیناری از مالیات بزمین نماند ما کہ خدا ممرضا لازم نداریم ٭

(شفیع بیگ زود بشاہزادہ اشارہ میکند کہ قبول کن)

شاہ قلی میرزا - بسیار خوب بسیار خوب نوشتہ ات را بنویس و مہر کن بارواح پدرم اگر از حرفت برنگشتی و خلاف نہ کردی ہرگز بے التفاتی در حق تو نخواہد شد سہل است کہ خلعت نائب الحکومگی خواہی پوشید از لیاقت ایرج میرزا ہم چشم آب نمیخورد روبرو برو در فکر تنخواہ باش وجہ لازم داریم ٭

کلانتر - بلے قربان چشم ٭

(سر فرود مے آورد بیرون مے آید)

(پردہ انداختہ مے شود)

مجلس چہارم

(کلانتر دہ روز دیگر خود را بشاہزادہ نشان نے دہد - شاہ قلی میرزا از کج خلقی بہوائے پول از حالت طبیعی بیرون میرود ایرج میرزا و شفیع بیگ را احضار میکند) ٭

شاہ قلی میرزا - ما از طہران نیامدیم کہ این کلانتر روباہ صفت ما را ریشخند نماید - بپدرم فردا ناخنہایش را میگیرم زیر چوب میکشمش ٭

(همینکه کلانتر از دور پیدا مے شود)

شاه قلی میرزا۔ (دو زانو راست مے نشیند دست بریش و سبیل مے کشد)۔

اے کلانتر پدر سوخته کار بجائے رسیده است که نواب ما را مثل تو متسخر مے نماید فراش چوب بیاورید و کلانتر را به بندید ٭

(فراشان کلانتر را انداخته پایش را بفلک میگذراند۔ دو سه چوب بدروغے بچوب فلک میزنند یا نے زنند که سی صد نفر الواط مزبور دشت بچوب و چماق و شمشیر و طپانچه میریزند توے حیاط فراشها و الواط میریزند بهم و هر وقت تیر تفنگ خالی میشود یکے دو نفر میافتند روے هم بزمین صدائے بگیر ها بگیر کلانتر درمیان اینها هاے بکش های بکش مے زنند ٭

ایرج میرزا و شفیع بیگ جلدی شاهزاده را بُرده در آنطرف کفش کن تالار درمیان خلا انداخته درخلا را مے بندند و قفل میزنند سایستند دم در خلا که شاهزاده را محافظت نمایند۔ الواط باشارهٔ ایرج میرزا هجوم آورده بطرف خلا و فریاد مے کنند ٭

شاه قلی میرزا۔ (در توے خلا از هول جان گاه ریش مے کند و گاه نظرے کند و گاه بیهوش مے شود در این بین باز الواط هجوم آورده در دم خلا تخته ایرج میرزا را میگیرند۔ شاه قلی میرزا از سوراخ در نگاه

میکُند بزبان حال -

ایرج قُربانت شوم امان اشت بچّہایم یتیم میماند +

ایرج مِیرزا - بابا مرُدم اِنصاف بدہید من چہ تقصیر دارم بمن چہ شاہزادہ در رفت من چہ خبر دارم +

(بہ الواط) - بابا جانم آرام بگیرید و قدرے حوصلہ بکُنید شما کہ اِیں بیچارہ را خواہید کُشت اِمروز نباشد فردا باشد +

(الواط بہ بہانۂ جُستجُو مے روند)

شفیع بیگ و ایرج مِیرزا - (زُود در خلا را باز کردہ و شاہ قُلی مِیرزا را گرفتہ بیرُون مے کشند) +

زُود باش بیا جایت را عوض کُنیم زُود تُند برَو اے وای خانہ ام خراب حالا مے آیند +

شاہ قُلی مِیرزا - (پاہایش مے پیچد بہم و مے اُفتد و برمے خیزد و مے گوید -)

نمیتُوانیم راہ برویم پاہاے ما از حرکت اُفتادہ اشت آ شفیع دخیلم شاش داریم زُود باش مارا بجائے برسان +

شفیع بیگ - (زُود شاہزادہ را بطویلہ مے رساند و با ایرج مِیرزا بازُوے نوّاب اشرف والا را گرفتہ بلند میکُنند میگذارند توے آخور پالانے برویش میگذارند)

شاہزادہ جان دخیلم نفست در نیاید کہ ہمہ بکُشتن

خواہیم رفت ٭

شاہ قلی میرزا - چشم شفیع جان چشم ٭

(باشارۂ ایرج میرزا سرباز و فراش مخلوط بہم باز ہجوم میآورند بطرف طویلہ یکے داد میکند یکے فحش مے دہد نواب والا از زیر پالان توے آخور کہ یکے از انواط یک تیر تفنگ خالی میکند بطویلہ کہ یک دفعہ وہ دوازدہ اسب از صدائے تفنگ ہراسان شدہ افسارہا را پارہ کردہ میافتند بہم یکدیگر را لگد میزنند و صدا میکنند ٭)

شفیع بیگ - (بحالت شاہزادہ ترحم آوردہ میدود پیش ایرج میرزا) قربانت شوخی بس است دیگر مردکہ مرد ٭

ایرج میرزا - شریف آقا را صدا مے کند ٭

(شریف آقا مے آید خندہ کناں)

خوب بلائے بسر ایں بیچارہ آوردید بس است حالا دیگر دست بسر بکنیم بروند کلکش کندہ بشود ٭

(ایرج میرزا و شفیع بیگ نواب والا را از طویلہ بیرون میآورند ہر یک از یک طرف بازویش را گرفتہ مے نشانند توے تالار) ٭

شریف آقا - (یعنی کہ خدا ممرضا) - قربان الحمد للہ قدرے تشویش کمتر شد پانصد نفر تفنگ دار از دہات رسیدند گذاشتم در دم در و انواط ہم اگرچہ قدرے

کنتر شُدہ اشت امّا پدر سوختہا سخت ایستادہ اند۔
ہیچ ترس واہمہ ندارند ٭
(در ایں ہنگام دو سہ نفر از آدمہاے شریف آقا
سر و صورت خُون مے دوند مے آیند ٭)
یکے از آنہا۔ قُربان خلعت و اِنعام مارا اِلتفات کُنید
اُلواط زور آوردہ بُودند کہ بیایند تو زدیم سہ نفر
از خویشہاے کلانتر را کُشتیم و خدمت کردیم ٭
ایرج میرزا۔ (در کمال وحشت دو دستے بزانو میزند و میگوید۔)
اَے واے دیدید چہ طور خانہ ام خراب شُد حالا دیگر
جمیع اقربا و کسانِ کلانتر یقیناً بخُونخواہی خواہند آمد
و مارا خواہند کُشت اے داد بیداد اینکہ بدتر شُد
سلامت خدمت نہ کُنید ٭
شاہ قُلی میرزا۔ (مُجدداً باز بدنش مُرتعش شدہ چشمہایش کج
شُدہ بیہوش مے شود باز چند نفر شاہزادہ را مالیدہ بحال
مے آورند) ٭
ایرج میرزا بشریف آقا۔ شریف آقا وقت خدمت
اشت تدبیرے بکُن مارا ازیں ورطہ خلاصی بدہ ٭
شریف آقا۔ بلے دیگر جاے ایستادن نیشت آنچہ
بعقل من مے رسد ایں اشت کہ دو دشت چادر
چاقچور زنانہ بیاورند سرکار نواب والا با یک نفر
از نوکرہا مے پوشند از ایں در پشت خلوت نزدِ یک

بعد نہ قلعہ کسے آنجاہا نیشت میروند بیرون شہر
بعد شفیع بیگ اسباب و اوضاع و آدمہاے شاہزادہ
را برمیدہ میروند میرسند بشاہزادہ و بہ ایں
ترتیب شاہزادہ از ایں میان بیرون میرود +
شاہ قلی میرزا - بہ بہ بارک اللہ ہزار آفرین تدبیر
ازیں بہتر نمے شود انشاء اللہ ہمینکہ اسبابہا بمن
رسید سوار میشوم میرانم یکسر بقصر شیریں
چند روز در آنجا ہشتم تا قدرے خرجے بمن
برسانید +
(بہمیں تدبیرات شاہزادہ را بیرون مے کنند از ایں
ورطہ خلاص مے شود بیچارہ جانے بدر مے برد و
مے رود +

(پردہ انداختہ مے شود)

ناظم الدولہ میرزا ملکم خاں

In the Presence of
All

سیاحت نامۂ ابراہیم بیگ

نمبر ۱

قزوین

بارے کاشکۂ ما رُو بہ قزوین در تنگ و پو در آمد۔ از رفیقِ راہ پُرسیدم، اسمِ شریف شما؟ گفت، حاجی غلام رضا۔ او ہم از من پُرسید، گفتم ابراہیم۔ گفتم کجائی ہستید؟ گفت قزوینی۔ دیدم خوب است رفیقِ ما براہ بلد است۔ ایں راہ از طہران تا قزوین خیلے تعریف دارد۔ راہ ہمہ جا راست و منزلہا خوب و آراستہ، در حقیقت مے تواں گفت کہ بہترین راہ ہاے ایران است۔ حاجی غلام رضا دہات عرض راہ و ایست گاہ ہا را یکاں یکاں بما تعریف مے کند۔ نور ہر منزل بہ ورود اسپہا را عوض کردہ ما را معطل نے کنند۔ یک شب درمیان راہ منزل کردیم۔ ہر گونہ اسباب راحتے برائے مسافرین مہیا است۔ بہ رسیدنِ ما سماور آوردند۔ چاے دم کردیم۔ خدمت گاراں بہ قاعدہ سوال و جواب مے کنند۔ بعد

از نماز صبح اسپاں را بشتند، سوارہ شدہ براہ افتادیم، قریب نماز شام بہ قزوین رسیدیم - از حاجی پرسیدم در کدامیں کارواں سرا منزل کنیم بہتر اشت ؟ گفت در اوّل شہر مہمان خانۂ ہشت، آں جا برائے شما خوب و مناسب اشت، اگر در آں جا منزل کنید راحت مے شوید - رسیدیم بہ مہمان خانہ، دیدم واقعاً جائے خوب اشت - اطاق ہائے متعدّد دارد - یکے را بما دادند شبے بدو قران کہ خیلے ارزان اشت - با حاجی خدا حافظ کردیم - او رفت - خدمتگار مہمان خانہ سماور حاضر کرد و گفت، برائے شام چلو مے خواہید یا پلو ؟ گفتم مگر آشپز خانہ و طعام ہم دارید ؟ گفت ہمہ چیز ہشت - گفتم اگر چلو با خورش جوجہ بدہید بہتر اشت - گفت بچشم - چائے خوردہ نماز خواندیم، آنگاہ شام آوردند - فردا حاجی غلام رضا بدیدن ما آمد، قدرے صحبت کردیم - ہنگام رفتن برائے فردا شب از ما وعدہ گرفت - او رفت - ما ہم از منزل بیروں شدہ بم و گردش کناں رفتیم تا بازار - ایں شہر قزوین وقتے پائے تخت بود - ولے حالا از رونق افتادہ، خیلے کثیف و خراب اشت، نسبت بہ شہرہائے فرنگستان دہکدۂ ہم بہ شمار نمے رود، زیرا کہ شہرہائے اروپ در و دیوارش را

نیز گوئی رُوح و حِس ہشت از کثرتِ آمد و شُدِ مرُدم و اِشتِغال بہ معاملات، شخص برَونق تِجارت آنجاہا بے تُواند بُرد۔ یک نفر را در ہمۂ شہر بیکار نے تُواں دِید۔ ہمہ مشغُول کار و در فِکرِ آبادیئے مملکت اند۔ بالعکس در ممالک ہر جا کہ مے نِگری، مرُدماں تنبل و بیکار اند، کہ در ہر گوشہ جُوق جُوق نِشستہ اند، شہرہا ہمہ خراب و چوں گورستان اشت۔ اگر شخص بدیدۂ بصیرت بِنگرد از در و دِیوار شہر تُواں شنید کہ بآواز بلند مے گوید "من صاحِب ندارم، و برائے آبادیئے من ہیچ اقدامات بکار نے برند" خیلے افسوس خُوردم چہ مے تواں کرد۔ بارے، گُفتم۔ یُوسُف عمُّو بروِیم یک دُکان آشپزے، لُقمۂ ناہار بخُوریم۔ دُکان آشپزے سُراغ گرِفتیم۔ نِگاہ کردم، دِیدم از کثرتِ کثافت بدُکان داخِل شُدن مُمکن نیشت، تا چہ رسد بچیز خُوردن۔ برگشتیم، دِیدم یُوسُف عمُّو مے گوید "اِطبّائے پدر سوختہ فرنگستان ہمہ دروغ مے گویند کہ میکروبہائے ناخُوشی از کثافت تولید مے شوند، اگر چنان اشت، پس چرا اینان با ایں ہمہ کثافت ناخُوش نے شوند؟" گُفتم بروِیم بمسجد، نماز خواندہ برگردیم بہ منزل، ناہار را ہم در آنجا بخُوریم۔ رفتیم بمسجدِ شاہ، در حقیقت مسجد

خیلے عالیست، اما چہ فائدہ، چنانکہ از بیرون باشکوہ دیدہ مے شود اندرونش صد چنداں پریشان اشت، حصیرہا ہمہ جا پارہ پارہ، چند تن نشستہ انار میخورند، و در گوشۂ دیگر خرزہرہ خوردہ پوشت و تخمہایش را ریختہ بودند بطوریکہ پناہ بر خدا۔ ہیچ مسلمان غیرتمندے پیدا نمے شود کہ از دیدن آں وضع ناگوار خود را از گریہ باز دارد۔ با خود گفتم، خدایا! ایں جا مقبد اسلامیان اشت ایں بے حمیتان چرا حرمت اہ را نگاہ نمے دارند؟ ایں خانہ اشت کہ شرف اسلامیت از اینجا باید منتشر بشود۔ آخر در مصر و اسلامبول ما مسجد و جوامع را دیدہ ایم، کہ ہمہ با فرشہاے گرانبہا مفروشند، و از در و دیوار روائح طیبہ بآسمان بلند اشت، مؤذن و خدام متعدد دارند در اوقات پنجگانہ از تمامی مساجد بانگ اذان محمدی بلند اشت، در مقابل آنہا بدینجاہا چگونہ مسجد و مقبد نام دہیم؟ نمے دانم چہ بلا بسر ایں ملت بدبخت رسیدہ کہ ہمہ کور و کر شدہ اند۔ بالفرض گوئیم کہ افراد ملت عوام و جاہلند، آیا علما و حکما و سادات و بزرگان نیز ایں وضع را نمے بینند، یا معنیٔ مسجد را نمے دانند؟ در ایں مساجد نماز جماعت کمتر ادا مے شود، در ہر گوشہ چند نفر دشمالی خود را بعوض جانماز پہن کردہ

مُنفرداً نماز میگزارند، چونکہ زمین پُر از گرد و غبار
اشت ما نیز چناں کردیم - پس از ادائے نماز از
مسجد بیروں آمدہ، چند قدمے دور تر رسیدم قیل و
قال بلند اشت، درشت گوش دادم دیدم صدائے
طلاب اشت کہ از مدرسہ بیروں مے آید - رفتیم
توے مدرسہ، بنائے بسیار بزرگ و معتبرے بود -
میگویند کہ یکے از پادشاہانِ صفویہ ساختہ اشت -
بر سکوے یک حجرہ آخوندے را دیدم وضو میگیرد -
اما در آں حجرہ صدائے دو نفر بغوغا بلند اشت -
با خود گفتم در حالتیکہ ایں آخوند مے بیند کہ دو نفر
مسلمان دعوائے مے کنند ہیچ نکردہ مشغول وضو اشت -
از حالتِ او تعجب نمودہ نگاہ کردم - دیدم دو تن
از طلاب در حجرہ رو برو نشستہ، در دست ہر یک
کتابے، مشغول جنگ و جدل ہستند، گاہ یکے
کتاب را بہ شدت تمام بالا بردہ، چنانکہ گوئے بسر
آں دیگرے خواہد زد، آں یکے نیز بہماں طور معرکۂ
غریبے بود - از آں آخوند کہ وضو میگرفت و حالا تمام
کردہ مسح میکشید، پرسیدم، جناب آخوند، ایناں چرا
دعوائے مے کنند؟ گفت دعوائے نیست - گفتم مگر
ایناں را نمے بینی؟ گفت، مباحثہ میکنند نہ دعوائے -
گفتم چہ مباحثہ دارند؟ گفت مباحثۂ علمی - گفتم

چرا ایں سخنہا را بہ ملائمت و شیریں زبانی بہندیگر نمے گویند؟ گفت مگر با خندہ و ملائمت علم تواں اموخت؟ گفتم بندہ عرض نکردم کہ بہندیگر بخندند، بلکہ چنانکہ من با شما حرف میزنم ایں طور گفت و شنید بکنند۔ آخوند با خشم ہر چہ تمامتر از سر تا پائے من من نگاہے کرد و گفت، تو ترکی؟ گفتم بلے آذربائجانی ہستم۔ گفت اینشت کہ چیز نمے فہمی۔ برو، برو، اینجا محل تماشا نیست۔ ناچار گذشتم، اما در ہر حجرہ ہمیں ہنگامہ برپا بود۔ گفتم یوسف عمو برویم، در ایں مملکت بہ ہر چہ نگاہ کنیم غم افزاست۔ ایں یکے را من ندانستہ بودم کہ برائے آموختن علم باید داد زد، فریاد کرد، و نعرہ کشید۔ از مدرسہ چند قدمے فراتر نگذاشتہ بودیم کہ ناگاہ از طرف دیگر صدائے، دور باش، بلند شد، از بانگ فراشاں کہ چشم بپوش، برگرد، بالا برو، پائیں بیا، گوش آسمان کرمے شد۔ دیدم از دو طرف صف فراشاں است کہ مے آیند۔ درمیان صفوف فراشاں کالسکۂ در حرکت بود، دیدم مردم رو بدیوار کردہ ایستادند۔ خلاصہ، بمردم تبعیت نمودہ روئے بدیوار کردیم، و پشت بطرف کالسکہ ایستادیم۔ بیچارہ یوسف عمو کہ رو بدیوار کردہ ادباً رکوع مے نمود فراشاں

خیال کردند کہ استہزا مے کند۔ من ہم رو بدیوار ایستادہ بودم، یک وقت دیدم کہ بزن بزن است۔ بسر و صورت بیچارہ یوسف عمو ہی مشت و سیلی و چوب است کہ از در و دیوار فرو مے ریزد۔ بیچارہ ہی داد میزند، بابا! چرا مے زنید، تقصیر من چیست؟ من ہم پیش رفتہ، گفتم، بابا! آخر مسلمانید، این غریب بیچارہ را چرا میزنید؟ گفتند این پدر سوختہ بشاہزادہ خانم بے ادبی کردہ۔ ہی پدر سوختہ۔ کالسکہ گذشت، قراشان ماندند کہ یوسف عمو را ببرند۔ من با خود در اندیشہ ام کہ خدایا چہ کنم۔ بہ این و آن بناے عجز و لابہ گذاشتم، کہ بابا جان، بخدائے، این مرد غریب از اوضاع مملکتِ شما بے خبر است، او بہ خیال خودش تعظیم کرد، دیدم بجائے نمیرسد۔ یک دفعہ بخاطرم آمد کہ در اینگونہ موارد، بنا بعادات زشت این مملکتہا، پول حلال ہمہ مشکلات است۔ یواشکی پنج قران در آوردم، بہ محض دیدن اختیار از دستِ شان رفت، چوں موم نرم شدند، و آن مبلغ را از دستم گرفتہ در رفتند، ما ہم خلاص شدیم۔ امّا یوسف عمو گریان است، من ازو خجالت مے کشم، بارے بسخنان تسلیت آمیز ازو

دلجوئی کردہ رفتیم بہ منزل، و بجاے ناہار ہی سیگار
اشت کہ پے در پے مے کشیم و دود مے خوریم۔ با خود
مے گفتم، کہ اگر برائے فردا شب بہ حاجی غلام رضا
وعدہ ندادہ بودم الآن ازیں شہر بیروں میشدم۔
خلاصہ بیشت و چہار ساعت دیگر از منزل بیروں
نرفتیم۔ فردا طرف غروب بود کہ آدم حاجی آمد۔
از خدمتگار مہمان خانہ پرسید، کہ ابراہیم بیگ کدام
اشت؟ نشاں داد۔ آمد و سلام کرد و گفت،
بفرمائید، حاجی منتظر اشت۔ دیدم یوسف عمو
میل ندارد، گفتم خوب نیشت وعدہ دادہ ایم
باید رفت۔ فردا انشاء اللہ از ایں جا حرکت میکنم۔
برخاشتہ ہمراہ آدم حاجی رفتیم۔ حاجی از دم در
مارا پیشواز کردہ در نہایت احترام داخل اطاق
نمود۔ دیدم دہ دوازدہ نفر مہمانان دیگر نیز ہشتند،
سلام کردہ نششتیم۔ بعد از مراسم احوال پرسی
و خوش آمدی، از ہر طرف صحبت در گرفت
یک نفر از مہمانان را کہ در صدر مجلس جائے
داشت، یکے از حضار مخاطب داشتہ بہ آواز بلند
گفت، جناب شمس الشعرا بتازگی چیزے انشا
فرمودہ اید؟ گفت بلے، دیشب چیزے برائے
نواب والا امیر زادہ نوشتم، فردا جمعہ اشت برده

حضوراً خواہم خواند۔ دست کرد بہ بغل، کاغذے در آورد، بنا کرد بخواندن۔ و در اتمام ہر بیتے از مستمعین صدائے، بارک اللہ! احسنت! احسنت! است کہ بذل میشود۔ یکے ازاں میاں گفت، آفرین بخیال مبارک شما، بہ، بہ، چہ خوب گفتہ اید۔ پس روے بمن کرد کہ چہ طور است مشہدی؟ گفتم بندہ از ایں چیزہا نمے فہم۔ گفت چہ طور نمے فہمی؟ کلامیست کہ سراپا روح است۔ گفتم ہیچ روحے ندارد، ایں شیوہ کہنہ شد۔ بہاے ایں سخنان دروغ در ہیچ جاے دنیا یک دینار نمے دہند، مگر در ایں ملک، کہ سبب آنہم بجز بیکاری و بیعاری و بے علمی و غفلت نیست، کہ ظالمے را دانشتہ و فہمیدہ بعدالت، جاہلے را بفضیلت، و لئیمے را بسخاوت، ستایش کنی، و بسبب یافتن ایں دروغہاے بے معنی نیز بر خود بہ بالی۔ زمان آنزماں نیست کہ مرد دانا بدیں سخنان فریفتہ شود۔ شاعری، یعنی مداحی کسان ناسزاوار، مانند آں خوشنویس است کہ کشش کاف، و یا دائرۂ نون را خوب مے کشد و نیکو مے نویسد۔ دیگر امثال ایں کارہا چنداں از فضائل انسانی معدود نیست۔ تو مطلب را درست بنویس، گو کشش کاف کج باشد، ہمہ منصفاں میگویند راست است۔

اِمروز بازار، مار زلف و سُنبُلِ کاکل، کساد اشت، موے میان درمیان نیشت، کمان اَبرُو شکشتہ، چشمانِ آہو از بیم آں رشتہ اشت۔ بجاے خالِ لب، از ذغال معدنی باید سخن گفت، از قامت چوں سرو شمشاد سخن کوتاہ کن، از درختان گرد و گاج جنگل مازندراں حدیث راں، از دامن سیمیں براں دشت بکش، و بر سینۂ معادنِ نقرہ و آہن بیاویز، بساطِ عیش را بر چیں، دستگاہ قالی بافی وطن را پہن کن۔ بادۂ عقل فرسای را بہ ساقیئے بے حیا واگذار، تجارت تریاک وطن را ترقی و رواج بدہ، حکایتِ شمع و پروانہ کہنہ شد، از ایجاد کارخانۂ شمع کافوری سخن ساز کن، صحبتِ شیریں لباں را بدردمنداں واگذار، سرودے از چغندر آغاز کن کہ مایۂ شکر اشت۔ و الحاصل ایں قبیل خیالاتِ فاسدہ را کہ مخلِ اخلاق اخلاف اشت بہل، گفتار از حبِّ وطن، ثروتِ وطن، از لوازم آبادیئے وطن، ترانۂ بساز۔ ازیں شاعری کہ پیش گرفتہ اید برائے دنیا و آخرت شما چہ فائدہ حاصل تواند شد؟ وطن شما از مظالم ایں حکام بے مروّت چناں خراب شدہ کہ دیگر آبادیئے آنرا تصوّر نتواں نمود۔ ایں امیر زادۂ ظالم کہ شما اورا در صدق ثنائے

حضرت یوسف، و در جلالتِ شان بالا تر از حضرت سلیمان نبی تعریف کردہ اید، بیداد گریست بے تربیت، کہ امروز در بازار از شامت مادر آں غدار، کہ شما با یوسف پیغمبرش قرین داشتہ اید۔ بسیر ایں یوسف بیچارہ چہ بلاہا کہ نیاوردند۔ از چوب و مشت و سیلی و لگد ہیچ فروگذارے نہ کردند۔ و کسے پیدا نہ شد کہ بحال او رحمے کند و یا اینکہ از تقصیر او بپرسد، ہرگاہ مے کشتند باز احدے نمے پرسید۔ خدائے چشم را برائے دیدن احسان فرمودہ، بایستے آں خود را مشتور دارد۔ بدشت جمعے بے پدراں چوب دادن و بجانِ مردم افتادنتن، کہ کور شو، دیدہ بہ بند، رو بدیوار کن، چہ معنی دارد؟ ایں از آئینِ مسلمانی است؟ ہرگاہ تو شاعری، و از حکمتِ شعر خبر داری، سرگزشت امروزے ما را نظم کردہ در شہر سمرکن، تا خلق بدانند در ایران چہ است، باتفاق سائر امم ایرانیاں اولیں قوم متمدن روے زمیں بودند، و بیشتر از سائر ملل بعزت و افتخار میزیستند، حالا چہ شدہ کہ وحشی تر از ہمہ اقوام شاں میدانند۔ و بیگانگاں در ایشاں بنظرِ خواری مینگرند؟ من خود ایرانی ہستم، پنج ماہ است بعزم دیدار وطن و زیارت بدیں مملکت

بد بخت رسیدہ ام، از بس ناملایمات کہ ہمہ روزہ در
ہر طرف و در تمامی شعبات ادارۂ مُلک مے بینم، دِلم
لختے خُوں شُدہ، از خواب و عَیش و نشاط وا ماندہ ام۔
ولے شُما را از اِیں عوالم بے خبر مے بینم، افسوس کہ
خون در ابدانِ شُما فسردہ گشتہ، از حیاتِ اِنسانی غافل
ماندہ اید۔ وطنِ شُما پائمال جور شُدہ، از غایتِ جہل
ہیچ در پے دفع آں نیشتید۔ و علم و فضلے کہ دارید
ہمیں بستن چند کلماتِ بے معنی بہمدیگر و بافتن بعض
دروغہاے بے فروغ دربارۂ جمعے از ارازل ناس
اشت، کہ بافندۂ آنرا ملکُ الشعرا، شمسُ الشعرا،
نام دادہ در مجلس مے نشانید، و در مخاطبہ، بندۂ
شما، بسرِ مبارکِ شُما، و چہا، و چہا، خطاب کردہ،
شخص را مشتبہ مے کُنید۔ بے چارہ خیال مے کُند کہ
دانا ترین مردُمِ رُوے زمین اشت، حال آنکہ
جواب ہیچ بچۂ مکتبی را در بحثِ عُلوم و فنونِ
متداولہ نمے تواند بدہد۔ فضیلتے کہ دارد ہمانا
دروغ بافی و یاوہ درائی اشت۔ حالا مے دانم
صاحب خانہ از شمسُ الشعرا خجالت مے کشد، تنہا
یکے دو تن از مجلسیاں چناں مے نماید کہ بطرفِ
من مایلند، امّا سائرین مے خواہند مرا کشتہ ریزہ
ریزہ کُنند۔ یکے گفت، بابا، بگذارید بحالِ خود،

ایناں ترکند، سادہ دل و بے تربیت باشند +
شام آوردند صرف شد - بعد از قہوہ و غلیان
مجلس متفرق گشت، نوکر صاحب خانہ رسید، فانوس
روشن کردہ مارا بمنزل رسانید - ہر چند کہ اوّل
در خیال داشتم سہ روز در قزوین بمانم، ولے
بعد از حادثۂ یوسف عمو دل از اقامت آنجا
برکندہ شد +

سیاحت نامۂ ابراہیم بیگ

نمبر ۲

مراغہ

بارے پس از اندکے گشت و گذار بہ منزل برگشتیم۔ در حین عبور از میدان دیدم انبوہے از مردم در یکجا گرد آمدہ، بآواز "یا علی" میگویند۔ گفتم یوسف عمو برویم بہ آنطرف بہ بینیم چہ خبر است۔ پیشتر رفتہ دیدیم، جمع کثیرے از مردم بازاری و دہاتی حلقہ وار نشستہ، جمعے نیز پشت سر ایشاں ایستادہ اند، و درمیان حلقہ دو نفر درویش و دو سہ تن بچۂ درویش مشغول بعضے اذکار و اوراد اند۔ یکے از آں درویشاں گفت، ہر کس "یا علی" از ایں بلند تر گوید، مولام علی در خانۂ قبر مونس او باشد، خودش دست بہ دہان گذاشتہ بصورتِ جلی، نعرہ زد،

"یا علی" تمام مردم نیز کہ قریب بہ دویست نفر بودند، بتقلید او بہ یکبار نعرۂ "یا علی" کشیدند۔ بعد از آں دیدم، درویش از زیر عباے خود دو سہ جبہ بیروں آوردہ، از یک طرف بخواندن افسوں، و از طرف دیگر بہ باز کردنِ سر جبہ ہا مشغول شد۔ ہی مارہاے سرخ، سیاہ، رنگا رنگ بود کہ از جبہ بیروں مے ریخت و بہ نغمات گوناگوں مترنم بود و مے گفت، افسوں خواندم بیا بیروں بہ عشقِ حیدرِ صفدر، حلوا، حلوا مار گزدہ، گزدہ مار۔ ازیں سخنانِ بے سر و بن چنداں گفت کہ دہنش کف کرد، و در آں اثنا یکبار بمردم گفت، کہ ہمہ دستہا را بلند کنید؟ تمام اطاعت کردہ دستہا را بالا بردند، حتیٰ من و یوسف عمو ہم دستہا را بلند کردیم۔ پس از خواندنِ بعض دعاہا، گفت، ہمہ دستہا را بجیب ببرند؟ ہمہ متابعت کردند، ما نیز چنیں کردیم۔ باز قدرے دعا کردہ گفت، ہرچہ بدشت تاں آمد بیندازید بمقرکۂ مولا۔ دیدم ہی پول سیاہ است، نیم شاہی و یک شاہی، مثل باراں از چہار طرف بمیانِ حلقہ مے بارد، من ہم نیم قرانے انداختم۔ دیدم یوسف عمو مے خندد،

ولے یک عباسی ہم خودش انداخت ۔ مردکہ قلندر، ایں عوام النّاس را چناں ترسانیدہ است کہ مافوق آں را تصوّر نمے تواں کرد۔ عوام چناں گماں میبرند کہ اگر بگفتہ آں عمل نکنند و بدل ندہند، در دنیا و آخرت راستگار نخواہند شد ؛

بارے ایں دیو سیرتاں درویش صورت، ہم عوام بیچارہ را در سہ ساعت در زیر آفتاب از کسب و کار شاں باز گذاشتند، و ہم آنچہ از نقد بر خود شاں لازم بود از دست شاں گرفتند۔ دلم بحال آں مردمانِ سادہ دل خیلے سوخت، با خود میگفتم، سبحان اللہ، عجیب عالمے است ۔ عجبا! بزرگانِ ایں مملکت ہم کور و ہم کرند، یا اینکہ معنیٔ حکومت را نمیدانند مقصود از تشکیل حکومت بجز از ایں نیست کہ بیچارہ عوام را از تسلّطِ اینگونہ غولانِ بادیۂ شرارت محافظت نمایند ۔ خلاصہ باز دردہاے کہنہ ام تازہ شد ۔ گفتم یوسف عمو بس است ۔ از سیاحتِ اینجا ہم سیر شدیم، برویم منزل منزل رفتہ و پس از نماز و خوردنِ شام خوابیدہ صبح برخاستیم، بعزم سیاحتِ شہر ارومیہ، سوار شدہ راندیم بہ سمتِ کنار دریاچۂ ارومیہ۔ طول و عرض ایں راہ ہمہ باغات انگور و

سائر میوہائے سرد رختے است، و ہمہ جا دہاتِ بزرگ معتبر از ہر سوے نمایان اشت - خلاصہ، نزدیکِ شام بکنار دریاچۂ ارومیہ رسیدیم - کشتی حاضر بود بسوے جزیرہ بحرکت آمد، طرف غروب بجزیرہ رسیدیم، کشتیبان کہ بارش ہمہ گوسفند بود آنہا را بیروں آورد - ما نیز پس از اداے نماز و خوردن شام خوابیدیم - سحرگاہاں کہ بیدار شدیم خود را در کنار دریا و نزدیکیٔ شہر ارومیہ دیدہ بے درنگ بیروں آمدیم - از ایں جا تا شہر دو فرسخ راہ اشت - فوراً دو الاغ کرایہ کردہ عازم شہر شدیم - پس از دو ساعت طے مسافت بشہر رسیدہ در کاروانسراے گلشن نام منزل کردیم - آں روز را بہیچ جاے نرفتیم - بعد از ناہار یوسف عمو گفت، من حمام میروم - گفتم خود میدانی برو - او رفت، من ہم در صحن کاروانسرا قدم میزدم، در پیشگاہِ حجرۂ دیدم سبزہ و کشمس زرد پاک کردہ برائے فرشتادن بہ ممالک روس بہ قوطیہا پر مے کنند - قدرے بتماشاے آں ایستادم - دیدم درمیانِ ایں مزدوراں کہ بہ پر کردنِ قوطیہا مشغولند غیل و قال اشت - بحدے کہ نزدیک اشت کار بمشت و سیلی بکشد - درشت گوش دادم، دیدم یکے میگوید کہ ایں

نعمتیاں تمام بے غیر تند - دیگرے از آں طرف گفت،
از حیدری بے ناموشتر در دُنیا کیشت، مگر از یادت
رفتہ، در فلاں دعوے از پیش ما چوں روباہ گریختند؟
آں وقت مرا نیز بیاد آمد کہ وقتے پدر مرحوم
نقل مے کرد، کہ در بسیارے از شہر ہاے بزرگ
ایران، درمیانِ اہالی جنگ حیدری و نعمتی ہشت و
بہوا خواہی ایں دو نام، کہ ہیچک از غوغائیاں نمے
شناسند، ہمہ سالہ خونہا ریختہ و بسا مے شود کہ
طرف غالب بخانہا و دکاکین مغلوبین افتادہ از غارت
اموال نیز خودداری نمے کنند - از صاحب انبار کشمش
پرسیدم، چرا ایناں را ساکت نمے کنی؟ در سر
ایں دو اسم مجہول المعنی اینہمہ خصومت چیست؟
مگر ایناں اہل یک مملکت و برادرانِ دینی و
وطن ہمدیگر نیستند؟ بیچارہ در پاسخ آہ سردے
کشید و گفت، برادر عزیز، نصیحت نمودن بدیں
جہلا تکلیف من نیست، پند دادن تکلیف علما
و عقلاے شہر است، افسوس کہ آں بے انصافاں
ایناں را نصیحت نمے کنند، .....
بلکہ خود دامن زن آتش ایں فتنہ اند، زیرا کہ
خود ایشاں نیز بعضے در طرف حیدریاں و برخے
در سمت نعمتیاں ہستند، بویژہ مرثیہ خوانانِ

بے انصاف محرک ایں فتنہ ہستند و چناں تخم
ایں خصومت را در مزرع قلوب جہلاے قوم
پاشیدہ اند کہ بتقریر نمے آید - ایں است کہ
برقابت ہم دیگر کیسۂ مرثیہ خواں را پر مے کنند،
و در زینت و شکوہ تکایا بر یک دیگر سبقت مے جویند،
سینہ مے کوبند، زنجیر مے زنند، سر مے شگافند، وغیرہ
وغیرہ، کہ ہمہ خلاف شریعت و خصوصاً از روے
ریا است - اکثر مجتہدین عظام و علماے اعلام حرام
مے دانند - مے بینید مساجد ما ہمہ خراب و غرق گرد
و غبار است، غالب آنہا در بشتہ ماندہ - ایں بے
انصافان در کوچہ و بازار و کاروانسراہا و شوارع کہ
ہر ملت و گروہے حق عبور و مرور را از آنجاہا
دارند معابر را بروے مردم بشتہ، در آنجاہا
روضہ خوانی مے کنند و نام آنرا عبادت
مے گذارند ٭

گفتم برادر پیش بیا و رخصتم فرما کہ از آں
لب و دہان مبارکت ببوسم - در ایران شما را
اولین شخص محترم دیدم کہ ملتفت ایں نکات
باریک و بدرد وطن دردمند است - در مدت
سیاحت خود، کہ دیدہ بہر سوے باز و گوش
بطرف ہر آواز داشتہ ام، از ایں انبوہ ہموطنان

احدے را ندیدم کہ ایں ناملایمات را دریافتہ باشد۔ امثال ایں سخنانِ نغز را از کسے نشنیدم، مگر تو کہ دمِ مسیح داری، الحق زندہ ام کردی، خدایت زندگانی دراز بخشد ٭

از حمام رفتن یوسف عمو چہار ساعت گذشتہ بود۔ نیامد، نگراں شدم۔ رفتم بحوالی کاروانسرا، دکانہا را تماشا نمودم، نزدیک بغروب بود یوسف عمو آمد۔ پرسیدم چرا ایں قدر دیر ماندی؟ گفت شما عہد کردہ اید کہ در ایران بحمام نروید۔ مقصود شما این است کہ بخزانۂ حمام کہ آبش متعفن و ہمہ کس داخل مے شود نروید، نہ اینکہ بتوے حمام داخل نشوید۔ تماشاے غریبے در حماماے اینجاست، باید فردا بخاطرِ من بحمام برویم۔ شما داخلِ خزانہ نشوید، در خارج شست و شو با آب سرد و تمیز ہم ممکن است۔ گفتم مقصودت از اینہمہ اصرار چیست؟ گفت شما بسیاحت آمدہ اید و ہر چہ مے بینید مینویسید، در حمام اینجا ہم خیلے چیزہاے دیدنی و نوشتنی ہست۔ گفتم حالا کہ شما مصلحت میدانید چہ عیب دارد، فردا میرویم۔ از قضا فرداے آنروز جمعہ بود، باتفاق یوسف عمو رفتم بحمام۔ جامہ را عادت است کندہ رفتیم اندروں، چند قدمے

بر نداشتہ بُودم کہ ناگاہ مرْدے یک طاس آب بپاے من پاشید، یکے دِیگر نیز بپاے یُوسُف عمّو۔ من تعجّب کُناں برُوے یُوسُف عمّو نِگاہ کرْدہ معْنیٔ آب پاشی را بابیا ازو پُرسِیدم۔ گُفت بیائید در کنار حوض آب سرْد بنشینیم، معْنیٔ آنرا بشُما مے گویم۔ بدانجا رسِیدہ نِشستیم۔ دِیدم دور تا دُور حمّام۔سی چہل جالنگ انْداختہ۔ مرْدُم در رُوے آنہا دراز کِشیدہ بدشت و پاے و بریش و سبیل و بزُلف خُود شاں حنا بستہ اند۔ یکے را چیوق و دِیگرے را غلیان میآورند و یکے را چاے میدِہند یُوسُف عمّو گُفت، آناں کہ بپاہاے ما آب پاشِیدند دلاک ہستند، خِدمتِ شُستشو و شوے مُشتریان با ایشان است۔ در تُوے حمام چند تن دلاک دِیگر نیز ہست، اِیناں کہ یک طاس آب بپاے ما پاشِیدند مال آناں شُدیم، دِیگرے حق خِدمتِ مارا ندارد۔ من خندِیدم، مُطالعہ کُنندگان خُود مے دانند۔ مطالعہ کرنے والے خود سمجھ لیتے ہیں۔

خُلاصہ، ما باید چنداں مُنتظِر شویم کہ اُستاد دلاک مُشتریانے را کہ پیش از ما داشت، کِیسہ و صابُون کِشیدہ از آں بر سرِ ما برسد۔ دِیدم بقدر چہل پنجاہ نفر مُشتری و دہ نفر دلاک اشت۔

اقلاً باید سہ چہار ساعت باِنتظار نوبت بنشینیم۔
یوسف عمو گفت ترا مخصوص برائے تماشائے
ایں وضع آوردم کہ بفہمید من دیروز چرا دیر
آمدم۔ گفتم عجبا، ہمہ روزہ چنیں است؟ یا اِمروز
بمناسبت بودن جمعہ، کہ روزِ تعطیل است، مردم
بحمام ریختہ اند۔ گفت دیروز نیز ہمیں طور بود۔
گفتند تمامی حمام ہائے شہر ہر روز چنین است
کہ مے بینید۔ گفتم ایں مردان چرا بدست و پاہائے
خود شاں مانند زناں حنا بستہ اند؟ گفت میگویند
یکے اینکہ دست و پائے آدمی را حنا ہمیشہ نرم
میدارد، دوم آنکہ ثواب است۔ گفتم اینہا دلیل
بیکاری و تن پروریست، ہمہ ثوابہا را تمام
کردہ اند تنہا خضاب ماندہ است۔ اِیناں قدر
وطن داری را نمے دانند، از لذا اند خدمتِ وطن
بے بہرہ اند، نظرِ شاں کوتاہ، ہمتِ شاں پست
است۔ سیر کردن شکم گرسنہ ہزار مرتبہ از خضاب
کشیدن و در حمام خوابیدن ثواب تر است۔ بارے
دو نفر نیز در کنارِ حوض خضاب کردہ غلیان
مے کشیدند؟ از یکے پرسیدم، آقا شما از اہلِ
ایں شہر ہستید؟ گفت بلے۔ گفتم مقصود اینہمہ
مردم کہ بدست و پائے خود شاں حنا بستہ اند

چیست ؟ یک نگاہ بس متعجبانہ بمن کردہ گفت، اوّل اینکہ ثواب است - دوم دست و پاے آدم را نرم مے دارد - آہے سرد از دلِ دردمند زدہ، گفتم، آقا جان، دوائے نیز پیدا کنید کہ دلِ شما را نرم دارد، تا چندے ہم در فکر ترقیاتِ وطن و در پے حفظِ حقوقِ آں باشید - اے مردمانِ غفلت زدہ، شما در جاے بسیار باریک و خطرناکے واقع شدہ اید! دیروز بود کہ شرارۂ بیداد شیخ عبید اللہ خشک و تر اطراف و حوالی ایں شہر را سوزاندہ تودۂ خاکستر نمود، امروز شما در پے نرم کردن دست و پاے نگارین خود ہشتید، و نصف روزے را در حمام، بکارے کہ زناں را در خور است بسر میبرید - آنمرد در جواب گفت، معلوم شد تو عرب ہستی، عجب جاے برائے خود نمائی پیدا کردۂ، کہ گفتہ اند " در غربت بلند پروازی در حمام تکبر و خود نمائی "، مرد کہ تو خود بکدام ملت مے مانی ؟ اگر در جائے مخفی یا در صحرائے بسر تو قضائے وارد بیاید، از نعش تو کیست کہ دریابد، تو بکدامیں مذہب و ملت منسوب ہستی، ترا بآئینِ کدامیں مذہب دفن و کفن نمایند ؟ در تمامی اعضاے تو نشانۂ از

مُسلمانی نیست - من اگر بجاے حمّامی بُودے تُرا بحمّام راہ نمے دادم - دِیدم کار بہ نُقطۂ دِیگر مُنتہی شُد - در اِینجا رِشتۂ صُحبت را پیچیدہ + بخُود پرداختم - دِلم تنگی گرفت - دلاک را صدا کردم و حقِ حمّامی را دادہ من و یُوسُف عمُّو از حمّام بیرُوں شُدیم +

Revised 23-7-80

منو ہر لعل کپور -

حصّۂ نظم

شنیدم مرد طاہر دل و خوش صبح نہ رفتہ شب

مناظرۂ تیر و کمان

شاہ تیرے کہ در کماں پیوست
چوں فگندش بر آسماں پیوست

تیر چوں دید از جفائے کماں
ماند از دست بوس شاہ زماں

بیخود افگند ز آسماں خود را
بر زمیں زد ہماں زماں خود را

خویشتن را بقصدِ جنگ آراست
بکماں گفت اے کج نہ راست

از کجی گہ باتشت دارند
گاہ اندر کشاکشت دارند

پیری و بہر دستگیریئے تو
قدِّ من شد عصائے پیریئے تو

ہست بے من بسے شکست ترا
کہ نگیرد کسے بدشت ترا

چوں ز تیر و کماں سخن گوید
نامِ تو بعد نامِ من گوید

پیش بازوئے پُر دلاں تنگی
با وجودے کہ صد من سنگی

جانبِ خود مکش بزور مرا
زانکہ خواہی فگند دور مرا

چوں کماں ایں سخن شنید از تیر
بر دلش زخمہا رسید از تیر

گفت تا کے شکستِ پیریئے من
بگذر از طعنِ گوشہ گیریئے من

گر تو ہم بعد زاں کہ پیر شوی
بشکنی تردد گوشہ گیر شوی

خویش را بر فلک مبر چندیں
بہ پرِ دیگراں مپر چندیں

تو ز پہلوے من شکار کنی
کار فرما منم تو کار کنی

بر سر فتنہ دیدہ اند ترا
آرہ بر سر کشیدہ اند ترا

تیز باری و راست چوں کژ دم
ہمہ را نیش مے زنی از دم

ہر طرف کز ستیز مے گزری
مے زنی زخم تیز مے گزری

بارہا بر نشانہ جا کردی
باز کج رفتی و خطا کردی

اہل عالم ازاں نشاں سازند
کہ بگیرند دورت اندازند

تیر چوں راست یافت قول کماں
صلح کرد و ز جنگ خواست اماں

بار عقد موافقت بستند
بہم از روے مہر پیوستند

دوستی کردیاں رہا

ہیچ کارے ز صلح بہتر نیست
بد تر از جنگ کار دیگر نیست

کشیدن موش شتر را

موشکے در کف مہار اشتری
در ربود و شد رواں او از مری

اشتر از چشتی کہ با او شد رواں
موش غرہ شد کہ ہشتم پہلواں

بر شتر زد پرتو اندیشہ اش
گفت بنمایم ترا تو باش خوش

تا بیامد بر سر جوئے بزرگ
کاندرو گشتے زبوں پیلے سترگ

موش آنجا ایستاد و خشک رگشت
گفت اے اشتر رفیقِ کوه و دشت
ایں توقف چیست حیرانی چرا
پا ببند مردانہ اندر جو در آ
گفت ایں آبے است بس ژرف و عمیق
من ہمے ترسم ز غرقاب اے رفیق
گفت اشتر تا ببینم حدِّ آب
پا در او بنہاد آں اشتر شتاب
گفت تا زانو است آب اے کور موش
از چہ حیراں گشتی و رفتی ز ہوش
گفت مورِ تشت ما را اژدہا ست
زانکہ از زانو بہ زانو فرقہاست
گر ترا تا زانو است اے پُر ہنر
مر مرا صد گز گذشت از فرقِ سر
گفت گستاخی مکن بارِ دگر
تا نسوزد چشم و جانت زیں شرر
تو مری با مثلِ خود موشے بکن
با شتر مر موش را نبود سخن

شکایتِ ایّام

سگے شکایتِ ایّام با سگے میکرد
نہ بینیم کہ چہ برگشتہ حال و مسکینم
نہ آشیانہ چو مرغاں، نہ لانہ چوں موراں،
قناعتم صفت و بردباری آئینم
گرم دہند خورم، ورنہ مے روم آزاد
نہ ہمچو آدمیاں خشمناک بنشینم
مرا نہ برگ زمستاں، نہ عیش تابستاں
کفایت است ہمیں پوستین پارینم
نہ در ریاضت و خلوت مقام میسازم
کہ جائگاہ کلوخ است و سنگ بالینم
بلقمہ کہ تناول کنم ز دست کسے
رواست گر بزند بعد ازاں بہ ژوپینم
چو گربہ در نربایم ز دستِ مزدم چیز
در اوفتادہ بود ریزہ ریزہ برچینم،
بجائے من کہ نشیند در ایں مقام رضا،
برابر است گلستان و تلّ سرگینم؟
مرا کہ سیرت ازایں جنس و خوے ازیں صفت است
چہ کردہ ام کہ سزاوار سنگ و نفرینم؟

جواب داد کزیں بیش نعت خویش مگوے
کہ خیرہ گشت ز وصفت زبان تحسینم
ہمیں دو خوے نکوہیدہ بس بود کہ ترا
غریب دشمن و مردار خوار مے بینم
سعدی

نے و چنار

گفت روزے بہ نے درخت چنار
سزدت شکوہ از فلک بسیار
ہمہ گنجشک بچہ گر باشد
بتو بارے گرانقدر باشد
نرم نرمک نسیم پاک فضا
کہ بجنبش بیوفتد ز قضا
بر رخ آب چیں گر اندازد
سر تو بر زمیں بر اندازد
قد من بیں چساں سرافراز است
خود تو گوئی کہ کوہ قفقاز است
زادی ار خود مرا تو در سایہ
زیر بالم بدی چو ہمسایہ

چوں نگہ مے کنم بہ دورِ فلک
بتو بسیار رفتہ جورِ فلک
گفت نے۔ اے مہیں کرمفرما
سایہ ات کم مباد از سرِ ما
آنچہ گفتی بود ز طینتِ نغز
لیک ایں فکر کن برُوں از مغز
کہ ترا باد ہیبناک تر است
وز تو کمتر مرا ازو خطر است
زانکہ با ایں ملایمت کہ منم
سر فرود آورم، نمے شکنم
ایں سخن در دہانِ نے میبود
باد کشود
بادِ دیوانہ جستہ از زنجیر
تاخت آورد بر صغیر و کبیر
نے خمانید قد، ولیک درخت
بود اِستادہ در برابر سخت
تند تر گشتہ باد آنگونہ
کہ نہ جا کند و کرد واژونہ
آں درختے کہ سر بگمراہی
سود بر ماہ پایے بر ماہی
ہر کہ گردن بدعوئے افرازد

خویشتن را بگردن انداز د
حسین دانش

کدو و چنار

گویند بر کنار چناری کدو بنے
بر رشت و بر دوید برو بر بروز بیشت
پرسید از چنار کہ تو چند سالۂ ؟
گفتا چنار۔ سال مرا بیشتر ز بیشت
گفتش کدو کہ من ز قدِ تو بہ بیشت روز
بگذشتہ ام، بگو کہ ترا کاہلی ز چیشت ؟
دادش چنار پاسخ خوبے کہ در گذر
کامروز با توام نہ خصومت نہ داوریشت
فردا کہ بر من و تو وزد باد مہرگاں
آنگہ شود پدید کہ نامرد و مرد کیشت

سعدی

مُوش و گُربہ

اَے خِرد مند عاقِل و دانا — قِصّۂ موش و گُربہ بر خوانا
از قضائے فلک یکے گُربہ — بُود چُوں اژدہا بکِردمانا
رُوز اندر شراب خانہ شُدے — از پرائے شِکار مُوشانا
ناگہاں مُوشکے ز دیوارے — جَست بر خُمِ مَے خروشانا
سر بجُم بر نہاد و مَے نوشید — مست شُد ہمچُو شیرِ غرّانا
گُفت کو گُربہ تا سرش بِکنم — پوستش پُر کُنم ز کاہ نہ
گُربہ ایں را شنید و دم نزدے — چنگ و دنداں زدے بسوہانا
ناگہاں جَست و موش را بگرفت — چُوں پلنگے شِکار کوہانا
مُوش گُفتا کہ من غلام تو ام — عفو کُن از من ایں گُناہانا
گُربہ گُفتا دروغ کمتر گوے — نشنوم من فریب و مکرانا
گُربہ آں مُوش را بکُشت و بخُورد — سُوے مسجد بشُد خِرامانا
دست در رو را بشُست مسح کشید — وِرد مے خواند ہمچُو مُلّانا
بارِ اِلٰہا کہ توبہ کردم من — ندرم مُوش را بدندانا
بہرِ ایں خُونِ ناحق اَے خلّاق — من تصدّق دہم دو من نانا
آنقدر لابہ کرد و زاری کرد — تا بحدّے کہ گشت گریانا
مُوشکے بُود در پسِ رہبر — زُود بُرد ایں خبر بموشانا
مُژدگانے کہ گُربہ تائب شُد — زاہد و عابد و مُسلمانا
ایں خبر چُوں رسید بر مُوشاں — ہمہ گشتند شاد و خندانا

هفت موشِ گزیده برجستند — هر یکے کدخدا و دهقانا
بر گربه فتند بهر گربه ز مهر — هر یکے تحفهائے الوانا
آں یکے شیشهٔ شراب بکف — واں دگر برّه هائے بریانا
آں یکے طشتکے پُر از کشمش — واں دگر یک طبق ز خرمانا
گربه چوں موشکاں بدید بخواند — رزقکم فی السماء حقانا
روزه بگزدم بروزهائے دگر — از برائے رضائے رحمانا
هر که کار خدا کند به یقیں — روزیش مے شود فراوانا
بعد ازاں گفت پیش فرمائید — قدمے چند اے رفیقانا
موشکاں جمله پیش میرفتند — تنِ شاں همچو بید لرزانا
ناگهاں گربه جست بر موشاں — چوں مبارز بروز میدانا
دو بدیں چنگ دو بداں چنگال — یک بدنداں چو شیر غرّانا
آں دو موشِ دگر که جاں بردند — زود بردند خبر بموشانا
که رچه بنشسته اید اے موشاں — خاکتاں بر سر اے جوانانا
پنج موشِ رئیس را بدرید — گربه با چنگها و دندانا
سالے یک دانه میگرفت از ما — حال حرصش شده فراوانا
ایں زماں پنج پنج مے گیرد — چوں شده تائب و مسلمانا

هشت ایں قصّهٔ عجیب و غریب
یادگارِ عبید زاکانا

عبید زاکانی

اعرابی طامع

عربے در میان مکہ و شام
کسبِ اسباب مے نمود مدام
بہر تحصیل مال و کسبِ ہنر
از حضر رخت بست سوے سفر
مدتے سیر کرد و ہیچ نہ یافت
باز سوئے مکانِ خویش شتافت
چند گہ راہ بادیہ ببرید
تا بیک روزہ از وطن برسید
از کمر باز کرد انبانے
کہ در و بود یخنی و نانے
چوں بخوردن نشست آں سرہ مرد
عربے در رسید بادیہ گرد
بدوی چوں شنید بوے طعام
پیش رفت و ستادہ کرد سلام
داد او را جواب و گفت کہ؟
پیش من ایستادہ بہر چہ؟
گفت من چاکرِ سرائے تو ام
دشت پیمائے از برائے تو ام

گفت از خیلِ من خبر داری
بدوی در جواب گفت آری
گفت چون است احمدِ پیشرم؟
کہ ز ہجرش کباب شد جگرم
گفت از فضل و رحمتِ یزداں
باغ حسنے است خرّم و خنداں
گفت چون است مادرِ احمد؟
گفت صد چوں برابرِ احمد
گفت چون است قصر و ایوانم
کز غمش بر فلک شد افغانم
گفت آں قصرِ دلکش و ایواں
داغ رشکے است بر دلِ کیواں
گفت آں بارکش شتر چون است
کز غمش دامنم چو جیحون است
گفت باوے کہ فربہ است چناں
کہ مساوی است پشت باکوہاں
گفت چون است آں سگِ درِ من
کہ بود بہ ز شیرِ نر برِ من
گفت او خاک آستانۂ تست
روز و شب پاسبانِ خانۂ تست
چوں عرب قصّہ را شنید تمام

با دلِ جمع کرد میلِ طعام
خورد چندانکہ سیر گشت ازاں
بدوی را نداد و بشست انباں
بدوی چوں خساستِ او دید
بر خود از درد جوع مے پیچید
ناگہاں دید کز کنارۂ دشت
آہوئے در رسید و دشت گذشت
بدوی چوں بدید آہو را
از دلِ خستہ جست آہ او را
چوں عرب آہ درد ناک شنود
گفت باوے کہ آہ بہر چہ بود؟
گفت ازیں بود کاں سگِ درِ تو
گر نمے گشت صدقۂ سرِ تو
آہوک را نمے گذاشت کنوں
کہ ازیں دشت جاں برد بیروں
گفت اے وائے آں سگک چوں مرد
گفت از بشکہ خون اشتر خورد
گفت خونِ شتر کہ ریخت بگو
خاک بر فرقِ من کہ بیخت بگو
گفت کشتند اشترِ سرہ ات
کہ دہند آب و آش ہمسرہ ات

گفت اے وائے زد جہام چوں مُرد
رخت ہستی چساں بخاک سپرد
گفت از بشکہ کوفت سر بزمیں
از غم فوت احمدِ مسکیں
گفت اے وائے چوں گذشت احمد
گفت قصرش بسر فرود آمد
چوں عرب قصۂ فراق شنید
خاک بہ سر فشاند و جامہ درید
بعد ازاں راہ راہ خویش گرفت
بدوی نان و گوش پیش گرفت
اے لوائی تو نیز چوں بدوی
بہر ناں مدح سنج کس نشوی
کہ اگر مدّعات بر ناید
از زبانِ بدت نیاساید

لوائی

طائرِ باہمّت

درین خاکی طلسم سُست بنیاد
شنیدم وقتے از فرزانہ اُستاد
خوش الحاں طائرے در بوستانے

بشاخے ریخت طرحِ آشیانے
بخت خار و خاشاکے کشیدے
براں شاخش بصد اُمّید چیدے
خسِ خشکے چو پُر خارے فزودے
نمودے از شغف دلکش سرودے
چو وقت آمد کہ بختش یاور آید
گلِ اُمّیدش از گلبن بر آید
دراں فرخندہ جا منزل گزیند
دراں خرّم سرا خوشدل نشیند
کہ ابرے ناگہاں دامن کشاں شد
وزاں برقے عجب آتش فشاں شد
شرارے ریخت بر کاشانۂ او
کہ درہم سوخت عشرت خانۂ او
بجا نگذاشت در اندک زمانے
ازاں جز مشت خاکستر نشانے
چو دید ایں بازی از چرخِ غم اندوز
کشید از دل چو برق آہے جہانسوز
نہ دشتے آنکہ با گردوں ستیزد
نہ پائے آنکہ از دوراں گریزد
بگریدے گہے بر خویشتن سخت
بخندیدے گہے از سختیِ بخت

دِلش ہر چند زخمے بس عجب داشت
ولے دامانِ صبر از دست نگذاشت
غُبار از خاطرِ آشفتہ مے رُفت
فریبِ خویشتن میداد و میگفت
بدل گو باش خاشاکے بخاکے
چو در کف ہشت خاکے نیشت باکے
جہاں گر جُملہ از من رفت گو رَو
ز مُشتِ خاک ریزم طرحِ نو
در از برقم بُروں شد خرمن از دشت
بحمد اللہ کفِ خاکسترم ہشت
بسازم بستر از خاکسترِ گرم
وزاں پہلو نہم بر بسترِ نرم

میرزا نصیر

سکندر و دیوجانس کلبی

رایں طُرفہ حکایتے است بشنگر
روزے ز قضا مگر سکندر
مے رفت و ہمہ سپاہ با او
واں حشمت و مُلک و جاہ با او

ناگہ بخرابۂ گذر کرد
پیرے ز خرابہ سر بدر کرد
پیرے نہ کہ آفتاب پُر نور
در چشم سکندر آمد از دور
پُرسید کہ ایں چہ شاید آخر
ویں کیشت کہ مے نماید آخر
در گوشۂ ایں مغاک دلگیر
بیہودہ نباشد ایں چنیں پیر
خود راند بداں مغاک چوں گور
پیر از سر وقت خود نشد دور
چوں باز نہ کرد سوے او چشم
ناگاہ سکندرش بصد حشم
گفت، اے شدہ غول ایں گذرگاہ
غافل چہ نشستۂ دریں راہ
بہر چہ نہ کردی احترامم
آخر نہ سکندر است نامم
پیر از سر وقت بانگ بر زد
گفت ایں ہمہ نیم جو نیرزد
نے پشت نہ روئے عالمی تو
یک دانہ ز کشت آدمی تو
دو بندۂ من کہ حرص و آزند

غالب یکبار تو همه روز سرفرازند
با من چه برابری کنی تو
چوں بندۂ بندۂ منی تو

میر حسینی

شبلی و مور

یکے سیرتِ نیک مردان شنو
اگر نیک مردی و مردانہ رو
کہ شبلی ز جانوت گندم فروش
بدِہ بُرد انبان گندم بدوش
نگہ کرد و مورے دراں غلہ دید
کہ سرگشتہ ہر گوشۂ مے دوید
ز رحمت برو شب نیارشت خفت
بماوائے خود بازش آورد و گفت
مروّت نباشد کہ ایں مور ریش
پراگندہ گردانم از جائے خویش
درونِ پراگندگاں جمع دار
کہ جمعیّتت باشد از روزگار
چہ خوش گفت فردوسیِ پاک زاد

رکہ رحمت براں تُربتِ پاک باد
سیہ زار مورے رکہ دانہ کش است
رکہ جاں دارد و جانِ شیریں خوش است
سیاہ اندروں باشد و تنگ دِل
رکہ خواہد رکہ مورے شود تنگ دِل
مزن بر سرِ ناتواں دستِ زور
رکہ روزے بپایش درافتی چو مور
بگریختم ز تو ناتواں تر بسے است
تُوانا تر از تو ہم آخر کسے است

سعدی

عُمرؓ و مردِ گدا

گدائے شنیدم رکہ در تنگنائے
نہادش عمرؓ پائے بر پُشت پائے
ندانست درویش بیچارہ کوست
رکہ رنجیدہ دُشمن نداند ز دوست
بر آشُفت بروے رکہ کوری مگر؟
بدو گُفت سردار عادِل عمرؓ
نہ کورم ولیکن خطا رفتۂ کار

ندانستم از من خطا در گذار
چہ منصف بزرگان دیں بودہ اند
کہ با زیر دستاں چنیں بودہ اند
فروتن بود ہوشمند گزیں
نہند شاخ پُر میوہ سر بر زمیں

سعدی

خود بینیٔ عقاب

روزے ز سر سنگ عقابے بہوا خاست
از بہر طمع بال و پر خویش بیاراست
از راستیٔ بال منی کرد و چنیں گفت
امروز ہمہ روئے زمیں زیر پر ماست
چوں من کہ تواند بپرد در ہمہ عالم
چہ کرکس و چہ ققنس و سیمرغ چہ عنقاست
بر اوج چو پرواز کنم از نظر تیز
بینم سر موئے ہمہ گر در تہ دریاست
گر بر سر خاشاک یکے پشہ بجنبد
آں پر زدن پشہ ہماں در نظر ماست
بسیار منی کرد و ز تقدیر نترسید

بنگر کہ ازیں چرخِ جفا پیشہ چہ برخاست
ناگہ ز قضا سخت کمانے ز کمینگاہ
تیرے ز قضا و قدر انداخت برو راست
بر بال عقاب آمد آں تیرِ جگر دوز
کز عالمِ علویش بہ سفلیش فرو کاست
بر خاک بیفتاد و بغلطید چو ماہی
وآنگہ نظرِ خویش کشود از چپ و از راست
ایں عجب آمد کہ ز چوبے و ز آہن
ایں تندی و تیزی و پریدن ز کجا خاست
چوں نیک نظر کرد پرِ خویش دراں دید
گفتا کہ نالیم کہ از ماست کہ بر ماست
ناصر تو منی را ز سرِ خویش بدر کن
بنگر کہ عقابے کہ منی کرد چہا خاست

مور و عقرب

قضا را بہ صحرا گذر داشتم
بر احوالِ موراں نظر داشتم
نشستم بہ تلے کہ بر روے وے
نشستن بہ از تختِ کاؤس کے

بران تل مُبدے خود یکے لانۂ عقبہ
کہ موراں گرفتہ دراں خانۂ
بران خاک تیرہ وطن ساختہ
ز تعمیرِ آں دل نپرداختہ
یکے دانۂ را بدنداں کشید
دگر بہرِ آں دانہ از پے دوید
پس از ساعتے عقربے شد پدید
بآں مور خانہ گذارش رسید
چو دیدند موراں کہ بر خاک شاں
نمودہ گذر دشمنے پُر زیاں
ز ہر جانبے مور کے تیز چنگ
بروں آمد و کرد آغاز جنگ
ہماں عقربے زہرناک و دلیر
بیفتاد در دشت موراں اسیر
فگندند مورانش آخر بہ خاک
تن آزردہ و خستہ و دردناک
بمن حیرت آورد بسیار زور
کہ چوں کشت یک عقربے چند مور؟
دریں فکر بودم کہ دراں رمیاں
یکے مور کے بانگ برزد کہ ہاں
مرو خود بفکر و تعجب مدار

نُما پرُدہ از چشمِ خُود بر کِنار
چو داریم جمعیت و یک دلے
مُتفق
نداریم در پیشِ خُود مُشکلے
چنین است رفتار و کردارِ ما
نصیحت پذیرند از کارِ ما
تو ہم کمتر از مورکے نیستی
اگر کمتر از مور کی چیستی ؟
نگہدار از دُشمناں خانہ ات
بغارت مدہ لانۂ و دانہ ات
کُنوں قِصّۂ مور را یاد کُن
برَو خانۂ خویش آباد کن

دہ خُدا

دخمۂ شاپُور

بہ نیرُوے یزدانِ عقل آفریں
خداے زماں کردگارِ زمیں
فرازِ ندہ ایں بلند آسماں
فروزندۂ مہر و ماہ اندراں
بصحرائے شاپُور کردم گذار
درآندشت چندے شُدم پے سپار
یکے رُوز جائے نمُودم گذر
کہ از وہم مُرغِ خرد ریخت پر
مُغاکے بدیدم بسے ہولناک
کہ شاپُور را دخمہ بُود آں مغاک
دراں دخمہ پائے نہادم برنج
دو دانہ گہر یافتم زیر گنج

گہرہاے رخشندۂ تابناک
ابا خویش آوردم از آں مغاک

رچہ بود آں گہرہا دو اندرز بود
رکہ بس فیلسوفانہ اش طرز بود

بدیوار آں دخمہ بود ایں رقم
رکہ شاپور گیتی ستانِ عجم

زمانے رکہ دل را بمزدن نہاد
بہر مز چنیں گفت کاے پور راد

نیوش ایں دو اندرز را از پدر
کن آویزش گوش خود چوں گہر

یکے آنکہ از اہل فضل و کمال
مکن زر دریغ و بہ بخشاے مال

رکہ آبادئے ملک زیشاں بود
ازیں قوم ہر شاہ ذیشاں بود

دوم آنکہ از مردم زیر دست
مشو ہیچ گہ غافل و گیر دست

ز افتادگاں گفتمت دست گیر
رکہ فردا ہمینت شود دستگیر

فرصت شیرازی

پندنامۂ نوشیرواں

سپاس از خداوند چرخ بلند
رکہ در دل نگنجد ازو چون و چند

جہاں آفریں کردگار سپہر
فروزندۂ پیکر ماہ و مہر

نگارندۂ گنبد کوز پشت
نمایندۂ راہ نرم و درشت

بجز بندگی مر ترا کار نیست

بدیں پژدہ اندر ترا بار نیست
رہانے ز دانش بکارم ہمے
خرد را برو بر گمارم ہمے
بباید پذیرفت پند حکیم
کہ پند حکیماں بہ از زر و سیم
چنیں گفت فرزانۂ پیش بیں
کہ برگشت بسیار گردِ زمیں
ز گفتار بیہودہ جز رنج نیست
چو خاموشی اندر جہاں گنج نیست
ہر آں کو کند کارِ ناکردنی
بود بر رہِ کیش اہریمنی
چو خواہی کہ شکر خوری بے کبست
نگہدار چشم و زبان و دو دست
چو ایں ہر سہ باشد بفرمانِ تو
بود رشتہ از ہر بدی جان تو
بسا شہر مردا کہ در روئے خاک
ز دست و ز چشم و زبان شد ہلاک
بر آں کہ بد نام باشد مپوے
کہ آلودہ گردی بمانند اوے
کسے را کہ از جاں دریغ است مال
بود زندگانی بر او بر وبال

تن از بہر دیں بذل کردن رواست
چو دیں را فروشند جانش بہاست
چو تن داری و بخت ہر دو جواں
بیندوز نام نکو در جہاں
زچیزے کہ دادت جہاں کردگار
دلت را بداں دادہ خورسند دار
چو بینی کسے بستہ در بندِ غم
مکش بر دلِ خود ز شادی رقم
پسندیدہ ہرگز نباشد شتاب
شتاب افگند جانِ مردم بتاب
کسے کو شتاباں براہے رود
بر آید نہ کاہے بجاہے رود
چو خواہی کہ کارے کنی ناگزیر
چناں کن کہ باشد ترا دلپذیر
بکامدیکہ اندر شدن راے تشت
برون آمدن را نگہ کن درشت
رہ رہیں تا توانی برون آمدن
پس آنگاہ کن راے اندر شدن
ہمیشہ جوان و جوانمرد باش
ز دونی و بے حاصلی فرد باش
کہ نام جوانمرد اندر جہاں

بود زندہ نزد کہان و مہان
بود جاں در اندیشۂ کاشتن
ز بیگانگاں جامہ خواشتن
بود مرد گستاخ بے قدر و جاہ
نباشد بر کس ورا پایگاہ
اگر دانش و دیں ترا ہشت کیش
مگو تا توانی بکس زار خویش
کہ ہر چند کوشی دریں روزگار
نیابی یکے راشت گو راز دار
چنیں گفت دانا کہ راز اشت گنج
نہاں بہ بود گنج مفزائے رنج
نکو گفت شاہ عرب در عرب
کہ بگشادہ بہ دیدہ و بستہ لب
اگر مرد دانندۂ با ہشی
مداں بہتر از زندگانی خوشی
نکو گوید آں پیر دیدہ جہاں
کہ چیزے بہ از زندگانی مداں

بدایعی بلخی

9.1.29

باد

فراش نیستی و کنی باغ پر جلل

نقاش نیستی و کُنی راغ پُر صُوَر
گہ سبزہ گردد از تو فلک وار پُر نجوم
گہ لالہ گردد از تو صدف وار پُر گہر
گہ لالہ از نشاط تو باشد شگفتہ رُخ
گہ نرگس از نہیب تو باشد فگندہ سر
گہ از تو کوہسار پُر از پارہ ہائے لعل
گہ از تو جوئبار پُر از تودہ ہائے زر
گہ گردد از ہوائے تو پشتِ بنفشہ خم
گہ گردد از فراقِ تو چشمِ شگوفہ تر
گوئی زمانۂ کہ نہ فرسائی از قدم
گوئی ستارۂ کہ نیاسائی از سفر
بے چشم جائے گیری و بے جاں نفس شمار
بے دست نقشبندی و بے پائے رہ سپر
پروانہ وار نیشت ترا ساعتے مقام
دیوانہ وار نیشت ترا ساعتے مقر
در باغ و راغ جلوہ دہی وقتِ نوبہار
(بجادہ از شقایق) و (بپیرودہ از خضر)
آمیز از تو با گل و لالہ زمین و کوہ
چوں ابر با ستارہ و چوں دود با شرر

جبلی غزنوی

ابر

چہ جرم است آں برآوردہ سر از دریائے موج افگن
بکوہ اندر دماں آتش بہ بحر اندر کشاں دامن
رخِ گردوں ز لون او بعنبر گشتہ آلودہ
دلِ ہاموں ز اشکِ او بگوہر گشتہ آبستن
گہے از صنعِ او گردد نہفتہ شاخ در لؤلؤ
گہے از سعیِ او گردد سرشتہ خاک بالادن
بنالد سخت بے علت بجوشد تند بے کینہ
بخندد گرم بے شادی بگرید زار بے شیون
زمیں آرائے، گردوں سائے، دود اندام، آتش دل،
شبہ دیدار، گوہر بار، مینا پوش، دیبا تن،
ز لالہ راغ را دارد۔ پر از بیجادہ گوں رایت
ز سبزہ باغ را دارد پر از پیروزہ گوں جوشن
گہے با بحر ہمخانہ، گہے با باد ہم پیشہ
گہے با کوہ ہمزانو گہے با چرخ ہم برزن
بشوید چہرۂ نسریں، بتابد طرّۂ سنبل
بہ بندد دیدۂ نرگس، بدرّد جامۂ سوسن
چو روئے مردمِ ظالم جہاں از چشمِ او تیرہ
چو رائے خسروِ عادل، زمیں از چشمِ او روشن

آب

آں جرمِ پاک چیست چو ارواحِ انبیا
مرد افگنِ ضعیف و سبک قیمت روا
خالی ز نقش و رسم و چو صوفی کبود پوش
فارغ ز رنگ و بوے چو پیرانِ پارسا
گہ خوار و گہ عزیز گہے پشت و گہ بلند
گہ تیرہ گاہ صافی و گہ دُرد و گہ دوا
با چشمِ عاشقان و رُخِ دلبراں قریں
وز چشمِ سفلہ گان و رُخِ مفلساں جُدا
مقصود جُستجوے سکندر بشرق و غرب
مطلوب آرزوے شہیدانِ کربلا
گاہے چو جبرئیل بخاک آمدہ ز ابر
گاہے چو مصطفےٰ ز زمیں رفتہ بر سما

جمال الدین اصفہانی

بہار

بہر گلبن ہزاری ساز برداشت
بہر سروے تذرو آواز برداشت
مشو غافل کہ ایام بہار است
سراسر کوہ و صحرا لالہ زار است

جہاں رشکِ نگارستانِ چین است
صبا مشکِ ختن در آستین است
زماں عیسےٰ دم و عنبر سرشت است
زمیں مینوش از اُردی بہشت است
چو مے بارانِ نیساں خوشگوار است
قدح در دشت ابرِ نو بہار است
شرابِ فیض در مینائے ابر است
پیاپے رشحۂ مینائے ابر است
پریشاں زلفِ سنبل از نسیم است
نسیم از بوئے او عنبر شمیم است
صنوبر چوں جواناں دوش بر دوش
سمن چوں گلرخاں سیمیں بناگوش
سحر نرگس خمار آلودہ خیزد
شکر خند از دہانِ غنچہ خیزد
چو مستاں ارغواں را دستِ ایام
شرابِ ارغوانی کردہ در جام
سحرگاہاں نسیم آہستہ خیزد
چناں کز برگِ گل شبنم نریزد
چناں جنباند اندر آئینہ آب
کزاں جنبش نیفتد عکس در تاب
چمن را ابر آزارے نوازد

بہارانے کہ خاکش گل نسازد
ترشّح ہائے ابر از ہر کنارے
بوَد چندانکہ بنشاند غبارے
نقاب افگندہ باد از چہرۂ گل
گرفتہ شور در شوریدہ بلبل
چناں در ہر طرف بالیدہ سبزے
خراماں ہر طرف زیبا تذروے
کنوں اندر سر ہر کس ہوائے شست
بہر شاخے ز ہر مرغے نوائے شست

مرزا نصیر

بہار

دو بارہ باد بہار بباغ شد پئے بسیار
بباغ شد پے بسیار نسیم از ہر کنار
نسیم از ہر کنار شد آشکارا چو پار
ظاہر شد آشکارا چو پار نوائے از مرغ زار
نوائے از مرغ زار بر آمد از مرغزار
بجائے باراں سحاب فشاندہ لؤلوئے تر
فشاندہ لؤلوے تر بشاخہائے شجر
بشاخہائے شجر ہزارہا نوحہ گر

هزارها نوحه گر به پیشِ گُل تا سحر
به پیشِ گُل تا سحر بشکوه از دشتِ خار
چمن ز فرِّ بهار بود چو خُرّم بهشت
بود چو خُرّم بهشت ز سبزه اطراف کشت
ز سبزه اطرافِ کشت شده است مینو سرشت
شده است مینو سرشت جهان از اُردی بهشت
جهان ز اُردی بهشت کند بخُلد افتخار
پُر از شقائق شده است فراز تلّ و دمن
فراز تلّ و دمن بود چو کانِ یمن
بود چو کانِ یمن ز لاله صحنِ چمن
ز لاله صحنِ چمن بگونه چوں بهر من
بگونه چوں بهر من ببو چو مُشکِ تتار
شگوفه در بوستاں بشاخها بر دمید
بشاخها بر دمید کشود چشم اُمید
کشود چشم اُمید که تا گل آید پدید
که تا گل آید پدید نمود چشماں سپید
نمود چشماں سپید تو گوئی از انتظار
ببیں به سنبل که چوں بزلف داده است تاب
بزلف داده است تاب بر آں فشانده گلاب
بر آں فشانده گلاب ز قطره هاے سحاب
دل ز قطره هاے سحاب ہے کند اضطراب

ہمے کُند اضطراب چو عاشقے بیقرار
بدشت نرگس قدح نہادہ بر پائے مست
نہادہ بر پائے مست از انکہ شد مے پرست
از انکہ شد مے پرست نداد ساغر ز دست
نہ داد ساغر ز دست نہ یکدم از پا نشست
نہ یکدم از پا نشست کہ وا رہد از خمار

فرصت شیرازی

فصلِ بہار

(۱)

خیز کہ در کوہ و دشت، خیمہ زد ابرِ بہار
مستِ ترنّم ہزار نغمہ
طوطی و دراج و سار نیز
بر طرفِ جوئبار نہی
کشتِ گل و لالہ زار کیاہی
چشمِ تماشا بیار
خیز کہ در کوہ و دشت، خیمہ زد ابرِ بہار

(۲)

خیز کہ در باغ و راغ، قافلۂ گُل رسید
بادِ بہاراں وزید
مُرغ نوا آفرید
لالہ گریباں درید
حُسنِ گُلِ تازہ چید
عشقِ غمِ نَو خرید
خیز کہ در باغ و راغ قافلۂ گُل رسید

(۳)

بُلبُلگاں در صفیر، صُلصُلکاں در خروش
خُونِ چمن گرم جوش
اَے کہ نشینی خموش
در شکن آئینِ ہوش
بادۂ مغنی بنوش
نغمہ سرا، گُل بپوش
بُلبُلگاں در صفیر، صُلصُلکاں در خروش

(۴)

حُجرہ نشینی گذار، گوشۂ صحرا گزیں
بر لبِ جوئے نشیں
آبِ رواں را ببیں
نرگسِ ناز آفریں سیر کنِ
تختِ دل فرودیں
بوسہ زنش بر جبیں پیشانی۔
حُجرہ نشینی گذار، گوشۂ صحرا گزیں

(۵)

دیدۂ معنی کشا، اے ز عیاں بیخبر
لالہ کمر در کمر
زمزمۂ آتش بہ بر پردہ
مے چکدش بر جگر
شبنمِ اشکِ سحر
در شفق انجم نگر
دیدۂ معنی کشا، اے ز عیاں بیخبر

(۶)

خاکِ چمن وا نمود، راز دلِ کائنات
ہست بود نبود صفات
جلوہ گرِ بہاے ذات
آنچہ تو دانی حیات
آنچہ تو خوانی ممات
ہیچ نہ دارد ثبات
خاکِ چمن وا نمود، راز دلِ کائنات

اقبال

خوشِ دلی

جہاں غم نیرزد بشادی گراے
نہ از بہرِ غم کردہ اند ایں سراے
جہاں از پیۓ شادی و دلخوشی است
نہ از بہرِ بیداد و محنت کشی است
نہ باید بخود بر ستم داشتن
نہ از بہرِ کس نیز بگذاشتن
اگر تہ سکی از رہزن و باج خواہ
کہ غارت کند آنچہ بیند براہ
بدرویش دہ آنچہ داری نخست

کہ بُنگاہِ درویش را کس نہ جُست
بیا تا نشینیم و شادی کُنیم
دمے در جہاں کیقبادی کُنیم
یک امشب ز دَولت ستانیم داد
زدی و ز فردا نیاریم یاد
دِلے را کہ سرمایۂ زندگیست
بتلخی سپُردن نہ فرخندگیست
مشو در حسابِ جہاں سخت گیر
کہ ہم سخت گیرے بوَد سخت میر
ز خاک آفریدت چو آتش مباش
حریص و جہانسوز و سرکش مباش
بآساں گذاری دمے مے شمار
کہ آساں زید مرد آساں گذار

نظامی

قلم

ہمہ نامہا بے قبولش رد است
زبانش دو اما بیانش صد است
بدو تخم حرف از نقط کشتہ اند
باو رشتۂ گفتگو رشتہ اند

دریں عرصہ از سالکاں بُردہ گوے
کہ از سر قدم کردہ در جستجوے
ندارد خرد نسخۂ در نظر
کہ نگذشتہ باشد بران سربسر
یکے در عرب دیگرے در عجم
ازو راز گویند در گوش ہم
ز گردن فرازاں خبر مے دہد
کہ بر پاے ہر حرف سرمے نہد
زباں بر سرِ کار گفتن نہاد
تراود ہنوزش سخن از نہاد
نہد بر کمانِ بیاں چوں خدنگ
قلمرو شمارد چہ روم و چہ زنگ
خرامش چو بالا بلنداں بناز
ز پابوس او حرفہا سرفراز
ز منقارش آوازِ بلبل دمد
نہد بر سمن پاے سنبل دمد
رخِ صفحہ زو در خراشِ حروف
کند تیشگی در تراشِ حروف
ندیدہ چو او کس بعشق سخن
سراپا زبان و سراپا دہن
نشد خامہ تا با سخن ہمزباں

نہ گردید بر نامہ حکمش رواں
پیئے سالکاں نردبانِ رہ است
بجاہش گدا ہمزبانِ شہ است
کشادہ بہر کس زبانے دگر
نہادہ بہر جا نشانے دگر

ظہوری

نغمۂ سازباں

درہم و دینار من
اندک و بسیار من
دولتِ بیدار من
آہوئے تاتار من
ناقۂ ستیار من
تیز ترک گام زن منزلِ ما دور نیست

دلکش و زیباشتی
شاہدِ رعناشتی
روکشِ حوراشتی
غیرتِ لیلاشتی
دخترِ صحراشتی
تیز ترک گام زن منزلِ ما دور نیست

در تپش آفتاب
غوطہ زنی در سراب
ہم بہ شبِ ماہتاب
تُند روی چوں شہاب
چشم تو نادیدہ خواب
تیز ترک گام زن منزلِ ما دُور نیست

لکّہ ابر رواں
کشتیِ بے بادباں
مثلِ خضر راہ داں
بر تو سبک ہر گراں
تختِ دلِ سازباں
تیز ترک گام زن منزلِ ما دُور نیست

سوز تو اندر زمام
ساز تو اندر خرام
بے خورش و تشنہ کام
پا بسفر صبح و شام
خستہ شوی از مقام
تیز ترک گام زن منزلِ ما دُور نیست

شام تو اندر یمن
صبح تو اندر قرن
ریگ درشتِ وطن
پائے ترا یاسمن
اے چو غزالِ ختن
تیز ترک گام زن منزلِ ما دور نیست

مہ ز سفر پا کشید
در پسِ تل آرمید
صبح ز مشرق دمید
جامۂ شب بر درید
باد بیاباں وزید
تیز ترک گام زن منزلِ ما دور نیست

نغمۂ من دلکشائے
زیر و بمش جانفزائے
قافلہ ہا را درائے
فتنہ ربا فتنہ زائے
اے بحرم چہرہ سائے
تیز ترک گام زن منزلِ ما دور نیست

اقبال

تضمین حسین دانش بر خاقانی

مَدائن

در وادیئے فکرت بود یکشب دلِ من حیراں
اندیشہ ہمے کردم در گردشِ ایں دوراں
از فلسفۂ زردشت پرسیدمے و یوناں
ناگاہ سروشم گفت، ایں زمزمہ را برخواں
"ہاں اے دلِ عبرت بیں از دیدہ نظر کن، ہاں!"
"ایوان مدائن را آئینۂ عبرت داں!"

(۲)

کو رایتِ ساسانی؟ گشتست نگوں گوئی
افسانۂ جمشیدی بُد خواب و فسوں گوئی
در ماتم وے دجلہ شست نالندہ کنوں گوئی
پیچیدہ بپا زنجیر آوردہ جنوں گوئی
"خود دجلہ چناں گرید صد دجلۂ خوں گوئی"
"کز گریۂ خونابش آتش چکد از مژگاں"

۳

از وادیئے ایمن بود وقتے گذرِ دجلہ
امروز چرا ویراں شد رہگذرِ دجلہ

ز اُفتادنِ طاق آمد، آوخ! خطرِ دجلہ،
اشکست ازیں آسیب، آرے کمرِ دجلہ،
"از آتشِ حسرت ہمیں ریزیاں جگرِ دجلہ،"
"خود آب شنیدستی کآتش کندش ریزیاں؟"

(۴)

تا رفت شکوہِ داد از دشت مدائن را،
شیرازۂ بہبودی برگسست مدائن را،
جاں با المِ فرقت پیوست مدائن را،
از زلزلۂ الساعہ دل خست مدائن را،
"تا سلسلۂ ایواں بشکست مدائن را،"
"در سلسلہ شد دجلہ، چوں سلسلہ شد پیچاں،"

۵

آوخ! کہ مدائن بود بیت الشرف ایراں را،
کردے خجل افروغش خورشید درخشاں را،
بد روزِ فتن مأمن اسکندر و خاقاں را،
امروز ببیا بنگر ایں بنگہِ ویراں را،
"گہ گہ بزبانِ اشک آواز دہ ایواں را،"
"تا بو کہ بگوش دل پاسخ شنوی ز ایواں،"

۶

پرویز کجا ایدوں و آں تخت زر و افسر،
خشت شت بدو بالیں، خاک شت بدو بستر،

کو ہمسرِ شیرِ بیشہ، آں آفتِ جاں پُرور،
گوئی بزمیں نالد چوں پاش رہی بر سر،
"گوید کہ تو از خاکی، ما خاک تو ایم ایدر،"
"گامے دو سہ بر ما نہ اشکے دو سہ ہم افشاں،"

۷

آتشکدہ شُد خاموش، شُد نوبہ کلیسا را،
اِجلال و شرف افزُود آئینِ مسیحا را،
چوں رایتِ احمدؐ خاست، بشکست چلیپا را،
ہر دم روشے بُودشت ایں گنبدِ مینا را،
"گوئی کہ نگوں کردہ است ایوانِ فلکسا را،"
"حُکمِ فلکِ گردان، یا حُکمِ فلک گردان،"

۸

ایں دجلہ بدیں جوشش آیا ز چہ مے گرید؟
با درد و خروش ایں رود با ما ز چہ مے گرید؟
گاہے بنہانی، گہ پیدا ز چہ مے گرید؟
بہمن ز چہ مے نالد، دارا ز چہ مے گرید؟
"بر دیدۂ من خندی کاینجا ز چہ مے گرید؟"
"گریند بر آں دیدہ کاینجا نشود گریاں،"

۹

آں رخش کہ فغفورش بوسید برغبت سُم،
در دشت حوادث شُد با راکب و رائض گم،

و آں کاخ کہ بُد رشیدہ پیشش چو صفے انجُم،
دشتور و مغ و معبد، شُد خوابگہِ کژدُم،
"ایں ہشت ہماں ایواں کز نقش رُخِ مزدُم"
"خاکِ درِ او بُودے دیوارِ نگارستاں،"

(۱۰)

ایں بارگہِ داد شت، با چشمکِ غیرت ربیں،
اندر در و دیوارش از نظرۂ عبرت ربیں،
از دشتِ فلک ویراں گشت ست خسارت ربیں،
ایں دشت درازی را از منشأِ فطرت ربیں،
"پندار ہماں عہدست، از دیدۂ فکرت ربیں،"
"در سلسلۂ وژگہ، در کوکبۂ ایواں،"

(۱۱)

چوں باد سبک بگذشت اینک ز مِن گیتی،
شُد مسکنِ دیو و دد باغِ عدنِ گیتی،
از خار جفا فرسود وژد و سمنِ گیتی،
کے خُرّم و شاد آید بیتُ الحزنِ گیتی،
"آرے، چہ عجب داری کاندر چمنِ گیتی،"
"بومست پیئے بلبل، نوحہ ست پیئے الحاں،"

(۱۲)

اے خاک! فرو بُردی شاہان و مہاں یکیک،
بنمائے کنوں زیشاں گر ہشت نشاں یکیک،

افشردہ بزیر پائے ایں چرخِ دواں یکیک،
دارا و جم و کسرا بشمار و بخواں یکیک،
"گفتی کہ کجا رفتند ایں تاجوراں یکیک"،
"زیشاں شکمِ لحاک شت آبستنِ جاویداں"،

(۱۳)

دل ہیچ نیازاری گر با خیر و ہوشی،
تا دست دہد فرصت در خیر و کرم کوشی،
بر گوئی ستمگر را، اے آنکہ ز تف جوشی،
البتہ کفن روزے از دشتِ اجل پوشی،
"خونِ دلِ شیریں است ایں مے کہ ز رز نوشی"،
"ز آب و گلِ پرویزشت ایں خم کہ نہد دہقاں"،

(۱۴)

دانی کہ مئے گیتی آمیختہ با دردشت،
ہر دم رسد آوازے کائے خواجہ فلاں مردشت،
آں کیست کہ جانِ خود زیں ورطہ بروں بردشت،
گر فربہ و گر لاغر، گر پیلتن و گردشت،
"چندیں تنِ جباراں کایں خاک فرو خوردشت"،
"ایں گرسنہ چشم آخر ہم سیر نشد زایشاں"،

۱۵

فریاد از آں آفات کایام بر انگیزد!
با جہل در آمیزد، یا عقل درآویزد،

چشمِ من و تو اندر غربالِ فنا بیزد،
در ہر نفس از ایں دیو صد ہائلہ برخیزد،
"از خونِ دلِ طفلاں سُرخاب رُخ آمیزد،"
"ایں زال سفید ابرُو، ایں مامِ سیہ پشتاں،"

(۱۶)

اَے داورِ بے منّت بر خلق عنایت کُن،
بر تُربتِ نوشیرواں آمُرزش و رحمت کُن،
اَے دِل سخنِ مُردہ بر زندہ تلاوت کُن،
"دانش" تو بدیں مردُم تعلیم مُروّت کُن،
"خاقانی! ازیں درگہ دریوزۂ عبرت کُن،"
"تا از درِ تو زیں پس دریوزہ کُند خاقاں،"

حُسین دانش

اسپِ ضعیف و شاعرِ ظریف

رُوزے بباز گاہِ سُلیمانِ روزگار
رفتم کہ قبلۂ بہ ازاں آستاں نبُود
دیدم بصدر مسندِ عزّت فراشتہ
چترِ سعادتے کہ کم از آسماں نبُود
بنشستہ بر صدارتِ ایوانش آصفے

کاندر بسیطِ خاک چو او قدرداں نبُود
دارائے مُلک امیرِ مُبارک کہ ہرگزش
در لُطف و جُود حاجتِ ہیچ اِمتحاں نبُود
کردم ادا بمدح و ثنایش قصیدۂ
کاں نوع دُر بمخزن و دریا و کاں نبُود
اشپے کرم نمُود کہ در جنس وحش و طیر
چُوں او ضعیف جانورے در جہاں نبُود
بنہا کشُودمش کہ بدنداں نظر کنم
چیزے جُز آب حیرتش اندر دہاں نبُود
گفتم بایں جہاں بزمانِ کہ آمدی
گفت آنزماں کہ عالم و آدم نشاں نبُود
از تار عنکبُوت سفل کردمش بپائے
کش طاقتِ گسستنِ آں ریسماں نبُود
ناگاہش از وزیدنِ بادے کمر شکست
بیچارہ را تحمّلِ بارِ گراں نبُود

القصّہ چُوں براہ عدم رفت عقل گفت
ما را بایں گیاہِ ضعیف ایں گماں نبُود

عِصمتُ اللہ

قطعات

چوں جامۂ چرمیں شمرم صحبتِ ناداں
زیرا کہ گراں باشد و تن گرم ندارد
از صحبتِ ناداں بترت نیز بگویم
خویشے کہ تونگر شدہ آزرم ندارد
زیں ہر دو بتر داں تو شیے را کہ بعالم
با خنجرِ خونریز دلِ نرم ندارد
زیں ہر سہ بتر نیز بگویم کہ چہ باشد
پیرے کہ جوانی کند و شرم ندارد

ابنِ یمین

شنیدہ ام کہ بآبِ زر ایں حدیث چو زر
نوشتہ اند بہ ایوانِ کارِ اسکندر
بمال و ملک جہاں را اگر بقا بودے
ز دیگرے نہ رسیدے بمن زمن بہ دگر
عزیز من دو سہ روزے کہ فرصتے داری
چناں بزی کہ چو بیروں روی ازیں کشور
بہر دیار کہ نامت کسے برد بزباں
بجز دعات نہ گویند کہتر و مہتر
پدر کہ جانِ عزیزش بلب رسیدہ چہ گفت
کہ اے نصیحت من گوش کن تو جانِ پدر

بہر دیار کہ در چشمِ خلق خوار شوی
سُبک سفر کن ازانجا برو بجائے دگر
بشہرِ خویش بسے بے قدر بود مردم
بکانِ خویش بسے بے بہا بود گوہر
درخت اگر متحرک شدے ز جائے بہ جائے
نہ جورِ آرہ کشیدے و نے جفائے تبر
اگرچہ دوست عزیز است رازِ دل مگشائے
کہ دوست نیز بگوید بہ دوستانِ دگر
بکوش تا بتوانی دلے بدست آری
کہ در جہاں بہ ازیں نیست ہیچ جانِ پدر

ابنِ یمین

دلا بارِ جہاں بر گردنِ جاں
منہ چنداں کہ چندانے نیرزد
مجو زینت ز یاقوت و زمرد
کہ اینہا کندنِ کانے نیرزد
طعامِ چرب و شیرینِ سلاطیں
جوابے تلخ دربانے نیرزد
بگنج بندگی آزاد بنشیں
کہ ملکِ مصر زندانے نیرزد
مرا خیزد ز بحرِ دل گہرہا
کہ ہریک زاں کم از جانے نیرزد

ولے با ہمّتِ اصحابِ دَولت
بقیمت گوہرِ کانے نیرزد
دریغ ابنِ یمیں جائے کہ آنجا
دو صد دانا بنادانے نیرزد

ابنِ یمین

با خِرد گفتم اَے مُدبّرِ کار
کس بدانش چو تو نشاں ندہند
چیست حکمت کہ از خزانۂ غیب
قوّتِ یک شب بہ نیکواں ندہند
بخسیساں دہند نعمت و ناز
اہلِ دِل را امانِ جاں ندہند
آنچہ با حاسدانِ سفلہ دِہند
با بزرگانِ خرُدہ داں ندہند
گنجِ قارُوں دِہند دُوناں را
با ہُنر پیشہ نیم ناں ندہند
کجَ رہاں را دِہند خرمن ہا
برگِ کاہے براستاں ندہند
مگساں را دِہند شکّر و قند
با ہُمائے جزُ استخواں ندہند
عقل گفت ایں حدیث نشنیدی
ہر کرا ایں دہند آں ندہند

ابنِ یمین

شبے بازے ببازے گفت در دشت
کہ تا کے کوہ و صحرا میتواں گشت
بیا تا سوئے شہر آریم پرواز
کہ با شہرنادگاں باشیم دمساز
بشبہا شمع کافوری گدازیم
بروزاں با شہاں پنجہ بازیم
جوابش داد آں باز نکو رائے
کہ اے نادانِ دوں ہمت سراپائے
تمام عمر اگر در کوہساراں
جفائے برف بینی جورِ باراں
کشی در ہر نفس صد گونہ خواری
ز چنگالِ عقابانِ شکاری
بسے بہتر کہ در تخت زر اندود
دمے محکوم حکمِ دیگرے بود

مثنوی

خانۂ را نقش مے کردند نقاشانِ چیں
بشنو ایں معنے کزیں بہتر حدیثے نشنوی
اوشتادے نیمہ را کرد ہمچوں آئینہ
نیمۂ را اوشتادے کرد نقشِ مانوی
تا ہر آں نقشے کہ حاصل باشد اندر نیمۂ
بینی اندر نیمۂ دیگر چو اندر روے روی

اَے برادر خویشتن را خانۂ داں ہمچناں
ہم بہ سقفِ نیک عالی ہم بہ بنیادِ قوی
تا اگر آں نیمۂ پُر نقش نتوانی شدن
جہد میکن تا مگر آں نیمۂ دیگر شوی

انوری

در شبِ تاریک دیدم پادشاہے را براہ
کو بہر یک گام صد تحسیں نمودے ماہ را
گفتمش گر مہ نباشد شہریارا گو مباش
گو بر فروزند شمعے تا بہ بینی راہ را
گفت آنی نکو گفتی ولے ترسم سپاہ
زیں عمل در پردۂ دل رہ دہند اکراہ را
ماہ را تحسیں کنم زانرو کہ بے اکراہِ خلق
ہم گدا را رہ نماید نیم شب ہم شاہ را

قاآنی

صاحبدلے بمدرسہ آمد ز خانقاہ
بشکست عہد صحبتِ اہل طریق را
گفتم میان عالم و عابد چہ فرق بود
تا اختیار کردی ازاں ایں فریق را؟
گفت:- آں گلیم خویش برُوں میبرد زموج
وِیں جہد میکند کہ بگیرد غریق را

سعدی

قدرِ مردُم سفر پدید کُند
خانۂ خویش مرد را بند است
تا بسنگ اندرون بود گوہر
کس چہ داند کہ قیمتش چند است

ادیب صابر

بر لوحِ جاں نوشتہ ام از گفتۂ پدر
روزِ ازل کہ تربتِ او باد عنبریں
کاے طفل اگر بصحبتِ افتادۂ رسی
شوخی مکُن بچشمِ حقارت در او مبیں
گر در جہاں دلے ز تو خرّم نمے شود
بارے چناں مکُن کہ شود خاطرے حزیں
بر شیر ازاں شدند بزرگانِ دیں سوار
کاہستہ تر ز مور گزشتند بر زمیں

عماد فقیہ

درختے کہ تلخ است او را سرشت
گرش بر نشانی بباغِ بہشت
وز از جوئے خلدش بہنگامِ آب
بہ بیخ انگبیں ریزی و شہدِ ناب
سرانجام گوہر ببار آورد
ہماں میوۂ تلخ بار آورد

فردوسی

اگر بیضۂ زاغ ظلمت سرشت
نہی زیرِ طاؤسِ باغِ بہشت
بہنگام آن بیضہ پرورد نش
ز انجیرِ جنّت دہی ارزنش
دہی آبش از چشمۂ سلسبیل
بداں بیضہ گردم دمد جبرئیل
شود عاقبت بچّۂ زاغ زاغ
برو رنج بیہودہ طاؤسِ باغ

ہاتفی

قرنہا باید کہ تا یک کودک از لطفِ طبع
عاقلے کامل شود یا فاضلے صاحب سخن
سالہا باید کہ تا یک سنگِ اصلی ز آفتاب
لعل گردد در بدخشاں یا عقیق اندر یمن
ماہہا باید کہ تا یک مشت پشم از پشتِ میش
صوفیٔ را خرقہ گردد یا حمارے را رسن
ہفتہ ہا باید کہ تا یک پنبۂ از آب و گل
شاہدے را حلّہ گردد یا شہیدے را کفن
روزہا باید کشیدن انتظارِ بے شمار
تا کہ در جوفِ صدف باراں شود دُرِّ عدن

صِدق و اِخلاصِ دُرُشت باید و عُمرِ دراز
تا قرینِ حق شوَد صاحب قِرانے در قرن
با دو قِبلہ در رہِ توحِید نتواں رفت راشت
یا رضاے دوستت باید یا ہواے خویشتن

سنائی

شنیدم کرمکِ شب تاب میگُفت
نہ آں مورم کہ کس نالد ز نیشم
تواں بے مِنّتِ بیگانگاں سوخت
نہ پِنداری کہ من پروانہ کیشم
اگر شب تیرہ تر از چشمِ آہُوست
خُود اِفروزم چراغ راہِ خویشم

اِقبال

فرہنگ

صفحہ	الفاظ و معانی
۱	متوسّط القامہ۔ میانہ قد۔
۲	دور یک کسے گرفتہ اند۔ کسی شخص کے گرد گرد جمع ہیں ؛
	بلند۔ لمبا۔
	آواز خوان ۔ گویّا۔ پیشہ ور ؛
	اوپرا۔ مقام جہاں راگ کے ذریعے قصّہ کو بیان کیا جائے = Opera Musical Drama.
	تیاتر۔ تماشہ گھر۔ Theatre کا مفرس۔
	بلیطہ۔ ٹکٹ۔ Ticket.

صفحہ	الفاظ و معانی
۳	حدقہ۔ حلقۂ چشم۔ خانۂ چشم
	سر تا پا توے کیسۂ سیاہے مے بندند عورتوں سے مراد ہے۔ جو سر تا پا سیاہ برقع پہنتی ہیں۔
	روزنہ۔ سوراخ۔
	روضہ خوانی۔ مرثیہ خوانی۔ مجالس روضہ۔ مجالس عزا۔
	تک تک۔ اکیلے۔
	ہمینکہ باہم جمع می شوند غلغلۂ عجیبے راہ می افتد۔ عورتیں

صفحہ	الفاظ و معانی
	جب باہم ملتی ہیں تو فوراً گفتگو شروع ہو جاتی ہے اور سب ایک ہی وقت بولتی ہیں۔
+	**دستہ** - قسم۔
+	**زردکلاہ ہا** - مزدوری پیشہ اور دیہاتی لوگ۔ Labouring Class.
+	**سفید کلاہ ہا** - تجارت پیشہ و زراعت پیشہ لوگ۔
+	**سیاہ کلاہ ہا** - اہلکاراں حکام - عمّال۔
+	**نوکر باب** - خدمت گار حکومت (باب بمعنی دروازہ) سرکاری ملازم۔
+	**تملّک** - ملکیت
+	**گندویش** - شہد کی مکھیوں کا چھتہ۔
+	**لانہ** - بھڑوں کا چھتہ۔
+	گھونسلا یہاں خانہ و لانہ مترادف ہیں یعنی گھر بار۔
+	**چکی** - بیع چک - بیعنامہ۔

صفحہ	الفاظ و معانی
+	**دار و ندار** - اثاثہ۔
+	**عوض** - عزّت۔
+	**ناموس** - حرمت۔
+ ۵	**تاے** - عدد - لوگ - بار۔
+	**آجر** - خشت پختہ۔
+	**گیرمی آورند** - (گیر آوردن = حاصل کرنا)۔
+	**منارہ** - منارہ کی طرح۔
۵	**لکلک** - ایک آبی پرندہ ہے - جو سانپ اور مچھلی کا شکار کرتا ہے۔ (لانۂ لکلک - لکلک کا گھونسلا)
+	**محرمانہ** - پوشیدہ طور پر۔
+	**معیوب** - زخمی ہو جائے یا چوٹ لگ جائے۔
	کہنہ - پرانے کپڑے کا کپڑا۔
	اُلاغ - گدھا۔
	قاطر - خچر۔
	کفنہا بگردن انداختہ خون جاری . . . . .

صفحہ	الفاظ و معانی
	می شود - ماہ محرم کے ماتم کی طرف اشارہ ہے جو تلواروں سے کیا جاتا ہے۔
+	**دلم می خواست یفہم شغل و کار . . . .**
	چیست - میرا دل چاہتا تھا کہ میری سمجھ میں یہ بات آ جائے کہ ان لوگوں کا شغل کیا ہے ؛
۷	**رشوہ** - رشوت - مصنف ایران کے حکام کی رشوت ستانی کی طرف اشارہ کرتا ہے ؛
+	**زیر سبیل در کردم** - مونچھ کے نیچے دبا گیا (محاورہ ہے)
+	**دستگیر شدن** - حاصل ہونا - قابو میں آنا -
۸	**بیخود گفتن** - سوچ سمجھ کے نہ کہنا -
+	**صنعتِ مزبور** - مذکورہ بالا صنعت -
	انگشت شست و سبابہ - انگوٹھا اور اس کے پاس کی انگلی -
	مدخلیت - داخلہ یا دخل
	ریگہائے گروے - تسبیح کی طرف اشارہ ہے یعنی یہ لوگ بظاہر تسبیح خوان اور بباطن لوگوں کا مال اڑاتے ہیں ع
	بر زباں تسبیح و در دل گاؤ خر -
	ادارات دولتی - گورنمنٹ کے محکمے -
+	**مرکز** - دار السلطنت
+	**ولایات** - صوبے
	ایالات - جمع ایالت - سرداری - حکومت - یہاں مراد علاقوں سے ہے -
	فراموش خانہ - فی بیسن -
	عوض کند - بدل دے -
	کلب الدولہ و مقراض السلطنت - حکام کا مذاق -

صفحہ	الفاظ و معانی
	اڑاتا ہے۔ پہلے کے معنی سلطنت کا کتا اور دوسرے کے معنی سلطنت کی قینچی۔
	مواد۔ جمع مادہ۔ ہر چیز کی اصل۔ یہاں قاعدہ مراد ہے۔
۴	نظامنامہ۔ فوجی ضوابط یہاں مراد قواعد انجمن +
	فیلسوف انگلیسی۔ جان سٹوارٹ مل سے مراد ہے۔ جس نے فلسفہ افادت پر کتاب لکھی ہے۔
۹	سراغ میکنند۔ معلوم کرتے ہیں۔
۱	مامورین۔ کام کرنے والے۔ عہدہ داران متعینہ۔
	بہر وسیلہ ہست نمی گذارند در پیش کسے پولے جمع شود۔ ہر ذریعہ سے یہ کوشش کرتے ہیں کہ روپیہ کسی کے پاس جمع نہ ہونے پائے +

صفحہ	الفاظ و معانی
	رومان۔ ناول۔
۱۰	بیچیزے۔ بغیر کسی چیز کے۔ مفلس۔ کنگال۔
	فرقۂ عسکریہ۔ فوجی محکمہ
	سفرہ۔ دسترخوان۔
	تغیّر و تبدیل نیافتہ۔ بدلا نہ گیا تھا۔
	اشتہائیش۔ اس کی بھوک۔
	فرسخہا۔ کوسوں۔ ایک فرسخ چھ ہزار گز کا ہوتا ہے۔ تین میل سے زیادہ چار میل سے کچھ کم +
	البسۂ فاخرہ۔ شاندار کپڑے
	سائر لوازمات۔ جملہ ضروری اسباب۔
۱۱	مستغرق الماس۔ الماس میں ڈوبی ہوئی۔ جواہرات میں غرق۔ سرتاپا جواہرات سے لدی ہوئی۔
	تزئینات۔ جمع تزئین۔ زیبائشی چیزیں۔ آرائش کے سامان +

صفحہ	الفاظ و معانی
	تفکّرات - جمع تفکّر - فکر و غم -
	بے غایات - بے حد بے شمار -
	غم و کدر - غم واندوہ -
	ہیجان - جوش میں آنا +
	اجرائے رسم عروسی است - رسوماتِ شادی
	پوری ہونگی - شادی ہوگی +
	رجا - امید +
	مادام - میڈم کا مفرس + madam.
	اسف خوانی - افسوس +
۱۲	مجلس سور و سرور خوشی کی مجلس جلسۂ خوشی -
	نہایت - آخر کار +
	ایں یک را ہیچ بخاطر نمے آری - اس بات کا بالکل خیال نہ کرنا +
	یک - (محل استعمال ملاحظہ ہو) +

صفحہ	الفاظ و معانی
۱۳	گوہر آسا - موتی جیسے
	جبر نفس نمودہ - ضبط کرکے -
	ستر - چھپانا +
	عرض وجود نمایم اپنا آپ جتلاؤں -
	اپنی حیثیت +
	مقتدر - طاقت یا قدرت رکھنے والا - قابل - قادر +
	طلا - سونا - اشرفی +
۱۴	قلباً - دل سے +
	متوسطانہ اجرا می نمود - اوسط طریقہ سے لگایا یا بنایا +
	متردّدانہ - تردّد اور شک سے +
	فرانق - سکّہ - Frank فرانس کا ایک نقرئی سکّہ +
	تفنگِ شکاری - شکار کھیلنے والی بندوق،
	موفّق - توفیق دیا گیا +

صفحہ	الفاظ و معانی
	حفظ نمودہ بود - جمع رکھے ہوے تھے -
	قماش - جامۂ ابریشمی -
	متینے - مضبوط -
	بوسۂ تشکرے - شکریہ کے طور پر بوسہ لینا -
	صورت بندی - آراستہ کرنا
	لوازم - جمع لازمہ -
	وُرود - نازل ہونا -
	تقرّب - نزدیکی -
۱۵	اکمال نمودہ - تکمیل کو پہنچا کر - پہن کر -
	آلات سرود - باجے
	عاری - بے زیور -
	بنظر خوردن - نظر آنا -
۱۶	فروستیر - ایک عورت کا نام -
	جواہر اتیکہ - جمع الجمع -
	فریاد - اس جگہ مطلق صدا ہے -
	کرّۂ - گولی -

صفحہ	الفاظ و معانی
	نظرے گردانید - نظر دوڑائی -
	یگاں یگاں - ایک ایک کو -
	قطی مخملیں - مخملی ڈبیا -
	برخورد - اٹھا لیا - چُن لیا *
۱۷	علاوہ - اضافہ - زیادتی -
	والہ - شیدا -
	محفظہ - یادداشت جس پر گردن بند الماس کے کوائف یعنی کہاں سے خریدا گیا اور دانوں کی تعداد وغیرہ درج رہتی ہے -
	جلب - کھینچنا -
	ظریف - حسین و نازک اندام -
۱۸	تقدیم نماید - درخواست کرے (مغرب میں رقص کے لئے مرد عورتوں سے درخواست کرتے ہیں) -
	تا آنکہ وقت پر اگند گئے

* فارسی محاورہ میں کہتے ہیں - نظر بر چیزے برخوردن - یعنی نظر کا کسی چیز پر پڑنا -

صفحہ	الفاظ و معانی
	. . . . . ورزید
	یہاں تک کہ لوگوں کے
	درہم برہم ہونے کا
	وقت قریب آیا۔ یعنی
	رخصت ہونے لگے۔
	عزیمت - ارادہ -
	بالا پوش - برقع -
	برخوردند - یافتند -
	توقف ورزید - ٹھہرا
	کھڑا ہوا -
۱۹	اوتاق - کمرہ -
	منصوب بود - نصب
	تھا۔
	کشیدنِ لباس - لباس
	اُتارنا -
	عاریتی - مانگا ہوا -
	خروج - باہر نکلنا -
۲۰	نظارت ضبطہ - پولیس
	کا محکمہ -
	اخبار نمودند - اطلاع
	دی -
	بلیّہ - آفت -

صفحہ	الفاظ و معانی
	ناگہ ظہور - دفعتاً ظاہر
	ہونے والی مصیبت -
	ناگہانی مصیبت -
	تذکرہ - چٹھی -
	تعمیر - مرمت -
۲۱	اعادہ - لوٹانا -
	مرور - گذرنا -
	ساق - ڈنٹھل - پھول
	کی ڈنڈی -
	نظیرہ - اس کی مثال -
	فرو آورند - جمع کئے
	نیاز آوردند - منت
	کی -
	بالغ نمے شد - نہیں
	پہنچتا تھا -
	تدارک بکند - تدارک
	کرے - انتظام کرے
	پورا کرے -
۲۲	سودہا - جمع سود - نفع
	جو قرض روپیہ لینے پر
	ادا کرنا پڑتا ہے
	فاحش - زیادہ - حد سے

صفحہ	الفاظ و معانی
	گذرا ہوا +
	سندہا برخود نوشتند انہوں نے باہم دستاویزات لکھیں - Bonds.
	قروض - جمع قرض +
	بچشم گرفتند - قبول کر لیا +
	تاوان - جرمانہ - عوض +
	درک - پانا - معلوم کرنا +
۲۳	خدمتِ بیتیہ - گھر کا کام کاج +
	آشپزی - باورچی خانہ کا کام - کھانے پکانے کا کام +
	صافی ہا و لتہ ہا - چھاننے اور صاف کرنے کے کپڑے +
	شاقہ - سخت محنت +
	مالوف - عادی - خوگر +
	درجۂ زینہ - سیڑھی +
	نفس راست می نمود

صفحہ	الفاظ و معانی
	دم لیتی تھی +
	البسہ - بمعنی واحد +
	سبد - ٹوکری +
	مجادلہ - جھگڑا +
۲۴	کسب تنفس - ہوا خوری - گردش می نمود - سیر کرتی پھرتی تھی +
	رنگذرد - اس وجہ سے +
	بے قیدانہ - بلا تکلف +
	لا ابالیانہ - لا پروائی سے +
۲۶	چونکہ - ملاحظہ ہو چونکہ کا استعمال بمعنی کیونکہ +
۲۷	اسامی - جمع اسم +
	کرمانشاہ - جگہ کا نام ہے +
	کلانتر عملی - ذیلدار +
	کدخدا عملی - نمبردار +
	پیش خدمت - اردلی یا ملازم +
	بدنگذرد بشاہزادہ - شاہزادے کو تکلیف نہ ہو -

صفحہ	الفاظ و معانی
۲۸	ظلّ رافت - سایۂ مہربانی -
	امتنان - ممنون ہونا +
	بچّہا = بچّہا - اے حرف
	ندا محذوف یعنی اے بچّو
	(ہمارے ہاں آج کل کہتے
	ہیں "کوئی ہے" +
	پسرہ - بچّہ +
۲۹	دولت و مداخل -
	روپیہ پیسہ اور آمدنی +
	شوخی نیست - معمولی
	بات نہیں ہے +
	کشاکش تیول - جاگیر
	کا جھگڑا +
	زد و خورد رسوم
	دارم - سرکاری محصولات
	کی بھرمار رہتی ہے +
	ماچاے پر رنگ
۳۱	میل مے کنم - ہم
	زیادہ رنگدار (تیز)
	چائے پیتے ہیں +
	بسر فنجان - پیالی کے
	مُنہ تک یعنی پیالی بھر کر

صفحہ	الفاظ و معانی
	عجب نارجیل قشنگ
	وملوس است -
	ناریل کا بنا ہوا حقّہ
	بہت خوبصورت اور
	عمدہ ہوتا ہے +
	سُرفہ دان - اگالدان -
۳۰	ایرج مرزا مرخص -
	است - ایرج مرزا
	کو اجازت ہے +
	جیرہ - روزانہ یا ماہواری
	راشن یا اس کے دام +
	مداخلہاے کرمانشاہاں
	= خراج شہریانِ کرمانشاہ
	(باشندگان کرمانشاہ
	شہر کی آمدنی یا محصول +
	چشم بپوشیم - نہ خریدیں
۳۱	شرح حال - حالت
	یا کیفیت +
	سوقات - تحفہ یا نذرانہ -
	حالاہا - اب یا اس
	وقت سے +
	عجب گیر افتادیم - عجیب

صفحہ	الفاظ و معانی
	کشمکش میں مبتلا ہیں۔ عجیب مصیبت میں پڑ گئے۔
	شوخی شوخی۔ مذاق یا دل لگی۔
	سفیہ۔ کمینہ۔
	سنقر و بلوکات۔ شہروں کے نام۔
۳۳	میان مردم اوضاع از برائش بچینی۔ لوگوں میں اس کے ساتھ مذاق کریگا۔
	صرافتہا۔ خیالات۔
	پشت سرش را بیاورید اس پر عمل کرنا۔
	بازیہا بسرش در بیاوریم کہ نقل مجالس بشود۔ ہم اس کے ساتھ وہ کرینگے کہ لوگوں میں اس کا چرچا ہوگا۔
۳۴	بالا بانچیہا۔ بڑے ڈھول بجانے والے۔

صفحہ	الفاظ و معانی
	موزیگا نچیہا۔ باجہ یا بینڈ بجانے والے۔
	عصری۔ سہ پہر کے وقت۔
	پیش فنک میزنند۔ فوجی سلام دینا (پیش فنک دادن۔ فوجی سلام دینا) توپوں کی سلامی۔
۳۵	بارو بنہ۔ ساز و سامان۔
	صدد۔ فکر۔ خیال۔
	افساد۔ لڑائی یا جھگڑا۔
	مسامحات۔
	یک پارچہ خونست۔ ایک خون کا ٹکڑا ہے۔ یعنی مجھے بڑا رنج ہے۔
۳۶	بیعرضگی۔ بے ہمتی۔
	دق کش شدہ۔ تنگ آکر۔
	از جمیع جہات۔ ہر لحاظ سے۔
	ملاحظہ از رعیت۔ رعیت کا لحاظ۔
	میر غضب۔ جلاد۔

صفحہ	الفاظ و معانی
۳۷	درس دادن - سبق دینا یا مزا چکھانا -
	معرّفی می نماید - روشناسی یا تعارف کراتا ہے -
۳۸	پیشواز - استقبال -
	خدماتِ دیوانی - سرکاری نوکری -
	قرابانیے - جمع قربانی -
	منظم نمے آید - انتظام ٹھیک نہیں معلوم ہوتا -
۳۹	اغماض - درگزر کرنا چشم پوشی
	اشکال ندارد - مشکل نہیں ہے -
	بدبازی - شامت بد -
	انگار میکنی - تو جان لے -
	سفاہت تماشا کنید - حماقت دیکھو یا کمینہ پن دیکھو -
	فحش محش - بیہودہ بکنا برا بھلا کہنا -
۴۰	آدم طناب بیندازد

صفحہ	الفاظ و معانی
	لوگوں کو پھانسی دیدے (طناب انداختن - گلے میں شال کی پھانسی ڈالنا -
	سوزمانیہا - سوزمانی ایران کے صحرا نشین لوگوں کا ایک فرقہ ہے - جو زن و مرد ملکر گاتے اور ناچتے ہیں -
۴۲	عوارض - ٹیکس -
	یکسر می رود - فوراً چلا جاتا ہے -
	شتر و شلتاق - لوٹ مار -
	خوب میزند و خوب می خواند - خوب گاتا بجاتا ہے -
۴۳	خان عمو درست شق کردہ - خان عمو اچھی طرح مائل ہو کر -
	یار و ہلم - دوست یا ساتھی
	سرفہ بکن - کھانس -
	حیاط - صحن - آنگن -

صفحہ	الفاظ و معانی
۴۴	قلیان چرس چاق کنید چرس کا حقہ درست کرو۔
	رخت ۔ اسباب ۔ سامان
	توے ۔ بمعنی دریا اندر (میں) یہ بول چال کا لفظ ہے +
	چوبہاے کلفت ۔ موٹی لکڑیاں ۔ لکڑی کے ڈنڈے +
	طرپ طرپ ۔ دھڑدھڑ کی آواز (اسم صوت ہے لکڑیوں کے پڑنے کی)
۴۵	دزدی دغلی ۔ چوری چکاری +
	یک سفیدی می بیند ایک سفید چیز دیکھتا ہے ۔
۴۶	جا ہم دارد ۔ درست یہی ہے ۔ ہے بھی اسی طرح ۔
	اخلال می کند ۔ مداخلت کرتا ہے ۔ یا رکاوٹ ڈالتا ہے +
۴۷	تغلّب ۔ دھوکہ +

صفحہ	الفاظ و معانی
۴۸	پا میشود ۔ کھڑا ہوتا ہے (پاشدن ۔ کھڑا ہونا)
	عیب ندارد ۔ کچھ مضائقہ نہیں ہے ۔
۴۹	برمین نماند ۔ بقایا میں نہ رہے +
	احضار میکند ۔ بلاتا ہے
	ریشخند نماید ۔ مذاق کرتا ہے +
۵۰	الواط ۔ بدمعاش یا گنڈے +
	کفش کن ۔ (جوتی اتارنے کی جگہ) جس پر جوتی اتاری جاتی اور صاف کی جاتی ہے ۔
	خلا ۔ پائخانہ +
	دخیلم ۔ مجھے پناہ دے
	دخیل بمعنی پناہ ۔ یعنی مرا امان بدہ +
	افسارہا ۔ باگڈوریں +
۵۲	کلکش کندہ بشود ۔ یہ یہاں سے جاتا رہے +
۵۳	کسانِ کلانتر ۔ نمبردار

صفحہ	الفاظ و معانی
	کے آدمی +
	بخو نخواہی خواہند آمد قتل کے لئے آئینگے -
	مرتعش شدہ - کانپ کر -
	وریطہ - بھنور - مصیبت -
	چاقچور - بنیان اور پاجامہ (عورتیں اکثر پہنا کرتی ہیں) چاق شور بھی کہتے ہیں +
۵۵	کالسکہ - گاڑی -
	بلد - واقف -
	دہات عرض راہ - جو گاؤں کے راستے پر واقع ہوں +
	یگاں یگاں - ایک ایک -
	معطّل - ٹھہرانا - روکنا -
۵۶	منزل کنیم بہتر است جدید طرز تحریر ہے یعنی کدام جا منزل کردن بہتر است -
	در اوّل شہر - شہر کے شروع میں - شہر میں

صفحہ	الفاظ و معانی
	داخل ہوتے ہی -
	راحت شدن - با راحت شدن (جدید طرز تحریر) -
	اطاق - کمرہ -
	قران - سکّہ -
	شام - رات کا کھانا محاورہ میں کہتے ہیں شام حاضر است - چاشت حاضر است +
	چلو یا پلو - پلو - گوشت والا اور چلو بغیر گوشت کے پلاؤ ہوتا ہے +
	آشپز خانہ - باورچی خانہ -
	جوجہ - چوزہ -
	صحبت کردیم - مل کر بیٹھے -
۵۷	نغمۂ ناہار - صبح کا ناشتہ
	میکروبہا - جراثیم - Microses.
	ناخوشی - بیماری +

صفحہ	الفاظ و معانی
۵۸	حصیر - چٹائی -
	جوامع - جمع جامع - مراد
	جامع مسجد سے ہے -
	جہاں تمام شہر کے لوگ
	نماز جمعہ جمع ہو کر پڑھتے ہیں
	روائح طیبہ - عمدہ خوشبوئیں
	دستمال - تولیہ - Towel
	پہن کردہ - بچھا کر -
۵۹	توے مدرسہ - اندرونِ
	مدرسہ -
	منفرداً - علیحدہ - علیحدہ -
	پادشاہانِ صفویہ - صفوی
	خاندان کے بادشاہ جو
	ایران میں حکمران تھے -
	سگوے - چپوترہ -
	دعوے - خواہش - جھگڑا
	مسح - وضو کا ایک حصّہ
	ہے - جس میں پانی سے تر
	انگلیاں سر پر اور بعض
	حالتوں میں پاؤں پر
	پھیرتے ہیں -
۶۰	وادزدن - شور مچانا -

صفحہ	الفاظ و معانی
	تبعیت - حکم ماننا -
	پیروی -
۶۱	ہی - پے بہ پے -
	لابہ - خوشامد -
	موارد - جمع مورد کی
	یہاں معنی معاملات -
	حلّال - بہت حل کرنے
	والا -
	یواشکی - آہستگی سے -
۶۲	طرف - جانب - وقت -
	بفرمائید (تشریف
	رکھئے) -
	حرکت - ہلنا - چلنا -
	دم - کنارہ -
	پیشواز - استقبال -
	از ہر طرف صحبت -
	در گرفت - چاروں
	طرف گفتگو ہونے لگی -
۶۳	مستمعین - سننے والے
	حاضرین -
	بارک اللہ - اللہ برکت
	دے (جملہ دعائیہ) -

صفحہ	الفاظ و معانی
	احسنت - شاباش آفرین (کلمۂ تحسین) -
	بذل میشود - کیے جاتے ہیں - بولے جاتے ہیں -
	بہ بہ - مرحبا! - واہ وا!
	کساد - غیر مروج -
۶۴	**زغال** - پتھر کا کوئلہ
	گرد و گاج - اطراف -
	دستگاہ - کارخانہ -
	پہن کن - وسعت دے
	چغندر - چقندر ایک قسم کا پھل جس سے شکر بنائی جاتی ہے -
	بہل - چھوڑو -
۶۵	**سمرکن** - سمرقند - Samarkand.
۶۶	**در تمام شعبات ادارۂ ملک** - ملکی محکمہ جات کے تمام صیغوں میں -
	متداولہ - مروّج -
۶۸	**گشت و گذار** - چلنا پھرنا - سیر گشت -

صفحہ	الفاظ و معانی
	حین - ہنگام - وقت -
	اذکار و اوراد - جمع ذکر و ورد - اسمائے الٰہی بعض دعاؤں کو بار بار بطور عبادت پڑھنا -
	مولایم - مولائے من -
۶۹	**جعبہ** - ترکش - تیردان -
	حلوا، حلوا مار کرزہ کرزۂ مار - بے معنی الفاظ جو عموماً منتر جنتر میں مستعمل ہوتے ہیں -
	صوتِ جلی - بلند آواز -
	ہمے - متواتر - پیہم -
	نیم شاہی - ۲۵ دینار یا ۵ غاز کا ایک سکّہ -
	یک شاہی - ۵۰ دینار یا ۵ غاز کا ایک سکّہ -
	حلقہ - گھیرا - مجلس -
	قران - ایک سکّہ جو ۱۰۰۰۰ دینار کے مساوی ہوتا ہے -

صفحہ	الفاظ و معانی
۷۰	عباسی - ایک سکہ جو ۴ شاہی کے برابر ہوتا ہے +
	قوطیہا - ٹین کے ڈبے -
	برویم منزل - گھر چلیں
۷۱	طرف غروب - غروب کے قریب -
	خود میدانی برو - محاورہ ہے - ہماری زبان میں کہتے ہیں اچھی بات ہے +
۷۲	دعوے - جھگڑا +
	دکاکین - جمع دکان +
	خود داری نمی کنند - نہیں رُکتے (جدید محاورہ ہے) +
	مجہول المعنی - نامعلوم معنی والے +
	تکلیف - فرض - کام - اردو میں تکلیف مشکل یا دکھ کے معنوں میں مستعمل ہے -
	سہل است - ان الفاظ کو متن سے خارج کر دیا ہے +

صفحہ	الفاظ و معانی
	بویژہ - خصوصاً
۷۳	تکایا - جمع تکیہ -
	زنجیر می زنند - زنجیروں سے ماتم کرتے ہیں +
	مرور - گذرنا +
	روضہ خوانی - حالاتِ کربلا کو بیان کرنا +
	رخصتم فرما - مجھے اجازت دے +
	ناملائمات - خرابیاں +
	متنعّفن - بو دار +
	تمیز - صاف +
	کندہ - اتار کر +
۷۵	بایما - اشارۃً +
	سبیل - مونچھ +
	چپوق - پائپ +
	غلیان - حقہ +

صفحہ	الفاظ و معانی
	دلاک - حجام۔
	کیسہ و صابون کشیدہ حمام میں کیسہ و صابون سے بدن مل کر۔
۷۶	وطن داری - وطن پرستی محبت وطن۔
۷۷	در خور - لائق - سزاوار۔
	حصّہ نظم
	موش و گربہ
۸۹	اس نظم کے قافیہ میں آخری حرف الف زاید ہے۔
	رزقکم فی السّماء حقّاً نا پہلا جزو قرآن مجید کی آیت ہے - لفظ حقّاً علیحدہ ہے
	اس کے معنی ہیں بیشک تمہارا رزق آسمان میں ہے۔ آسمان سے مراد بادل ہیں جن کے برسنے سے رزق پیدا ہوتا ہے ٭

صفحہ	الفاظ و معا
	کاہاں - جمع کاہ خلاف قیاس۔
	سوہان - ریتی جس سے لوہا رگڑتے ہیں۔
	مژدگاں - خوشخبری
	تائب - توبہ کرنے والا۔
	کدخدا - گھر کا سردار۔ رئیس ٭
	الوان - قسم قسم کے۔
	سکندر و دیوجانس کلبی
۹۶	مغاک - گڑھا - زمین نشیب
	پیر از سر وقت خود نشد دور - بڈھا اپنے خیال میں بیٹھا رہا اور سکندر کی طرف توجہ نہ کی۔
۹۷	با من چہ برابری کنی تو چوں بندۂ بندۂ منی تو تو میری برابری کیا کرتا ہے جبکہ تو میرے غلاموں کا غلام ہے۔ یعنی حرص و آز

صفحہ	الفاظ و معانی
	میرے مطیع ہیں اور تو اُن کا مطیع ہے ۔
	شبلی و مور
	حانوت ۔ دوکان ۔
	انبان ۔ تھیلا ۔ بوری ۔
	فردوسی ۔ شاعر جو شاہنامہ کا مصنّف ہے ۔
۹۸	**مور** ۔ چیونٹی ۔
	خود بینیٔ عقاب
	قفس ۔ ایک فرضی پرند جس کی آواز سے علم موسیقی حکما نے نکالا ہے ۔ اس کی عمر ہزار سال کی ہوتی ہے اس کی مادہ نہیں ہوتی ۔ مرنے کے وقت بہت سی لکڑیاں جمع کرکے ان کے اندر بیٹھتا ہے ۔ اور دیپک راگ سے لکڑیوں میں آگ لگ جاتی ہے ۔ اور وہ جل جاتا ہے ۔

صفحہ	الفاظ و معانی
	سیمرغ ۔ ایک فرضی جانور کا نام ہے ۔
	عنقا ۔ ایک فرضی جانور ۔
۱۰۰	**کز عالم علویش بہ سفلیش فرو کاست** جس نے اس کو عالم بالا سے نیچے گرا دیا ۔
۱۰۱	**لانہ** ۔ بھڑوں کا چھتّہ ۔
	دخمۂ شاپور
۱۰۲	**دخمہ** ۔ آتش پرستوں کی قبر جو تہ خانے کی شکل کی ہوتی ہے ۔
۱۰۳	**ابا** ۔ الف زاید ہے جیسے برسے ابر ۔ اسما و افعال میں ایسا کرتے ہیں سکندر سے اسکندر ۔ گفت سے گفتا ۔
	اندرز ۔ نصیحت ۔
	پور راد ۔ مرکب توصیفی شریف بیٹا ۔

صفحہ	الفاظ و معانی		
	پند نامۂ نوشیرواں		**باد**
	گنبد کوز پشت - مراد از آسمان -	۱۰۶	حُلل - جمع حُلّہ معنی خط دار چادر -
۱۰۴	بار - دخل -		پُر صور - یعنی پر از صور - تصویروں سے پُر -
	بود بر رہ کیش اہرمنی		نہیب - خوف - دہشت -
	شیطان کے مذہب پر ہوتا ہے - کیش - مذہب -		گوئی زمانۂ کہ نہ فرسائی از قدم ہ گوئی ستارۂ کہ نیاسائی از سفر -
	اہرمن یا اہرمن یزداں کی ضد - آتش پرست دو خدا مانتے ہیں - یزداں - نیکی کا خدا - اہرمن - بدی کا -		گویا تو ایک زمانہ ہے کہ چلتا رہتا ہے - یا ایک ستارہ ہے - کہ گردش میں رہتا ہے -
	کبست - اندرائن جیسی ایک کڑوی گھاس ہوتی ہے زہر قاتل -		بے جسم جاے گیری و بے جاں نفس شمار - بے دست نقشبندی و بے پاے رہ سپر -
	مردا - الف عظمت کا ہے -		تو بغیر جسم کے جگہ گھیرتی
	اوے - یا زاید ہے -		
۱۰۵	بذل کردن - خرچ کرنا - کام لینا -		
	فرو باش - علیحدہ ہو -		

صفحہ	الفاظ و معانی
	ہے اور بغیر جان کے سانس لیتی ہے۔ بغیر ہاتھ کے نقاشی کرتی ہے اور بغیر پاؤں کے راستہ چلتی ہے۔
	مقر۔ ٹھہرنے کی جگہ۔ قرار۔
	بیجادہ۔ یاقوت۔ سرخ رنگ جواہرات کی قسم سے ہے۔
	پیروزہ۔ فیروزہ۔ سبز رنگ۔
	خضر۔ شاخِ سبز۔ سبزہ۔
	ابر
۱۰۸	لَون۔ رنگ۔
	آبستن۔ حاملہ۔ یہ لفظ مصدر کی وضع کا ہے۔ لیکن مصدر نہیں ہے۔
	بالادن۔ اونچا ٹکا۔
	شبہ و بیدار۔ دیکھنے میں رات جیسا یعنی کالا۔

صفحہ	الفاظ و معانی
	ہم برزن۔ ہم کوچہ ہمسایہ۔
	آب
۱۰۹	جرم۔ تن۔ جسم۔
	سُبک قیمت۔ ہلکی قیمت والا۔
	روا۔ جائز۔
	باچشم عاشقاں و رخِ دلبراں قریں ز وزر چشم سفلہ گاں و رخ مفلساں جُدا۔ عاشقوں کی آنکھ اور معشوقوں کے چہرے کے ساتھ۔ نالائقوں کی آنکھ اور مفلسوں کے چہرے سے جدا ہے۔ رُخِ دلبراں اور رخِ مفلساں کے ساتھ آب کے حقیقی معنی مقصود نہیں بلکہ رونق مراد ہے۔

صفحہ	الفاظ و معانی	صفحہ	الفاظ و معانی
	مقصود و جستجوے سکندر بشرق و غرب زمیں مطلوب آرزوے شہیدانِ کربلا۔ مصرعۂ اول میں سکندر کی طلب آب حیات کی طرف اشارہ ہے کہ حضرت خضر علیہ السلام کی رہنمائی سے بحرِ ظلمات میں آبحیات کی تلاش کے لئے گیا تھا۔ لیکن بے نیلِ مرام واپس آیا۔ چنانچہ یہ شعر اس موقعہ کی تائید کرتا ہے ؎		کر دیا گیا تھا۔ اور مرتے دم تک ان کو پانی کی خواہش رہی مگر نہ ملا۔ لیکن اس کا بدل انہیں بہشت میں حوض کوثر کا پانی ملا +
	تہیدستانِ قسمت را چہ سود از رہبر کامل + کہ خضر از آبِ حیواں تشنہ می آرد سکندر را		گاہے چو جبرئیل بخاک آمدہ ز ابر ؛ گاہے چو مصطفےٰ ز زمیں رفتہ بر سما۔ مصرعۂ اوّل میں حضرت جبرئیلؑ کے آسمان سے زمین پر نازل ہونے کی طرف اشارہ ہے کہ وہ پیغمبروں کے پاس احکام خدا لے کر آیا کرتے تھے۔ یہاں پانی کے بصورتِ بارش زمین پر آنے سے مراد ہے +
	مصرعۂ دوم میں کربلا کے حادثۂ جانگداز کی طرف اشارہ ہے۔ کہ امام حسین علیہ السلام اور اُن کے رفقا تین دن کے بھوکے پیاسے شہید ہوئے کیونکہ پانی حکماً اُن پر بند		مصرعۂ ثانی میں پیغمبر اسلام صلعم کے معراج کی طرف اشارہ ہے۔ نبوّت کے بارھویں سال ماہ رجب

صفحہ	الفاظ و معانی
	کی ستائیسویں تاریخ کو حضرت جبرئیل براق (جو ایک سواری کا جانور تھا) آپ کی سواری کے لئے لائے اور حضرت اس پر سوار ہوکر حضرت جبرئیل کے ساتھ آسمان پر تشریف لے گئے۔ اور تمام آسمانوں کی سیر کی۔ یہاں پانی کے بخارات آبی کی شکل میں ہوا کے بالائی طبقہ میں جانے سے مراد ہے۔
	بہار
	ہزار۔ بلبل۔
	تدرو۔ ایک خوبصورت جنگلی مرغ کا نام ہے۔

صفحہ	الفاظ و معانی
۱۱۰	نگارستان چین۔ چین کا نقش خانہ۔ قدیم چینی مصوری میں مشہور تھا۔
	مینو وش۔ مثل بہشت وش کلمۂ تشبیہ۔
	اُردی بہشت۔ ایک رومی مہینے کا نام۔ جس میں بہار کا موسم ہوتا ہے۔
	رشحہ۔ ٹپکنا۔
	ابر آذاری۔ ابر نیساں جو موسم بہار میں برستا ہے۔ آذر ایک رومی مہینے کا نام ہے۔ جو ماہ چیت کے مقابلہ میں آتا ہے کہ عین بہار کا موسم ہے
	بہار
۱۱۱	چوپار۔ چاروں طرف۔
۱۱۲	شقایق۔ لال کے پھول۔
	تل۔ ٹیلہ۔ پشت۔
	گونہ۔ رنگ۔
	دمن۔ مزبلہ۔ کوڑا کرکٹ۔

صفحہ	الفاظ و معانی
	ڈالنے کی جگہ - پنجابی اروڑی -
	بہرمن - لفظ بہرمان کا مخفف ہے - یاقوت سرخ کو کہتے ہیں -
	سحاب - ابر - بادل -
	فصل بہار
۱۱۳	ترنّم - گیت گانا -
	طوطی و درّاج دسار توتا یا طوطا - تیتر - ایک پرندہ ؛
۱۱۴	صلصلگاں - صلصل کی جمع خلاف قیاس معنی فاختہ ؛
	کمر در کمر - متصل - پاس پاس -
	نیمہ - بنیان کی قسم کی ایک قمیص -
۱۱۶	**خوش دلی**
	گرائے - فعل امراز

صفحہ	الفاظ و معانی
	گرائیدن مائل ہونا ؛
	کیقبادی - بادشاہی کیقباد ایران کے بادشاہ کا نام ہے - اس میں ی یائے مصدری ہے ؛
	سخت میر - سختی سے مرنے والا - جس کی جان سختی سے نکلے ؛
	قلم
۱۱۸	عرصہ - میدان -
	نہد بر سمن پائے سنبل دمد - ایک شاعرانہ مضمون ہے - جس کا مطلب یہ ہے کہ قلم جب سمن یعنی سفید کاغذ پر پاؤں رکھتا ہے - تو سیاہ حروف مثل سنبل کے پھولوں کے اگتے ہیں ؛

صفحہ	الفاظ و معانی
	نغمۂ ساربان
۱۱۹	سیّار - تیز قدم - چلنے والی حوراستی - حور واحد حور جمع بمعنی مفرد مستعمل - حوراستی کے معنی تو حور ہے +
۱۲۰	شہاب - روشن ستارہ جو آسمان سے بطور آتشبازی کے چھوٹتا ہے + لکّہ - ٹکڑا + خضر - ایک پیغمبر یا ولی کا نام جو گمراہوں کو راستہ بتلاتے ہیں +
	IQBAL ACADEMY PAKISTAN KARACHI
	مقام - یہاں مقام سے مراد رستے میں ٹھہرنے سے ہے +

صفحہ	الفاظ و معانی
۱۲۱	یمن - عرب کے ایک شہر کا نام + قرن - ایک مقام کا نام ہے + خُتن - چینی تاتار میں ایک مشہور شہر ہے - زیر و بمش - نیچا اور اُونچا سر مدھم پنچم - یہ دونو سُر کی حالتیں ہیں +
	مدائن
	مدائن - بغداد کے پاس ایک شہر جو نوشیرواں کا پایۂ تخت تھا + از فلسفۂ زردشت پُرسیدمے و یونان مَیں زردشت (آتش پرستوں کا پیغمبر) اور یونان کا فلسفہ پوچھتا تھا + وادیٔ ایمن - وہ جنگل جس میں حضرت موسےٰؑ نے ایک درخت

صفحہ	الفاظ و معانی
	ہیں جلوۂ الٰہی دیکھا جاتا +
۱۲۴	آدرخ - کلمہ تاسف معنی افسوس - آہ +
	اشکست - الف زاید + شکست صیغۂ ماضی مطلق +
	زلزلۃ الساعہ - زلزلۂ قیامت مراد انقلاب عظیم +
	بسلسلہ - زنجیر +
	بیت الشرف - بزرگی کا گھر مراد پایۂ تخت سے ہے +
	فِتن - جمع فتنہ کی +
	مامن - آرام کی جگہ - جائے امن (اسم ظرف)
	تابوکہ - اس کی اصل ہے تا بود کہ - تاکہ ممکن ہے کہ . . . . . الخ
۱۲۴	ایدر - ادھر - یہاں - یہ اسم اشارہ متروک ہے +
	نوبہ - نوبت - باری +
	فلک گرداں - گردش

صفحہ	الفاظ و معانی
	کرنے والا آسمان +
	رائض - چابک سوار +
۱۲۵	دستور - وزیر +
	مغ - آتش پرست +
	نظرۂ عبرت - بنگاہِ عبرت - نظرہ میں ہ زاید ہے +
۱۲۶	آبستن جاویداں - جاویداں مزید علیہ جاوداں کا ہے یعنی ہمیشہ کے لئے حاملہ ہے +
	رز - انگور +
	ز آب و گل پرویرست این خم کہ نہد دہقاں - دہقان کا مٹکا جو مٹی کا بنا ہوا ہے - پرویز (جو ہرمز بن نوشیرواں کا بیٹا تھا) کے جسم کی مٹی کا ہے - کیونکہ امتداد زمانہ سے قبرستان منہدم ہو جاتے ہیں - اور لوگ وہاں کی

صفحہ	الفاظ و معانی	صفحہ	الفاظ و معانی
	مٹی سے اینٹیں اور برتن وغیرہ بناتے ہیں - اس شعر کا مضمون عبرت آموز ہے - کہ ایسے ایسے عظیم الشان بادشاہوں کی مرنے کے بعد کیا حالت ہوتی ہے -		بٹنا بناتی ہے - ع زمانہ مادرِ بے مہر و دون است مام - ماں - دریوزۂ عبرت کن - نصیحت حاصل کر - نصیحت کی بھیک مانگ -
	دُرد - تلچھٹ -		**صفحہ ضعیف و شاعر ظریف**
۱۲۷	غربال - چھلنی -		بسیط - کشادہ - فراخ -
	ہائلہ - ڈرانے والا - ہولناک حادثہ		آب حیرت - حیرانی کا پانی یعنی حیرانی ؛
	از خونِ دلِ طفلاں سرخاب رخ آمیزد -		سفل - نیچا کرنا -
	سرخاب - محاورہ جو خوبصورتی کے لئے مُنہ پر ملتے ہیں - اس شعر میں " ایں زال سفید ابرو ایں مامِ سیہ پستاں " آمیزد کا فاعل ہے - یعنی یہ مادر مہربان کہ کنایہ زمانۂ بیوفا سے ہے - اپنے بچوں کے خون دل سے اپنے چہرے کا		مارا بایں گیاہِ ضعیف ایں گماں نبود - ہمیں اس کمزور گھاس کے، یعنی گھوڑے کے متعلق یہ خیال نہ تھا کہ وہ ملک عدم کی راہ پر چل سکیگا گھاس سے بباعث لاغری تشبیہ دی گئی ہے ؛

صفحہ	الفاظ و معانی
	سبک - جلد۔
۱۳۰	کہ ملکِ مصر زندانے نیرزد - ملک مصر یعنی مصر کی بادشاہی ایک زندان کے برابر نہیں ہے اس شعر میں حضرت یوسف علیہ السّلام کے قصّے کی طرف اشارہ ہے۔ کہ وہ زندانِ مصر میں قید رہ کر پھر وہاں کے بادشاہ ہوئے - یہ قصّہ مشہور ہے۔
	مدبّر کار - صاحبِ تدبیر۔
۱۳۱	با بزرگاں خردہ داں ندہند۔ عقلمند بزرگوں کو نہیں دیتے۔
	با ہمائے جز استخواں ندہند - ہما کو سوائے ہڈیوں کے نہیں دیتے۔ ان اشعار کا خلاصہ حافظ علیہ الرحمۃ کا یہ شعر ہے ؎
۱۳۶	اسپ تازی شدہ مجروح بزیر پالاں طوق زریں ہمہ در گردنِ خرمی بینم

صفحہ	الفاظ و معانی
	شمع کافوری - موم بتّی۔
	نقش مانوی - مانی کی بنائی ہوئی تصویر۔
	اہل طریق - فقیر لوگ۔
	لعل گردد در بدخشاں یا عقیق اندر یمن - آفتاب کی کرنوں کی تاثیر سے پتھر بدخشاں میں لعل اور یمن میں عقیق بن جاتے ہیں -
	حمار - گدھا۔
	شاہد - معشوق - خوبصورت آدمی۔
	تاکہ در جوف صدف باراں شود دُرِّ عدن تاکہ عدن میں مینہ کا قطرہ صدف میں موتی بنے - کہتے ہیں کہ ابر نیساں کا قطرہ صدف میں پرورش پا کر موتی بنتا ہے۔
	شود صاحبِ قرانے در قرن - اس شعر

* مانی ایک ایرانی پیغمبر تھا - جو ادبیات فارسی میں بطور مصوّر کے مشہور ہے *

صفحہ	الفاظ و معانی	صفحہ	الفاظ و معانی
	میں حضرت اویس قرنی کی طرف اشارہ ہے۔ جو حضرت علی علیہ السّلام کے رفیقوں میں سے تھے بہت خدا رسیدہ بزرگ تھے۔ قرن قصبہ میں رہنے کے سبب قرنی کہلاتے ہیں۔		کرمک شب تاب۔ جگنو پروانہ کیشم۔ میرا حال پروانے کا سا ہے +

THE IQBAL ACADEMY PAKISTAN KARACHI.